

ความหมาย กลวิธีการศึกษา และสถานะความรู้ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย

ความหมาย กลวิธีการศึกษา และสถานะความรู้ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย

พรณี บัวเล็ก

1. ความหมายและกลวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ

ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเป็นเรื่องเกี่ยวกับการดำรงอยู่และวิถีชีวิตของมนุษย์ในอดีต ด้วยเหตุนี้ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจจึงเป็นเรื่องของมนุษย์ทั้งทางด้านกายภาพและจิตภาพ เป็นเรื่องของความมีเหตุผลและไร้เหตุผล รวมทั้งเรื่องลักษณะของความคิด สังคมและวัฒนธรรมที่ปรากฏทั้งในฐานะของปัจเจกและกลุ่มชน ในการศึกษาจำเป็นต้องอาศัยการตีความหรือการอธิบายอย่างกว้างขวาง ดังนั้นเนื้อหาของวิชานี้จึงไม่ได้อยู่เฉพาะเหตุการณ์ทางเศรษฐกิจเท่านั้น ในกระบวนการวิเคราะห์ ยังจะต้องเชื่อมโยง กับเหตุการณ์ทางการเมือง สังคม วัฒนธรรมและสถาบันต่างๆ¹ ถึงแม้ว่าประวัติศาสตร์จะเป็นศาสตร์เฉพาะของตัวเอง แต่การทำความเข้าใจประวัติศาสตร์เศรษฐกิจก็ต้องเข้าใจประวัติศาสตร์สาขาอื่นๆด้วย ทั้งประวัติศาสตร์กฎหมาย ปรัชญา ศาสนา ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ การทหาร ศิลปะ การแพทย์ และเทคโนโลยี เป็นต้น²

ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเป็นสาขาที่ใช้ทฤษฎีในการศึกษา ในการใช้ทฤษฎีหรือกฎทั่วไปที่มีผู้ศึกษา และพิสูจน์แล้วจะช่วยให้เราสามารถสร้างความสัมพันธ์ของข้อมูล ทำให้ข้อมูลที่มีอยู่ไม่ไร้ความหมาย และก่อให้เกิดเข้าใจทางใดทางหนึ่ง ทฤษฎีจะทำให้ผู้ศึกษาเลือกใช้ข้อมูลได้ถูกต้องตรงกับปัญหาที่กำลังวิจัยสามารถจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูล และอธิบายเหตุผลของปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจที่กำลังศึกษาได้ ในกรณีที่มีข้อมูลที่กำลังศึกษาไม่เข้ากับทฤษฎีเลย ผู้ศึกษาก็ต้องกลับไปพิจารณาข้อสมมุติฐานของทฤษฎีใหม่พัฒนา หรือหาหลักทั่วไป หรือทฤษฎีใหม่ที่จะเข้ากันได้กับข้อมูล การใช้ทฤษฎี และการปรับทฤษฎีกับข้อมูลเช่นที่กล่าวมานี้เป็นวิธีการที่นักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจใช้เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจในอดีต เป็นวิธีที่ทำให้เข้าถึงความจริงในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจใหม่ด้วย

การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจมักจะต้องมีกรอบแนวคิดเป็นเครื่องมือเพื่อวิเคราะห์ข้อมูลและกรอบแนวคิดก็มาจากทฤษฎีเศรษฐกิจ ทฤษฎีจะทำให้สามารถอธิบายเหตุ และผลทำให้ข้อมูลที่ได้มามีค่ามากกว่าการรายงาน (report) ทำให้สามารถคาดการณ์อนาคตได้ และถ้าหากการคาดการณ์ผิดเราจำเป็นต้องหันกลับไปปรับทฤษฎีใหม่ การใช้ทฤษฎีช่วยให้เกิดพลังในการอธิบาย ทฤษฎีช่วยเชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจเรื่องต่างๆ ให้เข้ากันอย่างเป็นระบบ

¹ Carl M.Cipolla Between History and Economic History Basil Black well Ltd. 1991 p.3

² Ibid. 4.-5.

หากไม่มีทฤษฎีแล้วการเชื่อมโยงข้อมูลจะเป็นเรื่องลำบาก เช่น ทฤษฎีชำระเงิน และภาวะเงินเฟ้อ หรือเงินฝืดให้เข้ากันได้

ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจมีความเหมือนกับเศรษฐศาสตร์ตรงที่มีระเบียบวิธีการศึกษาและใช้เครื่องมือในการวิเคราะห์ เหมือนกัน ประเด็นสำคัญที่เป็นพื้นฐานที่จะต้องกล่าวถึง มี 3 เรื่อง คือ 1.ผลิตอะไร 2. ผลิตอย่างไร และ 3. จำแนกแจกจ่ายผลผลิตอย่างไร ซึ่งเป็นได้ทั้งการศึกษาภาพย่อยและภาพใหญ่ ทั้ง 2 วิชา แตกต่างกันตรงที่ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจมีเนื้อหาเป็นเรื่องของอดีตซึ่งอาจจะสืบเนื่องถึงปัจจุบัน แต่เศรษฐศาสตร์เป็นเรื่องของปัจจุบัน³ เราอาจกล่าวว่านักเศรษฐศาสตร์นั้นอธิบายว่าเศรษฐกิจเป็นอย่างไร แต่นักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอธิบายว่าในอดีตนั้นมันเป็นอย่างไร⁴ นอกจากนี้ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไม่ต้องใช้เทคนิคการวิจัยหรือคณิตศาสตร์ชั้นสูงอย่างเศรษฐศาสตร์

วิชาเศรษฐศาสตร์และประวัติศาสตร์เศรษฐกิจมีความเกี่ยวพันกัน คือทั้ง 2 วิชาต้องมีทฤษฎี การศึกษาก็ต้องการหาทฤษฎี กฎเกณฑ์หรือหาตัวแบบ (model) เศรษฐศาสตร์เป็นสาขาทางสังคมศาสตร์ซึ่งต้องอาศัยบริบทในการอธิบายเช่นเดียวกับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจช่วยให้ทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์มีความน่าสนใจขึ้นโดยเฉพาะทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับสถาบัน ข้อมูลทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจทำให้นักเศรษฐศาสตร์ตั้งสมมติฐานโดยตระหนักถึงความแตกต่างในภูมิหลังที่แตกต่างกัน ตัวแบบที่จะนำมาใช้ก็ต่างกันด้วย ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจช่วยสร้างทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์

การแบ่งงานกันทำระหว่างศาสตร์ทั้ง 2 คือ นักเศรษฐศาสตร์ให้ความสนใจในการสร้างและทดสอบตัวแบบของเศรษฐกิจในโลกปัจจุบัน ส่วนนักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเป็นผู้ที่ตั้งคำถามว่าวงเรื่อง (story rings) เหล่านั้นเป็นจริงหรือไม่เมื่อใช้กับเหตุการณ์ก่อนหน้านี้และที่อื่นๆ ดังนั้นนักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจก็สามารถใช้เครื่องมือต่างๆที่นักเศรษฐศาสตร์จัดหาไว้ให้ในทางกลับกัน นักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจสามารถให้ข้อเสนอเกี่ยวกับตัวแปรและการยืดหยุ่นในทางสังคมศาสตร์และทำให้เข้าใจมากขึ้น ในปฏิสัมพันธ์พฤติกรรมทางเศรษฐกิจกับสถาบันต่างๆในสังคม⁵

ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ เหมือนกับประวัติศาสตร์ทั่วไปตรงที่ เนื้อหาเป็นเรื่องราวในอดีต และในการศึกษาจะต้องใช้หลักฐานที่มีการตรวจสอบอย่างรอบครอบ เพื่อใช้ในการอ้างอิงความเป็นจริงในอดีต ความแตกต่างนั้นอยู่ที่ประวัติศาสตร์มักจะย้อนกลับไปศึกษาอดีตที่ยาวไกลแต่นักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไม่ศึกษากลับไปในอดีตที่ยาวไกลมากนัก ประวัติศาสตร์

³ Ibid.6-7.

⁴ Ibid.8..

⁵ Robert M. Solow “Economic History and Economics” Historical Methods in the Social Sciences

Volume I Sage Publication London 2005 P.241.

⁶ Ibid,p 244-245.

เศรษฐกิจศึกษาประเด็นเฉพาะทางเศรษฐกิจ และต้องมีกรอบคิดทางเศรษฐศาสตร์ นักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจศึกษาดีต่ออย่างมีจุดมุ่งหมาย เพื่อหากฎเกณฑ์ สร้างตัวแบบ หา กฎเกณฑ์ทั่วไป เพื่อการทำนายอนาคต แต่นักประวัติศาสตร์ศึกษาอดีตเพื่อทำความเข้าใจอดีต เท่านั้น นักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจแตกต่างกับนักประวัติศาสตร์ตรงที่นักเศรษฐศาสตร์ให้ความสำคัญกับอนาคต แต่นักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจให้ความสำคัญกับอดีตในการอธิบาย สภาวะการณ์หรือปรากฏการณ์ในอดีต นักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเห็นว่าทฤษฎีและกรอบแนวคิด จะทำให้หลักฐานสามารถร้อยรัดเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้⁷

การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ มีลักษณะพิเศษที่ต่างจากสาขาวิชาอื่นๆ 2 ประการ คือ

1. ใช้ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ในการวิเคราะห์
2. ใช้วิธีวิจัยที่บ่อยครั้งอ้างอิงกับตัวเลขหรือในบางกรณีก็ใช้วิจัยสถิติ

2. สถานะความรู้ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย

การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยสามารถแบ่งออกเป็น 2 วิธีการใหญ่ๆ คือ ไม่ใช้ทฤษฎีและใช้ทฤษฎี การศึกษาวิชาหนึ่งในระยะแรกเริ่มต้นในกลุ่มผู้นำไทยและชาวต่างประเทศ โดยนักประวัติศาสตร์ซึ่งไม่ใช้ทฤษฎี แต่การศึกษายังเป็นลักษณะการเล่าเรื่อง เสนอข้อมูลในอดีตยังไม่เป็นลักษณะการวิเคราะห์

เจ้านายพระองค์แรกที่ศึกษาวิชาการสาขานี้คือ พระองค์เจ้าดิlighนพรรัตน์ กรมหมื่น สรรควิสัยนรบดี งานของท่านคือ “เกษตรกรรมในสยาม: บทวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจของราชอาณาจักรสยาม” (Landwirtschaft in Siam : Ein Beitrag Zur Wirtschaftsgeschichte des Konigreichs Siam) วิทยานิพนธ์ปริญญาเอกเสนอที่มหาวิทยาลัย ทูบิงเกิน (Tubingen) ประเทศเยอรมัน ในพ.ศ. 2447-2450 (1904-1907) ท่านทรงเป็นคนไทย คนแรกที่จบปริญญาเอกทางเศรษฐศาสตร์ งานชิ้นนี้ไม่มีการเผยแพร่ในวงกว้างมาก่อน เพิ่งจะ ได้พิมพ์เผยแพร่เป็นภาษาไทยโดยสำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม ซึ่งมีวิจิตวงศ์ ณ ป้อมเพชรเป็นผู้ เรียบเรียง ในปี พ.ศ. 2544 พระองค์เจ้าดิlighนพรรัตน์เป็นโอรสองค์ที่ 44 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมารดาเป็นเจ้าหญิงแห่งเชียงใหม่ ทรงสำเร็จการศึกษาจาก ประเทศเยอรมัน จากนั้นก็ได้มารับราชการที่กระทรวงมหาดไทย รับผิดชอบด้านการควบคุม กำลังคน พระองค์ทรงทำอัตวินิบาตกรรมใน พ.ศ. 2455 (1912) เมื่ออายุได้เพียง 29 ปี หลังจากที่ คู่หมั้นของพระองค์ซึ่งเป็นเจ้านายทางเหนือเหมือนกันจมน้ำเสียชีวิต⁸ การตายของเจ้านาย ท่านนี้ได้ทิ้งปริศนาในเชิงสาเหตุที่นำไปสู่การตัดสินใจเช่นนี้

⁷ Carl M. Cipolla *Between History and Economic History*, Basil Blackwell Ltd. 1991 p.8-9.

⁸ วิจิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร *เศรษฐกิจสยาม: บทวิเคราะห์ในพระองค์เจ้าดิlighนพรรัตน์ กรมหมื่น สรรควิสัยนรบดี ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษพิเศษ* สำนักพิมพ์มติชน 2544. หน้า 26.

เนื้อหาของงานวิทยานิพนธ์เล่มนี้ จัตรทิพย์ นาดสุภาและปรีชา เปี่ยมพงศ์สาน ผู้แปล
ต้นฉบับภาษาเยอรมันได้สรุปว่ามี 3 ข้อด้วยกันคือ

1. เกษตรกรในสยามซึ่งเป็นชาวนามีปัญหาความยากจน การทำนาอยู่ในสภาพที่ล้าหลัง
เป็นวิธีการผลิตที่ล้าสมัยมาจากอินเดีย พึ่งน้ำฝนและแม่น้ำ ใช้เทคโนโลยีและเครื่องมือโบราณ
ไม่ใช้ปุ๋ย ทำนาครั้งเดียวแทบทุกแห่งและที่อยู่ห่างไกลออกไปยังเป็นแบบการผลิตไว้บริโภคเอง
นอกจากนี้สยามยังประกอบด้วยชุมชนกลุ่มน้อยต่าง ๆ จำนวนมาก ซึ่งบางกลุ่มยังเป็นชนเผ่า
แสดงถึงการล้าหลังในขั้นตอนของการพัฒนา ภายใต้สภาพอันแล้งแค้นนี้ ครั้งหนึ่งในสมัยกรุง
ธนบุรี ชาวนาได้ลุกฮือขึ้นครั้งใหญ่

2. การปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 เป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ แม้ว่าการ
ปฏิรูปจะเริ่มมาตั้งแต่รัชกาลที่ 1 แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ การเปลี่ยนแปลงเพียงมารวดเร็วใน
สมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 มีการยกเลิกระบบพระคลังสินค้าผูกขาดทำให้มีการค้าข้าวโดย
เสรี ราคาข้าวดีขึ้น และชาวนาทำนาเพื่อจำหน่ายข้าวเพิ่มขึ้นอย่างมาก รัชกาลที่ 5 ทรงยกเลิก
ระบบทาส ลดอำนาจอุปถัมภ์ของตระกูลใหญ่ รวมอำนาจเข้าสู่รัฐส่วนกลางและสร้างระบบการ
คมนาคมคือทางรถไฟ พระองค์เจ้าดิถลกนพรัตน์ทรงขึ้นชมการปฏิรูปของรัชกาลที่ 4 และรัชกาล
ที่ 5 ทรงเชื่อว่าหากการปฏิรูปดำเนินต่อไป ไทยจะเจริญขึ้นอีก เพราะไทยยังมีที่ดินที่จะขยายการ
เพาะปลูกอีกมาก พระองค์ทรงเสนอให้ปรับจัดระบบที่ดินให้ชาวนา เพราะการให้กู้ยืมกันในชนบท
เรียกดอกเบียดแพงมาก ทรงเสนอให้จัดตั้งระบบสหกรณ์เพื่อขอสินเชื่อ และรวมการจัดซื้อปัจจัย
การผลิต ให้รัฐเป็นผู้นำก่อน คือเป็นผู้จัดตั้งสหกรณ์เองในระยะแรก นอกจากนั้นรัฐต้องส่งเสริม
การศึกษาของพลเมืองเพิ่มขึ้น อย่างไรก็ตามที่เป็นข้อจำกัดของรับคือการหารายได้เพิ่มจากการ
เพิ่มภาษีบางชนิด สิ่งนี้ยังถูกจำกัดอยู่ เราสนใจสนธิสัญญากับต่างประเทศห้ามไว้ ต้องหาทางยกเลิก
กล่าวได้ว่าพระองค์เจ้าดิถลกนพรัตน์ทรงมองเห็นความจำเป็นของการปฏิรูป เพื่อให้ราษฎรไทยมี
ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น และการปฏิรูปนี้ชนชั้นนำจะเป็นผู้กระทำเสียเอง

3. พระองค์เจ้าดิถลกนพรัตน์ทรงเห็นว่าปัญหาความยากจน, ความไม่เจริญของชาวนา
ไทย เป็นผลมาจากพฤติกรรมของชาวนาเองด้วย คือในหลากหลายกรณี ชาวนาใช้จ่ายเกินฐานะ, เล่น
การพนัน, และจัดงานสนุกสนานอย่างสิ้นเปลืองมาก, อีกทั้งศาสนาพุทธก็ทำให้ชาวนาไทยมัก
น้อย, ไม่กระตือรือร้น และไม่แข่งขันกับผู้อื่น.⁹

จัตรทิพย์ นาดสุภาและปรีชา เปี่ยมพงศ์สาน ได้วิจารณ์วิจารณ์งานชิ้นนี้ว่าประเด็นที่
พระองค์เจ้าดิถลกนพรัตน์ทรงนำเสนอคือเรื่องความยากจนของชาวนาไทยและการปฏิรูปรากฐาน
ของสังคมไทยก็เป็นประเด็นเดียวกับ “ขบถ ร.ศ. 130” และ “คณะราษฎร” เสนอเพื่อเปลี่ยนแปลง
การปกครอง นับว่าพระองค์เป็นชนชั้นสูงองค์แรก ๆ ที่มีความคิดก้าวหน้า ทรงสนพระทัยชีวิต
ความเป็นอยู่ของชาวนา และทรงพยายามกาทางแก้ไข แต่วิธีการมองปัญหาและวิธีแก้ไขของ

⁹ เรื่องเดียวกัน หน้า 31-32.

พระองค์เน้นด้านการปฏิรูปที่ละขั้นตอนเป็นหลัก พระองค์มิได้ทรงมีโอกาสวิจารณ์ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ หรือโครงสร้างกรรมสิทธิ์ที่ดิน ซึ่งขบวนการปฏิวัติทั้งสอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งคณะราษฎรได้ถือเป็นแกนสาเหตุความยากจนของชาวนาไทย¹⁰

ชนชั้นนำที่เขียนเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีกท่านหนึ่งคือสมเด็จพระยาচারราชานุภาพ เขียนเรื่อง “ตำนานภาษีอากร” เป็นงานขนาดเล็กที่เล่าเรื่องการเก็บภาษีอากรในอดีต ชุนวิจิตรมาตราเขียนเรื่อง “ประวัติการค้าไทย”(2486) เนื้อเรื่องบรรยายการค้าของไทยตั้งแต่ สมัยโบราณ (อาณาจักรฟูนัน ศรีวิชัย เจนละ และทราวดี) สมัยสุโขทัย สมัยกรุงศรีอยุธยา สมัยกรุงธนบุรี สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ถึงสมัยรัตนนิยมสนับสนุนการพาณิชย์ พ.ศ.2485¹¹งานชิ้นนี้เป็นการเขียนประวัติศาสตร์เศรษฐกิจแบบไม่มีกรอบคิดต้องการเพียงบรรยายสภาพการค้าในอดีต ซึ่งเน้นเรื่องราวของรัฐโบราณจนมาถึงก่อนทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2398 ความสำคัญของงานชิ้นนี้ อยู่ที่เป็งานชิ้นแรกของชาวไทยที่มีการศึกษาในลักษณะที่มีการค้นคว้าและอ้างอิงอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับการค้าต่างประเทศและการเดินเรือสำเภาในอดีต หลักฐานที่นำมาใช้ก็หลากหลายทั้งหลักฐานไทยและหลักฐานต่างประเทศ อีกทั้งใช้นิทานและตำนานช่วยในการเล่าเรื่องราวในประวัติศาสตร์โบราณด้วย

งานวิจัยทางเศรษฐศาสตร์ที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่งคือเรื่อง “การสำรวจเศรษฐกิจชนบทสยาม 1930-1931”(Siam Rural Economic Survey 1930-1931) ของ คาร์ ซี ซิมเมอร์แมน Carle C. Zimmerman แห่งมหาวิทยาลัยฮาเวิร์ด เป็นงานสำรวจเศรษฐกิจชนบทโดยเสนอตารางตัวเลขมากมาย สรุปว่าในค.ศ. 1920-1931 ไทยเป็นเศรษฐกิจเปิดอยู่ภาคหนึ่งคือภาคกลางส่วนอีก 3 ภาค เป็นภาคเศรษฐกิจที่พอเพียงในตัวเอง(self-sufficient region) ซิมเมอร์แมนระบุว่าปัญหาของสยามมี 3 ประการสำคัญคือ 1. มีประชากรน้อยเกินไป 2. ระบบสินเชื่อและระบบตลาดยังไม่พัฒนา และ 3.ขาดระบบทางเทคนิคเพื่อการพัฒนาและส่งเสริมความรู้ทางอุตสาหกรรม

งานวิชาการที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่งเป็นของ เจ โฮแมน แวน เดอร์ ไฮด์ (J.Homan van der Heide) นายช่างชลประทาน เขาเขียนบทความชื่อ “The Economical Development of Siam during the Last Haft Century” ลงพิมพ์ใน Journal of the Siam Society เล่ม 3 1906 เขาได้กล่าวว่าก่อนค.ศ. 1855 เศรษฐกิจไทยเป็นแบบพอเพียง (self-sufficient) เลี้ยงตัวเองได้ แวน เดอร์ ไฮด์ได้เขียนรายงานขนาดกลาง เสนอให้ประเทศไทยขยายการผลิตข้าวโดยการสร้างระบบชลประทานขนาดใหญ่ทดน้ำจากแม่น้ำเจ้าพระยา คือ General Report on Irrigation and Drainage in the Lower Menam Valley

¹⁰ เรื่องเดียวกัน หน้า 32-33.

¹¹ ชุนวิจิตรมาตรา “ประวัติการค้าไทย” พิมพ์ครั้งที่ 4 สำนักพิมพ์รวมสาส์น กรุงเทพฯ 2516

ต่อมาในทศวรรษ 2490 มีนักวิชาการทางด้านสังคมศาสตร์ให้ความสนใจในวิชานี้มากขึ้น ทฤษฎีจึงถูกนำมาใช้ในการสร้างกรอบแนวคิดในการศึกษา ในระยะเวลาประมาณ 60 ปี ของการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ คือ เริ่มต้นทศวรรษ 2490 ถึงสิ้นสุดปี พ.ศ. 2550 สามารถแบ่งกรอบแนวคิดและวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยเป็น 8 แนวทางย่อยๆ คือ 1. การศึกษาแบบพรรณนาวิเคราะห์ของนักประวัติศาสตร์ 2. การศึกษาโดยใช้ทฤษฎีความขัดแย้ง 3. การศึกษาโดยใช้วิธีการผลิตแบบเอเชีย 4. การศึกษาหาเพื่อศักยภาพหรือพลังภายในสังคมไทย 5. การศึกษาโดยใช้ทฤษฎีนีโอคลาสสิก 6. การศึกษาโดยใช้ทฤษฎีฟุ้งฟิง 7. การศึกษาโดยใช้ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองแบบผสม 8. การศึกษาแนวนิยมหรือแนวหนังสือพิมพ์ และ 9. การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนและเศรษฐกิจท้องถิ่น

ในการจำแนกวิเคราะห์แนวทางการศึกษาทั้ง 9 แนวทางนี้ ผู้วิจัยใช้การศึกษาแบบเลือกสรรผลงานประวัติศาสตร์เศรษฐกิจที่มีการอ้างอิง และกล่าวถึงกันมากในวงวิชาการ แต่อย่างไรก็ตามยังมีผลงานที่ดีและยอมรับในวงวิชาการอีกมากที่ผู้วิจัยไม่อาจหยิบยกมากกล่าวในรายละเอียดได้ทั้งหมด การเรียงลำดับหัวข้อในการนำเสนอ ผู้วิจัยยึดหลักความเกี่ยวพันของเนื้อหาวิธีการศึกษา ทั้งนี้เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจความแตกต่างของแต่ละทฤษฎีและวิธีการศึกษาได้ดี นักวิจัยบางท่านอาจมีแนววิธีการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจมากกว่าหนึ่งแนวทาง บางท่านมีการเปลี่ยนแปลงในแนวทางการศึกษาเมื่อระยะเวลาเปลี่ยนไป หรือนักวิชาการบางท่านอาจใช้หลายๆ แนวทางในการศึกษา ซึ่งเป็นการยากที่จะจัดกลุ่มได้อย่างลงตัว แต่อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยได้ใช้ลักษณะแนวทางการศึกษาที่เด่นที่สุดในงานแต่ละชิ้นในการจัดกลุ่ม นอกจากนี้ในงานเขียนชิ้นนี้ผู้เขียนจะยังไม่ก้าวเข้าสู่ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นซึ่งในระยะหลังนี้มีการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์เศรษฐกิจมากขึ้น รายละเอียดของการศึกษา 9 แนวทางมีดังนี้

1) การศึกษาแนวพรรณนาวิเคราะห์ของนักประวัติศาสตร์ กลุ่มนี้ต้องการเสนอเรื่องราวทางเศรษฐกิจในสังคมช่วงเวลาหนึ่ง ไม่ต้องการอธิบายเรื่องกฎเกณฑ์ในการดำรงอยู่หรือการเติบโตของเศรษฐกิจ การนำเสนอเรื่องราวจึงเป็นลักษณะพรรณนาเชิงวิเคราะห์ ไม่ต้องการชี้ในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเศรษฐกิจกับรัฐหรือทุนต่างประเทศ อาจกล่าวสรุปอย่างง่าย ๆ ก็คือ การศึกษาของกลุ่มนี้ไม่มีทฤษฎีหรือต้องการชี้ประเด็นที่เป็นปัญหาในการวิเคราะห์หรือทฤษฎีต่อมา เป็นเพียงต้องการเสนอปรากฏการณ์ในทางประวัติศาสตร์ การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจแนวนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นแนวทางที่เก่าที่สุดและมีลักษณะคล้ายการเล่าเรื่องแต่การศึกษาในลักษณะนี้มีข้อดีคือ สามารถสร้างข้อสรุปต่างๆ จากข้อมูลและหลักฐานที่เป็นจริง ทำให้ภาพประวัติศาสตร์ที่สะท้อนออกมาไม่บิดเบี้ยวมาก ถึงแม้ภาพเหล่านั้นจะขาดความคมชัดก็ตาม

ผู้ที่ถือว่าเป็นผู้ที่บุกเบิกการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยในลักษณะการศึกษาที่มีการวิเคราะห์ระบบเศรษฐกิจคือ หลวงวิจิตรวาทการ เขียนเรื่อง ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของ

ไทย เป็นคำสอนที่ใช้บรรยายให้กับนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในปี พ.ศ. 2493¹² หลวงวิจิตรถวัลย์วณิชานี้ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ว่า “ในบรรดาวิชาสาขาใหญ่ที่เราศึกษาเล่าเรียนกันในเมืองไทยนั้น ดูเหมือนว่าเศรษฐศาสตร์จะเป็นสาขาที่เราล้าหลังที่สุด หมายความว่าเราเพิ่งเริ่มเรียนกันจริงจังเมื่อมีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นี้เอง”

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ชาติอื่นๆ ในเอเชียด้วยกันไม่ว่าจะเป็นจีนและญี่ปุ่นก็ได้ศึกษาวิชาเศรษฐศาสตร์ก้าวหน้าไปมากแล้ว คำว่า Economics หรือ Political Economic ก็ยังไม่มีใครคิดว่าจะเรียกในภาษาไทยว่าอะไร เราไม่เข้าใจว่าเศรษฐศาสตร์จะเป็นวิชาสำคัญสำหรับชีวิตของชาติและประชาชนหลวงวิจิตรฯ กล่าวว่าในขณะที่วิชาอื่นๆ ก้าวหน้าไป แต่สังคมไทยยังไม่หนีฝืนถึงวิชาเศรษฐศาสตร์เลยเนื่องจากวิชานี้ถูกกีดกันออกจากการศึกษาของสังคมไทย ตำราเศรษฐศาสตร์เล่มแรกชื่อว่า “เศรษฐวิทยา” เขียนโดยข้าราชการผู้ใหญ่ชื่อ พระยาสุริยานุวัฑฒิตตอัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีส เป็นตำราที่มีคนสนใจกันมากแต่รัชกาลที่ 6 ทรงมีพระราชวิจารณ์ประณามหนังสือเล่มนี้จนไม่สามารถจะเผยแพร่ต่อไปได้ โดยทรงกล่าวว่าเศรษฐวิทยาไม่มีฐานะที่จะเป็นวิชาการเพราะพวกนักปราชญ์ทางวิชานี้ เช่น อุดม สมิทก็ไม่เห็นมันมีเป็นเศรษฐกิจ เมื่อพวกเจ้าตำราเองก็ไม่ร่ำรวย จะเป็นวิชาสอนคนได้อย่างไร

หลวงวิจิตรวาทการบรรยาย การศึกษาเศรษฐศาสตร์เกือบจะกลายเป็นอาญาแผ่นดิน ทำให้ไม่มีใครกล้าเขียน ตำราหรือทำการศึกษาอย่างเปิดเผย การที่รัชกาลที่ 6 ทรงประณามวิชานี้ไม่ได้มาจากการไม่เห็นคุณค่าในวิชานี้แต่มาจากวิชานี้มุ่งใจไปในทางปฏิวัติ ซึ่งมาจากเหตุการณ์บางเรื่องที่เกิดขึ้นในรัชกาลนั้น ทำให้เห็นความจำเป็นที่จะต้องป้องกันการปฏิวัติเพื่อมิให้บังเกิดขึ้น จึงต้องทรงประณามวิชาเศรษฐศาสตร์ ทั้ง ๆ ที่คงจะทรงทราบอยู่แล้วว่าเป็นวิชาที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง ในสมัยรัชกาลที่ 7 สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี เสด็จทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดี กระทรวงพาณิชย์ ซึ่งเป็นกระทรวงที่ตั้งขึ้นใหม่ ทรงเป็นเจ้านายพระองค์แรกที่สนับสนุนการศึกษาเศรษฐศาสตร์ และได้หลีกเลี่ยงการใช้คำ “เศรษฐศาสตร์” หรือ “เศรษฐวิทยา” ซึ่งเป็นคำที่มีปัญหาในรัชกาลที่ 6 มาใช้เป็นคำว่า “คหกรรม” สำหรับแปลคำว่า Economics แต่คนทั้งหลายยังชอบใช้คำว่าเศรษฐกิจหรือเศรษฐวิทยาอยู่เสมอ ภายหลังได้มีการยอมให้สอนวิชานี้ได้บ้างโดยเริ่มสอนเป็นส่วนหนึ่งของวิชาครู เรียกว่า เศรษฐวิทยา ครั้นเมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองเข้าสู่ระบอบรัฐธรรมนูญคำว่า “เศรษฐกิจ” ก็ได้ใช้กันอย่างเต็มที่ ส่วนคำว่า “คหกรรม” ได้สูญสิ้นไป

ในเรื่องคำกล่าวที่ว่าเศรษฐศาสตร์เป็นเรื่องปฏิวัติ หลวงวิจิตรวาทการอธิบายว่าเพราะการที่จะปรับปรุงชีวิตเศรษฐกิจของประชาชนให้ดีขึ้นนั้น ไม่สามารถจะทำได้ด้วยวิธีอื่นนอกจากปฏิวัติ เมื่อประชาชนพลเมืองเพิ่มขึ้น ถ้าข้าวปลาอาหารและโภคทรัพย์ที่มีอยู่เท่าเดิม ความขาดแคลนก็ย่อมบังเกิดขึ้นและผู้ที่ต้องประสบเคราะห์กรรมก็เป็นคนส่วนใหญ่เพราะว่าแรงงาน

¹² วิจิตรวาทการ. หลวง "คำสอนเรื่องประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทย" วิจิตรวาทการอนุสรณ์ หนังสืออนุสรณ์งานศพหลวงวิจิตรวาทการ, 2505, หน้า 33-36.

ของคนส่วนมากมักจะตกไปเป็นผลได้ของคนส่วนน้อย การที่จะแก้ไขสถานการณ์อย่างนี้ ก็จำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก และการเปลี่ยนแปลงอย่างมากนั้นจำเป็นต้องทำด้วยวิธีการซึ่งเรียกกันว่า “ปฏิวัติ” แต่การปฏิวัติไม่จำเป็นต้องเป็นเรื่องยุ่งยากจลาจลหรือเสียชีวิตเลือดเนื้อเสมอไป การปฏิวัติบางเรื่องอาจทำได้ด้วยความสงบเรียบร้อยถ้าหากว่าการปฏิวัตินั้นมาจากเบื้องบน คือผู้ที่กำลังถืออำนาจนั้นทำการปฏิวัติเสียเอง หลวงวิจิตรได้กล่าวว่ประเทศไทยเราได้ผ่านการปฏิวัติที่ยิ่งใหญ่มาแล้วในสมัยรัชกาลที่ 5 คือการเลิกทาส เลิกใช้แรงงานไพร่ เปลี่ยนระบอบการปกครองและเปลี่ยนวิธีการปกครองทั้งหมด ซึ่งต้องนับว่าเป็นการปฏิวัติอย่างใหญ่ รัชกาลที่ 5 ทรงทำสำเร็จได้โดยปราศจากเหตุร้ายในบ้านเมือง การที่ทำสำเร็จมาจากความสุขุมรอบคอบของวิธีการดำเนินการและที่สำคัญคือ เป็นการปฏิวัติจากเบื้องสูง ซึ่งผู้มีเอกสิทธิ์หรืออภิสิทธิ์ได้ยอมเสียสละเอง เพื่อผลดีอันยั่งยืนแก่คนทั่วไป แต่ถ้าเป็นการปฏิวัติจากเบื้องต่ำแล้ว ก็มักเป็น เหตุการณ์ร้ายแรงถึงกับเสียชีวิตเสียเนื้อ

การปฏิวัติในสังคมหากขาดจุดหมายทางเศรษฐกิจก็จะเป็นการปฏิวัติที่ไม่ยั่งยืน และถ้าหากเป็นการแต่ช่วงชิงอำนาจกันแล้วไม่สามารถเปลี่ยนแปลงชีวิตความเป็นอยู่ของพลเมือง การปฏิวัติเช่นนี้ก็ถือว่าเป็นอาชญากรรม หลวงวิจิตรกล่าวว่า งานที่ทำโดยถูกต้องตามวิชาการทางเศรษฐศาสตร์นั้นย่อมให้ผลใหญ่หลวงและยั่งยืน ผลของงานไม่ใช่เห็นได้ในปัจจุบันหรือแก้ไขเฉพาะหน้าเท่านั้น แต่ความถูกผิดในนโยบายเศรษฐกิจจะเป็นผลดีหรือผลร้ายแก่ประเทศชาติไปตลอดเวลาอีกหลายร้อยปี การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทยจะมีประโยชน์ การค้นคว้าในทางนี้จะทำให้เราได้พบความจริงหลายประการ และจะได้ใช้ความรู้ในวิชาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไปแก้ไขความบกพร่องเสื่อมโทรมทางเศรษฐกิจของประเทศชาติ

หลวงวิจิตรวาทการวิจารณ์สังคมไทยในสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้นว่า เป็นสังคมศักดินาซึ่งเกิดจากการรับวัฒนธรรมขอม เป็นระยะที่สังคมไทยเพาะเชื้อแห่งความลำห้อยในหลายเรื่องด้วยกัน เช่นในเรื่องที่เอาคนชาติเดียวกันลงเป็นทาส ซึ่งเป็นระบบอยุธยาและใช้ต่อมาจนถึงต้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์รวมเวลา 500 ปีนั้น ไม่ได้จะทำความทุกข์ยากให้แก่ประชาชนพลเมืองตลอดมาเท่านั้น ยังทำให้ลักษณะนิสัยของพลเมืองเสื่อม ระบบที่เอาคนลงเป็นทาสหรือทำงานเข้าเดือนให้ผลประโยชน์แก่นายนี้ได้สร้างนิสัยเกียจคร้านอ่อนแอให้แก่ชาวไทย เพราะทาสและไพร่เคยต้องทำงานโดยถูกบังคับทำแล้วก็ไม่ได้ผลอะไรแก่ตัว ผลที่ได้จากแรงงานอันเหนื่อยยากของตัวเองเป็นของนายทั้งนั้น ไม่รู้ว่าจะอุตสาหกรรมทำอะไรทำไม หลบได้เป็นหลบ เลี้ยงได้เป็นเลี้ยง การทำงานเป็นของนายชายหน้า เพราะแสดงการเป็นไพร่เป็นทาสจึงต้องทำงาน การนอนกินหรือมีชีวิตอยู่โดยไม่ต้องทำอะไรก็ถือว่ามั่งคั่ง การอวดได้ว่า “ไม่ทำอะไรฉันก็มีกิน” เป็นการแสดงเกียรติศักดิ์อย่างสูง คนที่จะเอาตัวรอดก็คือ คนประจบให้นายรัก ย่อมผ่อนหนักให้เป็นเบาและบางทีก็เลื่อนฐานะให้สูงขึ้นไป เป็นลัทธิแสวงหาที่พึ่งซึ่งได้เกิดขึ้นและฝังแน่นในนิสัยของคนไทย ใครที่ผจญฐานะของตัวเองขึ้นได้ก็เชื่อว่าเพราะมีที่พึ่งดี ไม่ใช่เพราะการก่อสร้างสร้างตัวเอง ลักษณะนี้เป็นลักษณะอ่อนแอของคนไทยที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากระบอบที่เอาคนชาติเดียวกันเป็นไพร่เป็นทาสมาตลอดเวลา 500 ปี การที่ชาติไทย

ไม่สำนึกในการค้าและอุตสาหกรรมก็เพราะคนไทยต้องเป็นทาส เป็นไพร่ทำงานให้นายมาตลอด 5 ศตวรรษ และงานที่ทำนั้นก็เป็นแต่งงานขุดดิน พันหญ้า ทำไร่ ทำนา แล้วผลประโยชน์ทั้งหมดก็ตกอยู่แก่ นาย ระบบการปกครองแบบอยุธยาที่ตกทอดมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์เป็นระบบที่บาปกรรม ทำความเสื่อมโทรมให้แก่ชาติและนิสัยของพลเมืองไทยซึ่งจะต้องการเวลาอีกช้านานกว่าจะสร้างลักษณะอย่างพลเมืองในระบบสุโขทัยที่มีลักษณะพึ่งตัวเองให้กลับคืนมา¹³

ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยของหลวงวิจิตรวาทการ มุ่งวิจารณ์ระบบเศรษฐกิจในสมัยอยุธยาจนถึงตอนต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญถึงความอ่อนแอในการพัฒนาเศรษฐกิจของสังคมไทยการเปลี่ยนแปลงที่มาจากส่วนบนที่รัชกาลที่ 5 ทรงดำเนินการถือว่าเป็นการปฏิวัติที่ทำให้สังคมเจริญขึ้นและไม่เสียเลือดเสียเนื้อ

นักประวัติศาสตร์ที่สำคัญในกลุ่มนี้อีกท่านหนึ่งคือ ชัย เรื่องศิลป์ ผลงานทางด้านประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของชัย เรื่องศิลป์มี 2 ชิ้นด้วยกัน คือ ประวัติศาสตร์ไทยด้านเศรษฐกิจ (ตั้งแต่โบราณ - พ.ศ.2399)¹⁴ และ ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ.2352-2453 ด้านเศรษฐกิจ¹⁵ งานทั้ง 2 ชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานประวัติศาสตร์ที่ชัย เรื่องศิลป์ค้นคว้าระหว่าง พ.ศ. 2506 ถึง พ.ศ.2518 ซึ่งเป็นปีสุดท้ายของชีวิต ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ.2352-พ.ศ.2453 พิมพ์เมื่อปี พ.ศ.2522 ส่วนประวัติศาสตร์ไทยด้านเศรษฐกิจ (ตั้งแต่โบราณ-พ.ศ.2399) พิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ.2533 หลังจากชัยเสียชีวิตไปแล้ว 15 ปี งานทั้ง 2 ชิ้นได้ทำให้สังคมตระหนักถึงคุณค่าของคนที่ยุติธรรมเพื่อชีวิตเพื่อการค้นคว้าสังคมไทยอย่างแท้จริง

ชัย เรื่องศิลป์ เชื่อว่าเศรษฐกิจในสมัยโบราณไม่ว่าจะเป็นประเทศในทวีปยุโรปหรือเอเชีย อัฟริกา นั้นเหมือนกัน คือ มักจะเริ่มต้นเป็นเศรษฐกิจหมู่บ้านก่อน คือแต่ละหมู่บ้านทำมาหากินแต่พอกินพอใช้ และพยายามทำทุกอย่างที่พอจะทำได้เพื่อจะได้ไม่ต้องพึ่งหมู่บ้านอื่น ชาวบ้านมักจะเกี่ยวข้องเป็นญาติพี่น้องพวกพ้องกัน ชัย เรื่องศิลป์ นับว่าเป็นนักวิชาการคนแรกที่จุดประเด็นประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเริ่มต้นที่หมู่บ้าน ภาพประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของชัย เป็นภาพชีวิตการตั้งถิ่นฐานทำมาหากินของผู้คน นับตั้งแต่กลุ่มของคนไทยเคลื่อนตัวจากลำนาลงมาสู่มแม่น้ำเจ้าพระยา การตั้งบ้านการตั้งเมืองในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา สังคมเริ่มต้นจากการตั้งบ้านก่อนเมื่อบ้านขยายตัวเป็นหลาย ๆ หลังจึงขยายฐานะเป็นเมือง เมืองและบ้านจึงเป็นหน่วยของการปกครองมาตั้งแต่โบราณ ชัยเสนอภาพการทำมาหากินของคนไทย

¹³ เล่มเดิม, หน้า 72.

¹⁴ คูชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยด้านเศรษฐกิจ(แต่โบราณ - พ.ศ.2399). สำนักพิมพ์ดินอ้อ : กรุงเทพฯ, 2533 หน้า 20.

¹⁵ คูชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352 - 2453 ด้านเศรษฐกิจ . มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์, 2522.

ต่างจากของคนอื่น คือ เสนอเรื่องการทำนา พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนา การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ข้าว เครื่องมือเครื่องใช้ ผลผลิตของการทำนา ซึ่งภาพเหล่านี้เป็นภาพชีวิตของผู้คนในสังคม ภาพของหญิงที่นึ่งทอผ้า การแต่งกายสตรีสมัยโบราณ ภาพเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่าเป็นเรื่องราวการทำมาหากินของคนในสังคม ดังนั้นจึงเป็นเรื่องราวทางเศรษฐกิจ

ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของชัย เรื่องศิลป์ สะท้อนแง่มุมบางอย่างที่คนอื่นมองไม่เห็น ทำให้ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจมีสีสัน มีการเคลื่อนไหวและเห็นการเปลี่ยนแปลงมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ชัย เรื่องศิลป์กล่าวถึงการทำนาเพื่อขายนั้นมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ชาวนาที่ทำนาเพื่อขายจะเปลี่ยนฐานะเป็นชาวนาที่ร่ำรวยสามารถซื้อทาสไว้ใช้งาน จ้างคนรับราชการแทนได้ ซื้อสินค้าจากตลาดมาบริโภค แต่ชาวนากลุ่มนี้ก็จำกัดอยู่เฉพาะลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ซึ่งเป็นแหล่งทำนาใหญ่ที่สุด ส่วนภูมิภาคอื่นๆ ชาวนาส่วนใหญ่ยังคงทำนาเพื่อเลี้ยงตัว การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจครั้งใหญ่เกิดขึ้นเมื่อมีการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ซึ่งทำให้ข้าวกลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุด มีการขยายพื้นที่ทำนาอย่างรวดเร็ว มีโรงสีมือและโรงสีเครื่องจักรเกิดขึ้นมากมาย เรือกำปั่นถูกนำมาใช้แทนที่เรือใบในการบรรทุกสินค้า และราคาข้าวที่แพงทำให้สินค้าอื่นๆ แพงตามขึ้นด้วย ซึ่งมีผลกระทบต่อระบบศักดินาที่เจ้านายนิยมเลี้ยงทาสไว้ใช้ไม่อาจจะเสียค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้นได้ ระบบนี้จึงต้องเลิกไปในที่สุด

กล่าวโดยสรุปชัย เรื่องศิลป์ เป็นนักประวัติศาสตร์ที่ต้องการสร้างภาพประวัติศาสตร์จากข้อมูลข้อเท็จจริง เป็นภาพประวัติศาสตร์ที่สะท้อนจากชีวิตของสามัญชนที่ต้องดิ้นรนต่อสู้เพื่อให้มีชีวิตรอดนับตั้งแต่โบราณมาในสมัยที่รัฐศักดินาเข้มแข็งจนกระทั่งรัฐศักดินาได้เริ่มผ่อนคลายความเข้มงวดลง ความสัมพันธ์กับการค้าต่างประเทศทำชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

นักวิชาการที่ศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจในแนวนี้มีชื่อเสียงอีกท่านคือ สารสิน วีระผล เขียนวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก ณ มหาวิทยาลัยฮาร์เวิร์ด (Harvard University) เรื่อง **Tribute and Profit : Sino Siamese Trade (1652 - 1853)**¹⁶ งานชิ้นนี้พิมพ์เผยแพร่ในนามของมหาวิทยาลัยฮาร์เวิร์ดในปี พ.ศ. 2520 ผู้เขียนได้กล่าวถึงความเป็นมาของงานชิ้นนี้ว่าเกิดขึ้นภายใต้สภาวะการณ์ในขณะนั้นที่มีการเปิดความสัมพันธ์กับประเทศจีนอีกครั้งในปี พ.ศ. 2517 ผู้เขียนต้องการศึกษาความสัมพันธ์ของไทยและจีนในประวัติศาสตร์ และเห็นว่าในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 - 19 เป็นช่วงที่ไทยและจีนมีความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นที่สุดโดยเฉพาะในเรื่องของการค้า นอกจากนี้ในช่วงเวลาดังกล่าวยังเป็นยุคก่อนสมัยใหม่ที่ตะวันตกจะแทรกตัวเข้ามามีบทบาทสำคัญในภูมิภาค ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 นักประวัติศาสตร์มักจะให้ความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงในช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษมากกว่าให้ความสำคัญในช่วงแรก และถึงแม้ว่าการเปลี่ยนแปลงอย่างน่าตื่นเต้นในภูมิภาคนี้จะมาจากทุนนิยมตะวันตกก็ตาม แต่

¹⁶ ดู Sarasin Viraphol. Tribute and Profit : Sino - Siamese Trade 1652 - 1853. Council on East Asian Studies, Harvard University, 1977.

การค้าสำเภาระหว่าง ไทย - จีนในช่วงแรกของคริสต์ศตวรรษก็มีความสำคัญในทางเศรษฐกิจเช่นกัน ข้อสรุปที่ว่าการค้า ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นเพียงการค้าในระบบเศรษฐกิจแบบโบราณและไม่มีความสำคัญต่อยุคใหม่เลย อาจจะเป็นข้อสรุปที่รีบด่วนเกินไป จำเป็นที่จะต้องมีการสำรวจอย่างแน่นนอนก่อน แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่างานชิ้นนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะคัดค้านข้อสรุปที่ผ่านมา

งานชิ้นนี้จึงนับว่าเป็นงานชิ้นแรกที่เปิดประเด็นการถกเถียง และตั้งคำถามกับข้อสรุปทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเดิมที่มองภาพเศรษฐกิจก่อนทำสนธิสัญญาเบาว์ริงในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นภาพเศรษฐกิจที่หยุดนิ่งแบบเศรษฐกิจโบราณ สารสินพบว่าภายใต้การค้าในระบบบรรณาการกับจีนรัฐสยามได้ผลประโยชน์มาก ระบบการค้านี้เป็นระบบที่ปลายข้างหนึ่งผูกขาดโดยการค้าของหลวงของสยาม กับอีกปลายอีกข้างหนึ่งถือกรอบของระบบบรรณาการที่เข้มงวดของจีน แต่ก็มีความยืดหยุ่นพอที่จะรองรับความต้องการขยายการค้าของสยาม การที่รัฐสยามดำเนินการค้าในระบบนี้อย่างสม่ก่าเสมอมีส่วนช่วยให้การค้าภายในสยามที่อยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐขยายตัวอย่างมาก การค้าในระบบบรรณาการกับจีนเป็นช่องทางการค้าต่างประเทศที่สำคัญของสยาม สินค้าราคาแพงจากสยามได้แก่ เขาสัตว์ งาช้าง ไม้ยาง พริกไทย และสินค้ายุทธปัจจัยต่าง ๆ ได้แก่ ข้าว สามารถขายได้ราคาดีในตลาดการค้าของจีนเนื่องจากสินค้าเหล่านี้ เป็นที่ต้องการของชาวจีนมาก ขณะเดียวกันก็มีการนำเข้าผ้าไหมเครื่องถ้วยชามจากจีนสำหรับราชสำนักและชนชั้นสูงของสยาม สินค้าที่สยามนำไปขายในระบบบรรณาการนี้ล้วนเป็นส่วนเกินที่รัฐเก็บจากประชากร และเป็นการค้าที่ผูกขาดดำเนินการโดยรัฐ ระบบการค้านี้รุ่งเรืองมีพัฒนาการภายในตัวของมันเอง ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็นช่วง ๆ นับตั้งแต่ดำเนินการตามกรอบอย่างเข้มงวดและมีความยืดหยุ่น จนกระทั่งสิ้นสุดในทศวรรษ 1850 เมื่อตะวันตกเข้ามามีอำนาจทางการค้าในเอเชียตะวันออก แม้ว่าระบบการค้าบรรณาการอาจทำให้ชาวจีนเข้ามามีบทบาทในเศรษฐกิจไทยอย่างมาก ทำให้เกิดการขยายตัวของเศรษฐกิจเงินตราในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแต่ก็ไม่ได้ทำให้สยามพัฒนาไปสู่ระบบเศรษฐกิจทุนนิยม

สารสินได้กล่าวไว้ในงานวิจัยชิ้นนี้ได้พยายามหากล้างข้อสันนิษฐานที่ยึดถือกันอย่างแพร่หลาย รวมทั้งทำการศึกษา ซึ่งได้ยกตัวอย่างมา 5 ประเด็นด้วยกันคือ 1. การค้าของสยามได้หยุดนิ่งในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2231-2398 (ค.ศ. 1688-1855) โดยปราศจากอิทธิพลของตะวันตกที่เด่นชัดในประเทศ 2. ทำการสำรวจหน้าที่ของการค้าในระบบบรรณาการของสยามซึ่งนำไปสู่การอภิปรายเกี่ยวกับโครงสร้างการจัดองค์กรของการค้าของหลวงที่สยามมีกับจีน 3. ทำการสำรวจกิจกรรมต่างๆ ที่จัดขึ้นที่กวางตุ้ง เอ๋หมิง และเมืองท่าอื่นๆ ของจีนในบริบททางการค้าจีนสยาม 4. ทำการสืบค้นอย่างละเอียดถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของการค้าข้าวจีน-สยาม ซึ่งเป็นตัวกระตุ้นการเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับสังคมจีนภาคตะวันออกเฉียงใต้ และ 5. พยายามสืบค้นขั้นตอนพัฒนาการทางเศรษฐกิจของสยามในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อจากเศรษฐกิจการเกษตรแบบเลี้ยงตัวเองเป็นพื้นฐาน สู่สิ่งที่คล้ายกับเศรษฐกิจแบบตลาด การ

เพิ่มขึ้นของการค้าต่างประเทศในครั้งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 17 การพัฒนาการเกษตรแบบพาณิชย์ และเศรษฐกิจผลิตสินค้าและในท้ายที่สุดเศรษฐกิจเงินตราในคริสต์ศตวรรษที่ 19

การศึกษาของ สารสิน ทำให้เห็นภาพการเคลื่อนไหวทางการค้านับตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น สารสินไม่ได้โต้เถียงในประเด็นว่าสังคมไทยมีทุนนิยมเกิดขึ้นภายในหรือภายนอกสังคม เป็นแต่เพียงต้องการชี้ให้เห็นว่าในภูมิภาคเอเชียมีการเคลื่อนไหวทางการค้า ซึ่งจีนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการค้าแถบบริเวณนี้ และสยามเป็นสาขาการค้าหนึ่งของจีน และก็มีเมืองทำการค้าที่สำคัญหลายแห่งที่ติดต่อกับจีน การนำเสนองานนี้ขึ้นอยู่กับหลักฐานทางประวัติศาสตร์เป็นสำคัญ ซึ่งผู้ศึกษาสามารถนำมาใช้อย่างหลากหลายมีทั้งเอกสารจากฝ่ายจีน ไทย ญี่ปุ่น และบันทึกการค้าของพ่อค้าตะวันตก

การพยายามอธิบายประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยโดยให้ความสำคัญกับการค้าได้ถูกศึกษาโดยนักประวัติศาสตร์ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผลงานวิทยานิพนธ์ ได้แก่ งานวิจัยของ ปาริชาติ วิลาวรรณ ในปี พ.ศ.2528 เรื่อง การค้าของป่าในประวัติศาสตร์อยุธยา พ.ศ. 1893-2310¹⁷ งานวิจัยของ คมขำ ดีวงษา ปี พ.ศ.2531 เรื่อง บทบาทของการตลาดในเมืองพระนครศรีอยุธยา ต่อการค้าภายในและภายนอก พ.ศ. 2173-2310¹⁸ งานวิจัยของวราพร ภู่งศ์พันธ์ ปี พ.ศ. 2542 เรื่อง ความเป็นสังคมนานาชาติของพระนครศรีอยุธยา ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึง ค.ศ. 1767¹⁹ งานวิจัยของอดิศร หมวกพิมายปี พ.ศ. 2531 เรื่อง กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลง ตั้งแต่สมัยธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2310-2398²⁰ งานวิจัยของกรกิต ชุ่มกรานต์ ปี พ.ศ.2547 เรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา พ.ศ. 2133-2231²¹ งานวิจัยของจิราธร ชาติศิริ ปี พ.ศ.2547 เรื่อง เศรษฐกิจสมัยธนบุรี²² และงานวิจัยของวรางคณา นิพันธ์สุกิจปี พ.ศ.2548

¹⁷ ดู ปาริชาติ วิลาวรรณ การค้าของป่าในประวัติศาสตร์อยุธยาพ.ศ. 1893-2310 วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2528

¹⁸ ดู คมขำ ดีวงษา บทบาทของการตลาดในเมืองพระนครศรีอยุธยาต่อการค้าภายในและภายนอก พ.ศ.2173-2310 วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2531.

¹⁹ ดู วราพร ภู่งศ์พันธ์ ความเป็นสังคมนานาชาติของพระนครศรีอยุธยา ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่16ถึง ค.ศ. 1767 วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มหาวิทยาลัยศิลปากร 2542.

²⁰ ดู อดิศร หมวกพิมาย กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย :วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่สมัยธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงพ.ศ.2310-2398 วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2531.

²¹ กรกิต ชุ่มกรานต์ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่างๆในท่าเรือนานาชาติพระนครศรีอยุธยา พ.ศ. 2133-2231 วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2547.

²² ดู จิราธร ชาติศิริ เศรษฐกิจสมัยธนบุรี วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2547.

เรื่อง กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในสังคมอยุธยา พ.ศ. 2172-2310²³ นอกจากนี้ยังมีผลงานวิจัยที่อธิบายถึงการค้ากับการกำเนิดเมืองได้แก่งานวิจัยของมลิวรรณ รัชชวงศ์ ปี พ.ศ.2543 เรื่องกำเนิดและพัฒนาการของเมืองหาดใหญ่ พ.ศ. 2458-2484²⁴ และ งานวิจัยของ ศรีสุพร ช่างสกุล ปี พ.ศ.2547 เรื่อง ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของเมืองสงขลา พ.ศ. 2385-2472²⁵

การศึกษาของงานเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นทำนองเดียวกับสารสิน วีระผล คือ ต้องการชี้ให้เห็นความสำคัญของการค้าก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริงโดยไม่ได้มุ่งหวังที่จะโต้แย้งข้อทฤษฎีว่ามีกำเนิดระบบทุนนิยมเกิดขึ้นในสังคมไทยหรือไม่ และไม่มีจุดมุ่งหมายเชิงทฤษฎี ภาพของการค้าส่วนใหญ่เป็นภาพกว้างๆ ซึ่งเป็นการสำรวจเอกสาร มากกว่าที่จะเจาะลึกลงไปในประเภทการค้า หรือลงลึกเข้าไปในการผลิตสินค้าประเภทต่างๆ อีกทั้งยังไม่ให้ภาพการผลิตและความสัมพันธ์ของคนในกระบวนการผลิต ทั้งนี้อาจจะมาจากความจำกัดในเอกสารและการศึกษาที่ไม่มีจุดมุ่งหมายที่จะอธิบายภาพเหล่านั้น แต่ข้อดีก็คือ งานเหล่านี้ได้เปิดเผยเอกสารทั้งในและต่างประเทศซึ่งเป็นประโยชน์แก่การศึกษา

ประเด็นสำคัญที่งานเหล่านี้ต้องการชี้ให้เห็นภาพก็คือ 1. อยุธยาในฐานะเป็นเมืองทำการค้านานาชาติจนกระทั่งเป็นคลังสินค้าของบริเวณนี้ทั้งสินค้าป่าและสินค้าการผลิตในภาคการเกษตรรวมทั้งอุตสาหกรรมดินเผาต่างๆ อีกทั้งยังเป็นแหล่งกระจายสินค้าจากภายนอกดินแดนด้วย โดยมีปัจจัยทั้งภายนอกและภายในสนับสนุน ปัจจัยเหล่านั้นเกี่ยวข้องกับสภาพทำเลที่ตั้งรวมทั้งสภาพการเมืองการปกครองและการค้าทางทะเลที่เกิดขึ้นในขณะนั้น 2. นอกจากการเป็นเมืองท่านานาชาติแล้วอยุธยายังเต็มไปด้วยชุมชนนานาชาติ มีทั้งชาวต่างชาติที่มาจากเอเชียด้วยกันและยุโรป ได้แก่ จีน ญี่ปุ่น แคมบอร์ โปรตุเกส ฮอลันดา อังกฤษ และฝรั่งเศส ภายในชุมชนนานาชาติมีความสัมพันธ์ในลักษณะช่วงชิงอำนาจทางการค้าและการเมืองในรัฐไทย 3. ชาวต่างชาติเหล่านี้นอกจากมีบทบาททางการค้าต่างประเทศแล้วยังเข้าสู่ระบบราชการของไทยโดยเป็นขุนนางชำนาญการ 4. การค้าต่างประเทศส่งผลถึงการขยายตัวทางเศรษฐกิจภายในของสังคมไทยด้วยซึ่งมีทั้งทางด้านการค้าและการผลิต และ 5. แม้แต่การฟื้นตัวของบ้านเมืองสมัยกรุงธนบุรี รวมทั้งรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก็อาศัยการทำการค้ากับภูมิภาคและจีนในระบบบรรณาการเป็นสำคัญ

²³ ดู วราจกานา นิพัทธ์สุกิจ กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับการค้าในสังคมอยุธยา พ.ศ. 2172-2310 วิทยานิพนธ์ดุสิต บัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2547.

²⁴ ดู มลิวรรณ รัชชวงศ์ กำเนิดและพัฒนาการของเมืองหาดใหญ่ วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2543.

²⁵ ดู ศรีสุพร ช่างสกุล ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของเมืองสงขลา วิทยานิพนธ์ดุสิตบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2547.

การศึกษาแนวนี้เป็นแนวของนักประวัติศาสตร์ ผลงานที่สำคัญชิ้นอื่นๆ ได้แก่ การพัฒนาเศรษฐกิจสมัยรัฐบาลจอมพลป. พิบูลสงคราม 2481 - 2487 ของผาณิต รวมศิลป์²⁶ ประวัติคลองรังสิต : การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ. 2431 - 2475²⁷ และวิกฤตการณ์เศรษฐกิจหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 "28 ของสุนทรี อาสะโวทัย พระคลังข้างที่กับการลงทุนธุรกิจในประเทศไทย พ.ศ. 2433 - 2475²⁹ ของชลดา วัฒนศิริ เป็นต้น การศึกษาแนวนี้วางอยู่บนการใช้หลักฐานเป็นสำคัญ ลักษณะเด่นของการศึกษาจึงอยู่ที่การเปิดเผยข้อมูลชั้นต้นเป็นการศึกษาที่ไม่มุ่งตอบคำถามเชิงทฤษฎี ดังนั้น ภาพที่ปรากฏออกมาในงานแนวนี้จะมี ความละเอียดอ่อน แม้จะถูกวิจารณ์ว่าเป็นภาพที่ขาดการเชื่อมโยงให้เข้าใจระบบเศรษฐกิจทั้งหมด และประวัติศาสตร์เศรษฐกิจแนวนี้เป็นเพียงการเล่าเรื่องเท่านั้น งานวิจัยแนวนี้จะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาแนวทฤษฎีต่าง ๆ ซึ่งสามารถนำข้อมูลไปใช้วิเคราะห์ได้

2) การศึกษาโดยใช้ทฤษฎีความขัดแย้ง ทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษาคือ ลัทธิมาร์กซ์ (Marxism) และลัทธิเหมา (Maoism) ผู้นำการใช้ทฤษฎีนี้คือพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย และปัญญาชนฝ่ายซ้าย แนวทางการศึกษาของกลุ่มนี้มองว่าระบบเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดชนชั้นเป็นสังคมที่มีความขัดแย้ง ต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมที่ปราศจากชนชั้น ทฤษฎีนี้เชื่อว่าสังคมมนุษย์มีพัฒนาการมาระยะเวลายาวนาน พัฒนาการของสังคมมนุษย์วางอยู่บนพื้นฐานของการพัฒนาพลังการผลิตและการต่อสู้ดิ้นรนของมนุษย์เพื่อขจัดความขัดแย้งโดยเฉพาะความขัดแย้งระหว่างชนชั้น

จิตร ภูมิศักดิ์ ศึกษาสังคมไทยโดยใช้หลักวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ของลัทธิมาร์กซ์ ผลงานชิ้นสำคัญคือ โฉมหน้าศักดินาไทย ตีพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ.2500³⁰ และได้รับการพิมพ์เผยแพร่ครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ.2517 พิมพ์ครั้งที่ 3 ภายหลังจากพิมพ์ครั้งที่ผ่าน มาเพียง 4 เดือน พิมพ์ครั้งที่ 4 ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2518 และพิมพ์ครั้งที่ 5 ในเดือน มิถุนายน พ.ศ.2519 รวมจำนวนพิมพ์ทั้งสิ้นกว่า 20,000 เล่ม นับว่าเป็นหนังสือเชิงวิชาการที่มี ยอดจำหน่ายสูงสุดเล่มหนึ่งของสังคมไทย หนังสือโฉมหน้าศักดินาไทยได้ทำหน้าที่สำคัญใน

²⁶ ผาณิต รวมศิลป์. "นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจสมัยรัฐบาลจอมพลป. พิบูลสงคราม ตั้งแต่พ.ศ. 2481 ถึง พ.ศ. 2487". วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521 .

²⁷ สุนทรี อาสะโวทัย. ประวัติคลองรังสิต : การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคมไทย พ.ศ.2431-2475. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2530 .

²⁸ สุนทรี อาสะโวทัย. วิกฤตการณ์เศรษฐกิจหลังสงครามโลกครั้งที่ 1. สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533.

²⁹ ชลดา วัฒนศิริ. "พระคลังข้างที่กับการลงทุนธุรกิจในประเทศ พ.ศ. 2433-2475" . วิทยานิพนธ์ มหาบัณฑิต. ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529.

³⁰ สมสมัย ศรีสุทรพรรณ (นามแฝง). โฉมหน้าศักดินาไทย. ชมรมหนังสือแสงตะวัน, มิถุนายน พ.ศ. 2519, หน้า 13.

ประวัติศาสตร์ในการสนองความตื่นตัวของผู้คน ในการแสวงหาคำอธิบายสภาพและปัญหาของสังคมไทยตามทัศนะของจิตร ภูมิศักดิ์เห็นว่าสังคมศักดินาเป็นที่มาแห่งความอ่อนแอของสังคมไทย ทัศนะดังกล่าวนี้ไม่ต่างจากหลวงวิจิตรวาทการ ความต่างอยู่ที่ว่าจิตรมองว่าสังคมศักดินาเป็นพัฒนาการที่เกิดขึ้นภายในสังคม ไม่ใช่การรับแบบอย่างมาจากภายนอกและไม่เชื่อเรื่องการปฏิวัติมาจากเบื้องบนดังความคิดของหลวงวิจิตรฯ แต่การปฏิวัติต้องมาจากเบื้องล่าง เป็นการปฏิวัติของมวลชนตามหลักลัทธิมาร์กซ์

หนังสือเล่มนี้ได้ให้ความหมายของคำ “ศักดินา” ว่า คือ อำนาจในการครอบครองที่ดิน อันเป็นปัจจัยสำคัญในการทำมาหากินซึ่งมีความหมายด้านเศรษฐกิจ และยังหมายถึงอำนาจและอิทธิพลของมนุษย์ที่มีมากหรือน้อยตามขนาดหรือปริมาณของที่ดิน อันเป็นปัจจัยสำคัญในการทำมาหากิน ซึ่งเป็นความหมายทางด้านการเมือง นอกจากนี้ยังมีความหมายคลุ่มไปถึงอำนาจที่กำหนดรูปแบบของชีวิตซึ่งขึ้นอยู่กับอำนาจในที่ดินอันเป็นปัจจัยสำคัญในการทำมาหากิน ซึ่งเป็นความหมายในด้านวัฒนธรรมอีกด้วย ทั้งอำนาจทางเศรษฐกิจ อำนาจการเมืองและอำนาจทางวัฒนธรรม ที่ขึ้นอยู่กับที่ดินดังกล่าวนี้แหละ คือ ความหมายอันสมบูรณ์ที่แท้จริงของคำว่า “ศักดินา”

จิตรเชื่อในทฤษฎีการพัฒนาสังคม 5 ขั้นตอนของมาร์กซ์ตามกฎภาวะวิสัยอย่างเข้มงวด ก่อนที่จะปรากฏรูปของสังคมศักดินาจิตรเชื่อว่าสังคมไทยได้ผ่านสังคมทาสมาแล้ว และเห็นว่าระบบศักดินามีไช้ระบบที่โผล่ผลั้วออกมาได้เองโดยไม่มีปีมีขลุ่ย ระบบศักดินามีไช้ระบบที่กษัตริย์องค์ใดองค์หนึ่งนึกสนุกตั้งขึ้นโดยเห็นว่าเป็นของดี หากเกิดขึ้นได้โดยผ่านการพัฒนาเป็นระดับขั้นของการผลิตในสังคม ถ้าปราศจากการพัฒนาเป็นระดับขั้นของการผลิตเสียแล้วระบบศักดินาจะเกิดขึ้นไม่ได้เลย นี่เป็นกฎทางภาวะวิสัยอันตายตัวแน่นอน ถ้าไม่มีระบบทาสเป็นพื้นฐานเสียก่อนแล้วระบบศักดินาย่อมจะเกิดขึ้นไม่ได้เลยเป็นอันขาด การรบฟุงเพื่อแย่งชิงอาหาร ที่ดินทำกินทำให้ยุคชุมชนบุพกาล ที่มนุษย์อยู่อย่างเสรีชนช่วยกันทำมาหากิน เสื่อมสลายลง การทำศึกเพื่อแย่งชิงกันของมนุษย์ ทำให้เกิดทาส เมื่อมนุษย์ทำศึกกันมากขึ้นก็ทำให้เกิดรัฐทาสขนาดใหญ่ ซึ่งทาสทั้งมวลในรัฐทาสนี้แหละจะกลายมาเป็นเลกของยุคศักดินาเมื่อรัฐทาสทลายลง ถ้าไม่มีทาสมาก่อนแล้ว “เลก” ของศักดินาจะมาจากไหน ? พระอินทร์ประทานลงมาจกสรรวสรรค์กระนั้นหรือ? จิตรเห็นว่าการวิเคราะห์สังคมจำเป็นที่จะต้องไช้เรื่องของปัจจัยการผลิตและยึดหลักพัฒนาการทางการผลิตมาวิเคราะห์ มิฉะนั้นจะไม่เข้าใจว่าสังคมหนึ่ง ๆ เกิดขึ้นมาได้อย่างไร³¹ สังคมไทยได้ผ่านการพัฒนาในช่วงยุคทาสมาระยะหนึ่งไม่น้อยกว่า 400 ปี และสังคมไทยได้เริ่มคืบคลานไปสู่ระบบศักดินาในราวยุคสุโขทัยหรือแม้ก่อนหน้านั้นคงไม่กี่ปี³² “โฉมหน้าศักดินาไทย” เป็นหนังสือที่สะท้อนจุดยืนของผู้เขียนที่ต้องการวิจารณ์ทั้งระบบสังคมศักดินาและชนชั้นศักดินาว่า มีการเอารัดเอาเปรียบและเป็นต้นเหตุแห่งความล้า

³¹ เล่มเดิม, หน้า 91 - 92.

³² เล่มเดิม, หน้า 118.

หลังของสังคมไทย จิตร ภูมิศักดิ์ได้ชี้เส้นทางการสร้างสังคมใหม่ที่ดีกว่า ที่ไม่มีการกดขี่ ขูดรีด คือสังคมนิยม นอกจากจุดยืนที่ชัดเจนเช่นนี้แล้วผู้เขียนยังใช้วิธีการเขียนที่มีสำนวนเสียดสี ประชดประชันแทรกอยู่ตลอดเวลา ซึ่งการเขียนวิธีนี้จะถูกใจผู้อ่านในช่วงที่กระแสสังคมนิยม ดันตัว

แนวการวิเคราะห์สังคมที่ใช้ทฤษฎีความขัดแย้ง โดยใช้หลักการวิเคราะห์ของเหมาเจ๋อตุงในเรื่องกึ่งเมืองขึ้นกึ่งศักดินา เป็นอีกแนววิเคราะห์หนึ่งที่ได้รับ ความสนใจอย่างยิ่งในกลุ่มนักวิชาการฝ่ายซ้าย ลัทธิเหมาเห็นว่าสังคมจีนต่างจากสังคมยุโรปคือไม่ได้เป็นสังคมทุนนิยมเต็มรูปแบบ แต่เป็นสังคมกึ่งเมืองขึ้นกึ่งศักดินา ดังนั้นความขัดแย้งในสังคมจีนจึงมีความต่างกับสังคมทุนนิยมในยุโรป

หลักฐานการวิเคราะห์สังคมไทยว่าเป็นสังคมกึ่งเมืองขึ้นกึ่งศักดินาตามลัทธิเหมาเจ๋อตุงปรากฏขึ้นจากการค้นพบเอกสารภาษาจีนได้จากผู้ต้องหาคอมมิวนิสต์ในปี พ.ศ.2473 เนื้อหาในเอกสารประกอบด้วย 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นการวิเคราะห์ลักษณะเศรษฐกิจสังคมของประเทศสยาม ส่วนที่สอง เป็นการจำแนกชนชั้นของประเทศสยาม เอกสารฉบับนี้คงใช้กันอยู่เฉพาะในหมู่ผู้ปฏิบัติงานของพรรคคอมมิวนิสต์สยามรุ่นแรก ๆ ซึ่งเป็นคณะจีนยังไม่เผยแพร่ในหมู่คนทั่วไป ความคิดเรื่องสังคมไทยเป็นสังคมกึ่งเมืองขึ้นกึ่งศักดินาเพิ่งได้รับการเผยแพร่อย่างกว้างขวางก็ต่อเมื่อมีการตีพิมพ์หนังสือเรื่อง ไทยกึ่งเมืองขึ้น ในปี พ.ศ.2493 เขียนโดย อรรถฎ์ พรหมชมพู³³

หนังสือเรื่องไทยกึ่งเมืองขึ้นของอรรถฎ์ พรหมชมพูได้รับการตีพิมพ์ใหม่ภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 ใช้ชื่อว่า เส้นทางสังคมไทย หนังสือเล่มนี้ถือว่าเป็นคัมภีร์ที่มีอิทธิพลต่อนักคิดไทย มีสาระสำคัญคือ สภาพสังคมกึ่งเมืองขึ้น-กึ่งศักดินาของไทยเกิดขึ้นเมื่อจักรวรรดินิยมรุกรานเข้ามาทำให้ฐานะของประเทศไทยเปลี่ยนแปลงไป 2 ด้านคือ ด้านหนึ่งจักรวรรดินิยมรุกรานไม่เพียงแต่จะเชือดเฉือนเอาแผ่นดินไทยไปเป็นเมืองขึ้นของตนเท่านั้น หากยังคุกคามต่อส่วนที่เหลืออยู่ คือผืนแผ่นดินที่เราอาศัยอยู่ทุกวันนี้ ทั้งทางเศรษฐกิจการเมือง และวัฒนธรรม ทำให้ประเทศเราต้องตกอยู่ในฐานะกึ่งเมืองขึ้นของจักรวรรดินิยมโดยสิ้นเชิง อีกด้านหนึ่งจักรวรรดินิยมไม่เพียงแต่ทำให้รากฐานทางเศรษฐกิจของระบอบศักดินาไทยเกิดการสลายตัวลงไปเท่านั้น หากว่ายังสร้างเงื่อนไขและโอกาสแก่การผลิตแบบลัทธิทุนนิยมในสังคมไทยอีกด้วย คือทางหนึ่งทำให้ตลาดจำหน่ายสินค้าของลัทธิทุนนิยมภายในประเทศกว้างขวางยิ่งขึ้น โดยการพังทลายเศรษฐกิจธรรมชาติในชนบท อีกทางหนึ่งทำให้แรงงานของ

³³ นภาพร อติวานิชยพงศ์. พัฒนาการความคิดเศรษฐกิจศาสตร์การเมืองไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 - ปัจจุบัน. กลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและสำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2513 หน้า 26.

สังคมเพิ่มขึ้น โดยการล้มละลายของชาวนาและหัตถกร ด้วยเหตุนี้จึงผลักดันสังคมไทยก้าวออกจากระบอบศักดินามาเป็นกึ่งศักดินา³⁴

อรรถัญญ์ พรหมชมภู กล่าวว่า ในสังคมกึ่งเมืองขึ้น-กึ่งศักดินา ประชาชนไทยจะถูกกดขี่ 3 ชั้น คือจากจักรพรรดินิยม จากชนชั้นเจ้าที่ดินใหญ่และจากชนชั้นนายทุนใหญ่ การต่อสู้ของประชาชนจะเป็นการต่อสู้เพื่อเอกราชประชาธิปไตย ดังนั้นเป้าหมายคือจะต้องโค่นล้มจักรพรรดินิยม ศักดินานิยมและชนชั้นนายทุนใหญ่³⁵ การวิเคราะห์สังคมไทยของอรรถัญญ์ พรหมชมภู ได้รับทฤษฎีกึ่งเมืองขึ้น-กึ่งศักดินาของเหมาเจ๋อตุงมาใช้โดยตรง ๆ ไม่มีการดัดแปลง ชนชั้นนายทุนที่จำแนกออกเป็นนายทุนใหญ่ นายทุนชาติ นายทุนน้อย ก็เป็นเช่นเดียวกับประเทศจีน ความต่างก็คือ อรรถัญญ์ พรหมชมภูมองไม่เห็นประโยชน์ของนายทุนใหญ่เลย ขณะที่เหมาเจ๋อตุงยังมองเห็นประโยชน์ของกลุ่มนี้ในระยะที่จักรพรรดินิยมที่รุกรานประเทศจีนทั้งหลายมีความแตกแยกกัน

นักวิชาการ 2 คน ที่เขียนบทความสนับสนุนการใช้ทฤษฎีนี้ได้แก่ ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ เขียนบทความเรื่อง ระบบเศรษฐกิจสังคมไทยกึ่งเมืองขึ้น-กึ่งศักดินา และไกรศักดิ์ ชุณหะวัณ เรื่อง ความต้อพัฒนากับการเปลี่ยนแปลงในชนบท 2 บทความนี้ลงพิมพ์ในหนังสือที่ระลึก 23 ตุลาคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปี 2522 ทั้ง 2 บทความพูดถึงสังคมไทยในฐานะสังคมกึ่งเมืองขึ้น-กึ่งศักดินา แนวคิดนี้ได้รับการคัดค้านโดย ทรงชัย ณ. ยะลา ในปี พ.ศ.2524 โดยเห็นว่าวิวัฒนาการการเข้าสู่สังคมก่อนทุนนิยมเกิดขึ้นภายในสังคมไทยเอง การปรับตัวเข้ากับตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 4 และการปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นการปรับตัวเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้แก่รัฐและสังคมศักดินา ขณะเดียวกันผลของการปรับตัวและการปฏิรูปได้สร้างข้อมูลแห่งการทำลายสังคมและอำนาจรัฐศักดินาเอง สภาพสังคมเช่นนี้เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 และ 7 การเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎร พ.ศ.2475 มีความสำคัญในประวัติศาสตร์คือ ล้มอำนาจและซากความสัมพันธ์การผลิตศักดินาลง เป็นทางให้วิถีการผลิตทุนนิยมแบบพึ่งพาและด้อยพัฒนาก่อตัวขึ้น และนับแต่รัฐประหารของจอมพลสฤษดิ์ เป็นต้นมา วิถีการผลิตแบบพึ่งพาและด้อยพัฒนาก็ได้พัฒนาไปอย่างรวดเร็ว³⁶ ทรงชัยเห็นว่าการวิเคราะห์สังคมไทยใช้ทฤษฎีกึ่งเมืองขึ้น-กึ่งศักดินา ตามแนวคิดของเหมาเจ๋อตุงไม่สามารถอธิบายสังคมไทยได้ชัดเจน

โดยการหันกลับไปศึกษางานเก่าของปัญญาชนหลัง 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 มีลักษณะที่จะยียดงานเก่าเป็นคัมภีร์มากกว่าจะนำความรู้ดังกล่าวมาพัฒนา ทฤษฎีและข้อสรุปเกี่ยวกับสังคมไทยที่เขียนไว้ในระยะ 2490-2500 มิได้ถูกตั้งคำถามหรือท้าทายจากปัญญาชนฝ่ายซ้ายใน

³⁴ อรรถัญญ์ พรหมชมภู. เส้นทางสังคมไทย. สำนักพิมพ์อักษร, กรุงเทพฯ, 2522, หน้า 269 - 270.

³⁵ เล่มเดิม, หน้า 282.

³⁶ ทรงชัย ณ. ยะลา. วิวาทะว่าด้วยสังคมกึ่งเมืองขึ้น - กึ่งศักดินาไทย. กลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง, กรุงเทพฯ : 2524, หน้า 136 - 137.

ยุค 3 ปีหลัง 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 การที่ปัญญาชนไม่ได้พัฒนาทฤษฎีการวิเคราะห์สังคมไทย ในระยะนี้ นภาพร อติวานิชยพงศ์ ได้ให้ข้อสรุปว่าเหตุที่ทิศทางของขบวนการ 14 ตุลาคม 2516 ได้เบี่ยงเบนไปสู่แนวทางสังคมนิยมก็เนื่องจากการที่ผู้นำนักศึกษาฝ่ายที่นิยมอุดมการณ์สังคมนิยมยึดกุมการนำของขบวนการนี้ได้ภายหลังเกิดเหตุการณ์แล้ว ในขณะที่เดียวกันอิทธิพลของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) ก็ได้แพร่ขยายเข้ามาในขบวนการเคลื่อนไหวหลัง 14 ตุลาคม 2516 และทั้งผู้นำของขบวนการนักศึกษาและผู้ปฏิบัติงานของ พคท. ในเวลานั้นเอง มิได้มีภูมิปัญญาความรู้ในทฤษฎีมาร์กซ์หรือความเข้าใจระบอบสังคมนิยมมากเพียงพอที่จะผลิตผลงานทางทฤษฎีหรือการวิเคราะห์สังคมไทยได้ด้วยตัวเอง ในขณะที่เดียวกันก็มีมวลชนจำนวนมากซึ่งตื่นตัวขึ้นจากการเคลื่อนไหว 14 ตุลาคม 2516 และกำลังอยู่ในภาวะของการแสวงหาคำตอบต่อการสร้างสรรค์สังคมใหม่ การย้อนกลับไปหาผลงานในอดีตจึงเป็นไปเพื่อสนับสนุนความชอบธรรมในการเคลื่อนไหวและเผยแพร่อุดมการณ์สังคมนิยมไปสู่มวลชน มิใช่เพื่อถกเถียงหรือพัฒนาทฤษฎีและข้อวิเคราะห์ต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในงานเหล่านั้น³⁷

ทฤษฎีกิ่งเมืองขึ้น - กิ่งศักดินา เริ่มลดบทบาทในสังคมไทยประมาณปี พ.ศ. 2524 ทั้งจากการโต้เถียงในแง่ของความน่าเชื่อถือทางทฤษฎี และกระแสความเสื่อมศรัทธาในพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยของปัญญาชนที่เกิดขึ้นในระยะนั้น ซึ่งนอกเหนือจากปัญหาภายในที่เกิดขึ้นในพรรคแล้วส่วนสำคัญอีกส่วนหนึ่งมาจากการไม่เชื่อว่าทฤษฎีกิ่งเมืองขึ้น กิ่งศักดินาสามารถวิเคราะห์สังคมไทยและนำสังคมไทยไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีได้

3) **การศึกษาโดยใช้ทฤษฎีวิถีการผลิตแบบเอเชีย (Asiatic Mode of Production)** ในปี พ.ศ.2518 ชัยอนันต์ สมุทวณิช เสนอบทวิเคราะห์เรื่อง ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย โดยมีเป้าหมายที่จะวิจารณ์การวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ของจิตร ภูมิศักดิ์ ในหนังสือ โฉมหน้าศักดินาไทย ชัยอนันต์โต้แย้งการวิเคราะห์สังคมโดยใช้ทฤษฎีการพัฒนา 5 ขั้นตอนของลัทธิมาร์กซ์ที่จิตร ภูมิศักดิ์นำมาใช้กับสังคมไทยนั้นไม่ถูกต้อง เพราะสังคมไทยไม่เคยผ่านสังคมทาสถึงแม้จะมีทาสในสังคมโบราณก็ตามแต่ก็ไม่ใช่สังคมทาส ชัยอนันต์ได้เสนอข้อเขียนของมาร์กซ์ในเรื่องการผลิตของสังคมเอเชียที่เห็นว่าสังคมเอเชียมีพัฒนาการที่ต่างจากสังคมยุโรปและงานของ Wittfogel เรื่อง **Oriental Despotism : A Comparative Study of Total Power** ที่เสนอเรื่องความต่างระหว่างสังคมเอเชียและยุโรป คือ สังคมเอเชียจะมีการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจเด็ดขาดของกษัตริย์ซึ่งเป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์ในปัจจุบันการผลิตเนื่องจากลักษณะภูมิศาสตร์ของสังคมเอเชียต้องอาศัยการชลประทานขนาดใหญ่ อันเป็นลักษณะของสังคมพลังน้ำ ทฤษฎีนี้น่าจะเป็นทฤษฎีที่ใช้ในการอธิบายการพัฒนาอย่างล่าช้าของสังคมไทยได้ดีกว่าทฤษฎีวิถุนิยมประวัติศาสตร์ที่จิตร ภูมิศักดิ์ ใช้ งานชิ้นนี้ของชัยอนันต์ไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากขาดหลักฐานที่จะพิสูจน์ว่าสังคมไทยเป็นสังคมพลังน้ำที่ส่วนกลางได้เข้าไปมีบทบาทในการควบคุมระบบชลประทานขนาดใหญ่

³⁷ นภาพร อติวานิชยพงศ์. เสริมเติม, หน้า 43 - 47.

ทฤษฎีวิถีการผลิตแบบเอเชียถูกนำมาใช้ในการวิเคราะห์สังคมไทยอย่างจริงจังโดยการนำของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและลูกศิษย์ ทฤษฎีวิถีทางการผลิตแบบเอเชียอธิบายว่าเหตุใดสังคมไทยจึงพัฒนาไปอย่างล่าช้า โครงสร้างเศรษฐกิจไทยเป็นอย่างไรเมื่อเริ่มมีการแทรกเข้ามาของระบบทุนนิยมและระบบทุนนิยมกระทบโครงสร้างเศรษฐกิจไทยอย่างไร ฉัตรทิพย์ได้ให้คำตอบที่ได้จากการค้นคว้าพบว่าสังคมไทยขาดชนชั้นกรูมฟือสระ (bourgeoisie) ชนชั้นนี้ต้องแบ่งส่วนเกินทางเศรษฐกิจกับเจ้านายและข้าราชการ ไม่มีอำนาจทางการเมืองและไม่เป็นผู้นำทางวัฒนธรรม การขาดพัฒนาการของชนชั้นนี้ในประวัติศาสตร์ทำให้ไม่สามารถพัฒนาเศรษฐกิจอุตสาหกรรมและระบบการเมืองไม่เป็นประชาธิปไตย

โครงสร้างของสังคมในทฤษฎีวิถีการผลิตแบบเอเชีย แบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ รัฐส่วนกลางและหมู่บ้าน รัฐส่วนกลางนั้นรวมศูนย์อำนาจมากเป็นผู้ควบคุมกรรมสิทธิ์ในที่ดินทั้งหมด กษัตริย์ถือตนเองว่าเป็นทั้งเจ้าชีวิตและเป็นเจ้าแผ่นดิน ในสภาพเช่นนี้ทุนอิสระเกิดขึ้นได้ยากและในระดับหมู่บ้านก็มีแรงยึดเหนี่ยวกันภายในสูงทำให้ไม่มีชนชั้นอิสระแตกแยกออกมาจากหมู่บ้านเป็นชนชั้นกรูมฟือสระ สังคมไทยโบราณพัฒนาจากหมู่บ้าน เมื่อเข้าสู่สังคมศักดินา รัฐได้อำนาจสิทธิ์เหนือแผ่นดินทั้งหมดว่าเป็นของกษัตริย์ รัฐเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับหมู่บ้านก็เพียงแต่ดึงเอาส่วนเกินออกจากหมู่บ้านเท่านั้น หมู่บ้านยังคงเป็นอิสระเป็นตัวของตัวเอง รัฐศักดินาที่เข้าไปควบคุมหมู่บ้านเป็นการครอบคลุมแต่เพียงภายนอก คือรัฐศักดินาเกณฑ์แรงงานและเก็บภาษีเป็นระยะ ๆ รวมทั้งการแพร่อุดมการณ์พุทธศาสนา ความเชื่อเรื่องบุญกรรมและพิธีกรรมศาสนาพุทธเข้าครอบหมู่บ้าน รัฐในสังคมศักดินาเป็นองค์กรนอกหมู่บ้านเข้าไปสัมผัสหมู่บ้านเพียงต้องการแรงงานส่วยสิ่งของหรือเงินเท่านั้นก็พอใจแล้ว รัฐไม่ได้เข้าไปพัฒนาหมู่บ้านคงปล่อยให้สภาพหมู่บ้านล้าหลังเหมือนชุมชนบรรพกาล³⁸

ฉัตรทิพย์ ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ในระดับหมู่บ้าน เห็นว่าเป็นลักษณะที่สำคัญมากของระบบศักดินาคือ ขณะที่ชุมชนหมู่บ้านคงรักษาความผูกพันภายในแน่นแฟ้นเอาไว้ ระบบกรรมสิทธิ์เอกชนยังไม่เข้มแข็ง และกระบวนการแบ่งแยกชนชั้นยังไม่ดำเนินไปมาก รัฐได้ก่อกำเนิดขึ้นมีศูนย์กลางอยู่นอกหมู่บ้าน ความสัมพันธ์คู่สำคัญจึงเป็นระหว่างหมู่บ้านและรัฐ ระหว่างชนชั้นชาวนากับชนชั้นขุนนางและรัฐ ไม่ใช่ระหว่างเจ้าของที่ดินกับชาวนาแต่ละคน ทั้งยังขาดกรูมฟือสระในเมืองที่เข้มแข็งผู้นำการเปลี่ยนแปลงแบบในระบบปิวดัลลยูโรป ในความสัมพันธ์โดยตรงระหว่างรัฐศักดินากับหมู่บ้าน รัฐอ้างว่าให้ความคุ้มครองหมู่บ้านจากการถูกโจมตีจากรัฐอื่น จัดบริหารสาธารณะเช่น การคมนาคม ขุดคลอง และทำนุบำรุงศาสนาพุทธ แต่ทว่าความเป็นจริงคือรัฐขูดรีดหมู่บ้าน รัฐแปลกแยก (alienate) มากกว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับหมู่บ้าน ชาวนานั้นหวาดกลัวการเกณฑ์แรงงานมากที่สุด บางครั้งพวกเขาต่อต้านด้วยการหนีเข้าป่าดงอพยพกันไปทั้งหมู่บ้าน รัฐและชนชั้นเจ้านายข้าราชการมีฐานที่มั่นคง

³⁸ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, กรุงเทพฯ : 2527, หน้า 11 -

สามารถครอบงำสังคมศักดินาไทยมาตลอดในขณะที่ชุมชนหมู่บ้านมีความผูกพันกันแน่นแฟ้น กำเนิดของชนชั้นกรรมพีพื้นเมืองจึงหยุดชะงัก หน่อชนชั้นกรรมพีไทยคือพ่อค้าและช่างพื้นเมืองไม่สามารถพัฒนาพ้นจากความเป็นชวานาได้³⁹

ในส่วนของ “เมือง” ซึ่งเป็นตัวจักรสำคัญในการทำให้สังคมศักดินายุโรปพังทลายลงและเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม จิตรทิพย์อธิบายเมืองว่า เศรษฐกิจศักดินาไทยเป็นเศรษฐกิจที่ปราศจากเมืองการค้าของชนชั้นพ่อค้าและปราศจากเมืองหัตถกรรมของหัตถกร แม้ว่ากรุงเทพฯเป็นศูนย์กลางการค้ากับต่างประเทศของไทย ตั้งขึ้นมากเพื่อเป็นศูนย์กลางเมืองการปกครองเป็นจุดหมายเบื้องต้น เมืองต่าง ๆ ของไทยสมัยศักดินามีลักษณะเป็นเมืองการปกครองและวัฒนธรรมทางศาสนา คือเป็นตัวแทนและเป็นฐานของอำนาจรัฐทั้งทางการเมืองและความเชื่อ เป็นที่ตั้งกองทหาร กรม กอง ระบบราชการและเป็นที่ตั้งวัดหลวงบรรจุมบรมสารีริกธาตุ เกณฑ์ส่วย ควบคุมความสงบเรียบร้อยของชนบทและพยายามครอบงำความเชื่อของหมู่บ้าน ในตอนปลายสมัยอยุธยาเป็นต้นมาการค้ากับต่างประเทศเฟื่องฟู คือ คำกับดินแดนจีน มาลายูและสิงคโปร์ คนจีนได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองไทยมากขึ้น และโดยเหตุที่ไม่ต้องมีพันธะผูกพันแรงงานจึงทำการค้าขายได้สะดวก โดยเฉพาะมาทำหน้าที่เดินเรือและเก็บภาษี หรือค้าขายผูกขาดในสินค้าบางชนิดเช่น ฝิ่น เหล้า ให้ทางราชการ ปลุกพืชเศรษฐกิจส่งออกเช่น อ้อย พริกไทยที่เมืองกรุงเทพฯ และรอบ ๆ กรุงเทพฯ คือเมืองนครชัยศรี อโยธยา ปราชินบุรี จันทบุรี และราชบุรี ในส่วนภาคใต้ก็มีเมืองที่เฟื่องฟูจากการค้าดีบุกและรังนกได้แก่ ชุมพร นครศรีธรรมราช ภูเก็ต ราชบุรี⁴⁰

ในประเด็นเรื่อง “ทุนนิยม” จิตรทิพย์สรุปว่ากำเนิดทุนนิยมไทยเป็นทุนนิยมที่ไม่อิสระจากรัฐ เป็นทุนนิยมที่พึ่งอำนาจผูกขาดจากรัฐ เห็นได้ชัดจากระบบเจ้าภาษีนายอากรรีดส่วนเกินนอกกสิกรรมทางเศรษฐกิจจากชาวบ้าน เรียกดอกเบี้ยแบบขูดรีดและค่าเช่าที่ดินจากชวานาเอาตื้อ ๆ ทั้งใช้วิธีการโกงและอำนาจอิทธิพลท้องถิ่น คือรับเอาจิตสำนึกของรัฐศักดินาทำตัวคล้ายรัฐในการติดต่อกับหมู่บ้าน ขูดรีดส่วนเกินจากชนบทด้วยวิธีการบีบบังคับด้วยวิธีการผลิตเดิมคือวิธีการผลิตศักดินาแทนที่จะสร้างส่วนเกินจากการปรับปรุงการเกษตรในชนบทให้ทันสมัย หรือตั้งโรงงานอุตสาหกรรม ทุนนิยมชนิดกาฝากนี้เกิดขึ้นในประเทศโลกที่สามอื่น ๆ ด้วย ระบบทุนนิยมเกิดขึ้นภายนอกประเทศไทยแล้วจึงขยายเข้ามาในประเทศ แล้วเข้าไปกระทบหมู่บ้านขณะที่หมู่บ้านยังเป็นลักษณะเดิมอยู่ ไม่ได้ปรับเปลี่ยนโครงสร้างการผลิตและเทคโนโลยี ยังไม่พัฒนาระบบกรรมสิทธิ์ เอกชนในที่ดิน ยังไม่มีหน่อที่เข้มแข็งของกรรมพีพื้นเมือง ทุนนิยมจึงเข้ากระทบกับชุมชนหมู่บ้าน ชาวบ้านก็ต้องต่อสู้เพื่อความอยู่รอด⁴¹

³⁹ เล่มเดิม, หน้า 37 - 42.

⁴⁰ เล่มเดิม, หน้า 43 - 45.

⁴¹ เล่มเดิม, หน้า 94 - 95.

ฉัตรทิพย์สรุปว่าทั้งรัฐและระบบทุนไม่ใช่สถาบันของชาวบ้าน เข้ามาเอาผลประโยชน์จากชาวบ้านไม่ได้พัฒนาหมู่บ้าน ชาวบ้านจึงไม่ได้เข้าร่วมกับสถาบันทั้งสองอย่างเต็มที่ เป็นการถูกลากเข้าร่วม และในความจริงแล้วชาวบ้านต่อต้านรัฐและระบบทุนมาโดยตลอดทั้งโดยปริยายและโดยโจ่งแจ้ง ลักษณะการผลิตเพื่อกินเพื่อใช้จึงคงสืบเนื่องมายาวนาน⁴² ฉัตรทิพย์มองเห็นข้อดีของชุมชนหมู่บ้านว่า ในหมู่บ้านมีวัฒนธรรมที่ผูกมัดยึดเหนี่ยวกัน มีน้ำใจมอบให้กัน มีความภูมิใจในวัฒนธรรมของเขา สิ่งนี้ไม่ใช่ด้านลบของหมู่บ้านแต่เป็นด้านบวกที่ทำให้หมู่บ้านไม่แตกสลาย เป็นศักยภาพที่ใช้ต่อสู้ทั้งกับรัฐและทุนตลอดมา

วิทยานิพนธ์ 3 ฉบับที่ใช้ทฤษฎีวิถีการผลิตของสังคมนิยมเอเซียในการอธิบายชนชั้นและรัฐนายทุน ได้แก่ เรื่อง ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงศรีอยุธยา⁴³ ของ ญาดา ประภาพันธ์ เรื่อง ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ.2398-2453)⁴⁴ ของสิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร และ ทุนนิยมขุนนางไทย (พ.ศ.2475-2503)⁴⁵ ของสังสิต พิริยะรังสรรค์ วิทยานิพนธ์ทั้ง 3 ฉบับนี้อยู่ในการควบคุมของฉัตรทิพย์ นาสสุภา เป็นความพยายามที่ต้องการหาคำตอบว่าเหตุใดชนชั้นนายทุนไทยจึงอ่อนแอ ไม่สามารถเป็นนายทุนอิสระได้ เนื้อหาของงานทั้ง 3 ชิ้นนี้มีความต่อเนื่องกัน งานในระยะหลังเป็นงานที่อธิบายเรื่องหมู่บ้าน เรื่อง เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต⁴⁶ เขียนโดย พูนศักดิ์ ชานิกรประดิษฐ์ และฉัตรทิพย์ นาสสุภา เรื่อง แนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเซียกับการอธิบายหมู่บ้านไทย⁴⁷ เขียนโดย ภัคพัฒน์ ทิพย์ประไพ

การใช้ทฤษฎีวิถีการผลิตแบบเอเซียในการวิเคราะห์สังคมนิยมได้รับการวิจารณ์ว่ามองระบบเศรษฐกิจในสังคมนักคิดที่หยุดนิ่งมากเกินไป ทำให้เห็นว่าสังคมนิยมไทยขาดพลังในการพัฒนาด้วยตัวเอง การโต้แย้งในวงวิชาการในทฤษฎีนี้จะเป็นการโต้แย้งทั้งในแง่ทฤษฎีและแง่ข้อมูลที่ใช้ แต่อย่างไรก็ตามการศึกษาแนวนี้ได้เสนอวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์แบบใหม่ คือ การใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ซึ่งเป็นข้อมูลจากความทรงจำในอดีตของชาวบ้าน

⁴² เล่มเดิม, หน้า 92 - 93.

⁴³ ญาดา ประภาพันธ์. ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงศรีอยุธยา. สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, กรุงเทพฯ : 2524.

⁴⁴ คูสิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร. ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในไทย. (พ.ศ. 2398 - 2453) สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, กรุงเทพฯ : 2524.

⁴⁵ คูสังสิต พิริยะรังสรรค์. ทุนนิยมขุนนางไทย (พ.ศ.2475-2503). สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, กรุงเทพฯ : 2526.

⁴⁶ ฉัตรทิพย์ นาสสุภา และ พูนศักดิ์ ชานิกรประดิษฐ์ เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต. สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2540.

⁴⁷ ภัคพัฒน์ ทิพย์ประไพ. แนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเซียกับการอธิบายหมู่บ้านไทย สำนักพิมพ์กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2540.

4) การศึกษาเพื่อหาศักยภาพภายในสังคมไทย การศึกษาแนวนี้เป็นปฏิกิริยาตอบโต้การศึกษาสังคมไทยโดยใช้ทฤษฎีวิถีการผลิตแบบเอเชีย การศึกษาแนวนี้เห็นว่าภายในสังคมศักดินาไทยก่อนมีการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงในปี พ.ศ.2398 สังคมศักดินาไทยมีการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจไม่อยู่ในสภาพหยุดนิ่งเหมือนแนวที่ฉัตรทิพย์ นาถสุภา นำเสนอ

Lysa Hong ชาวสิงคโปร์เขียนวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกที่มหาวิทยาลัยซิดนีย์ ประเทศออสเตรเลีย ชื่อเรื่อง **The Evolution of the Thai Economy in The Early Bangkok Period and Its Historiography** งานชิ้นนี้ทำเสร็จในปี พ.ศ.2524 ประเด็นสำคัญที่นำเสนอคือ การเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ซึ่งเป็นสมัยก่อนทุนนิยม⁴⁸ ต่อมานิธิ เอียวศรีวงศ์ เขียนบทความเรื่องวัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ พิมพ์เผยแพร่ในปี พ.ศ.2525 นิธิเริ่มต้นงานโดยการเสนอความคิดว่าสังคมไทยมีวิวัฒนาการที่น่าตื่นตะลึง ไม่หยุดนิ่งและไม่เห็นด้วยการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับตะวันตกโดยไม่เพียงแต่มองว่าตะวันตกเป็นผู้ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยแต่ยังเป็นผู้กำหนดความเปลี่ยนแปลงนั้นอย่างมากด้วย การไม่สนใจรากฐานภายในทำให้ไม่สามารถอธิบายได้ว่าสังคมไทยพัฒนามาสู่สภาพปัจจุบันนี้ ซึ่งไม่เหมือนตะวันตกแต่ก็ไม่เหมือน “สยามเก่า” ได้อย่างไร นิธิย้ำว่าแรงผลักดันภายนอกเพียงอย่างเดียวไม่เคยกำหนดแนวทางการเปลี่ยนแปลงสังคมได้อย่างแท้จริง การศึกษาเรื่องสยามเก่า ซึ่งเป็นยุคก่อนการปฏิรูปสมัยรัชกาลที่ 5 ต้องพิจารณาสภาพที่มีสภาพที่หยุดนิ่งตายตัวอย่างที่มักนิยมทำกัน และจะต้องศึกษาความสืบเนื่องของยุค “สยามเก่า” กับ “สยามใหม่” ให้มากกว่าที่เคยทำไปแล้ว⁴⁹

นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งผู้คนมักมองว่าไม่มีอะไรโดดเด่น เป็นเพียงยุคที่สืบเนื่องจากอยุธยาและมักมองว่าสังคมในยุคนี้หยุดนิ่งไม่เคลื่อนไหว แต่ในความเป็นจริงแล้วจากการศึกษาเศรษฐกิจและวัฒนธรรมในยุคนี้ พบว่าเป็นยุคที่มีการก่อรูปของความคิด ที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างลึกซึ้ง กลไกของรัฐเองก็ตื่นตัวขึ้นพร้อมที่จะรับกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น การศึกษาภาพของยุคนี้อย่างชัดเจนจะทำให้เข้าใจการปฏิรูปที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ชัดเจนขึ้นเศรษฐกิจแบบตลาดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้ขยายกว้างและลึกมากกว่าในสมัยอยุธยา การค้ากับต่างประเทศของรัฐบาลมีความสำคัญอย่างมากเพราะเป็นแหล่งรายได้สำคัญในการหล่อเลี้ยงรัฐบาลในสมัยรัตนโกสินทร์ระบบไพร่ที่เป็นแหล่งผลประโยชน์และแรงงานของรัฐได้เสื่อมลง แรงงานรับจ้างมีมาก รัฐบาลก็ว่าจ้างแรงงานชาวจีนเข้ามาทำงานสาธารณะมาก ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราได้ขยายตัวอย่างมากในรัชกาลที่ 3 รัฐเก็บส่วยจากไพร่ในรูปของเงินเป็นจำนวนมาก รัฐมีรายได้จากการ

⁴⁸ ดู Hong Lysa, The Evolution of Thai Economy in The Early Bangkok Period and Its Historiography. A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy University of Syney, 1981.

⁴⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์. "บทนา" ปากไก่และใบเรือ รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์. สำนักพิมพ์อมรินทร์, กรุงเทพฯ : 2527 หน้า 3-4.

แต่งสำเภาค้าขายกับต่างประเทศ รายได้จากการค้ากับต่างประเทศนี้มากกว่าในสมัยปลายอยุธยา การค้ากับต่างประเทศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้มีทั้งเพิ่มขึ้นทางปริมาณ มีความหลากหลายในตัวสินค้าและสินค้าที่ส่งออกมีการใช้แรงงานเพิ่มขึ้น แรงงานเหล่านี้เป็นแรงงานว่าจ้าง⁵⁰ สินค้าที่รัฐนำไปค้ากับต่างประเทศก็เป็นสินค้าที่รัฐนำเงินไปซื้อเพิ่มเติมด้วย นอกจากนี้สินค้าออกทำให้เกิดการขยายตัวของเศรษฐกิจเงินตราแล้ว ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้สินค้าเข้าก็ถูกนำเข้ามาจำหน่ายให้กับราษฎรบริโภคมากขึ้น ด้วยสภาพของการค้าเสรีเริ่มมีมากขึ้น สินค้าที่จำหน่ายในประเทศไม่ได้มาจากการจำหน่ายแบบผูกขาดโดยพระคลังสินค้า⁵¹ การผลิตสินค้าเพื่อตลาดมีมากขึ้น การค้าของเอกชนก็เพิ่มสูงขึ้นเช่นกัน รายได้จากการค้าเป็นพื้นฐานรายได้สำคัญของรัฐในสมัยนี้ ระบบเจ้าภาษีอากรที่เพิ่มมากขึ้นก็เนื่องมาจากการขยายตัวของการผลิตเพื่อส่งออก⁵²

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในสมัยนี้ส่วนสำคัญมาจากพ่อค้าที่เกิดขึ้นในระบบศักดินา พ่อค้าเหล่านี้เป็นชาวจีนที่ยังต้องอาศัยอภิสิทธิ์ของตนในโครงสร้างศักดินา เพื่อประโยชน์ในธุรกิจของตน พ่อค้าเหล่านี้เป็นชาวจีนแม้มิได้มีกำเนิดในระบบศักดินาแต่ก็พยายามสร้างความสัมพันธ์กับชนชั้นนำในระบบศักดินา ในบางครั้งก็ได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าภาษีนายอากรที่ได้ครองตำแหน่งและราชทินนาม ในบางครั้งก็สามารถผูกสายสัมพันธ์ทางเครือญาติกับชนชั้นนำโดยการสมรส และดังที่ปรากฏหลักฐานอยู่เสมอว่าจะต้องติดสินบนหรือแบ่งผลประโยชน์ทางการค้าของตนกับชนชั้นนำในระบบศักดินา การค้าของเอกชนจึงมิใช่การค้าของพ่อค้าอิสระ แต่เป็นพ่อค้าที่พร้อมจะสมยอมต่อระบบศักดินา และพร้อมจะถูกดูดซึมเข้าไปในระบบนั้น เพื่อถือประโยชน์จากระบบให้แก่การค้าของตน การเพิ่มขึ้นของการค้าต่างประเทศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ไม่ได้ก่อให้เกิดชนชั้นใหม่ที่เป็นอิสระจากระบบศักดินา แต่มีผลไปทำให้ชนชั้นนำในระบบศักดินานั้นเองเปลี่ยนแปลงลักษณะตนเองไปเป็นกรรมพันธุ์ขึ้น กล่าวคือมีฐานอำนาจที่สำคัญผูกพันอยู่กับการค้า มีโลกทรรศน์ ค่านิยม และรสนิยมที่คล้ายคลึงกับกรรมพันธุ์อื่น⁵³

ประเด็นเรื่องของการค้าข้าว การศึกษาที่ผ่านมาระบุว่าขยายตัวหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง เรื่องการค้าข้าวนี้เป็นตัวทำให้สังคมไทยเปลี่ยนเข้าสู่ระบบทุนนิยม นิธิได้กล่าวว่าการค้าข้าวทำกันตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นแล้ว ชาวจีนได้นำสินค้าไปแลกเปลี่ยนกับข้าวที่เหลือจากการบริโภคของชาวบ้าน พ่อค้าพวกนี้จะเป็นพ่อค้าเร่ พ่อค้าที่ใหญ่กว่าพ่อค้าเร่ซึ่งมีทุนพอจะบรรทุกข้าวเข้ามาในกรุงเทพฯ และเมื่อมาถึงกรุงเทพฯ แล้วก็ต้องผ่านพ่อค้าที่กรุงเทพฯ ก่อนจะถึงผู้บริโภคในกรุงเทพฯ ขยายของการค้าข้าวซึ่งชาวจีนได้วางไว้ตั้งแต่สมัย

⁵⁰ เล่มเดิม, หน้า 75.

⁵¹ เล่มเดิม, หน้า 93.

⁵² เล่มเดิม, หน้า 100.

⁵³ เล่มเดิม, หน้า 101-106.

รัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้จะเป็นประโยชน์อย่างใหญ่หลวงแก่การค้าข้าว ซึ่งจะเพิ่มปริมาณขึ้นอย่างคึกคักหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง เมื่อข้าวกลายเป็นสินค้าออกอันดับหนึ่งของประเทศไทย ทั้งทางการค้านี้ทำให้ชาวจีนประสบความสำเร็จในการแข่งขันการค้าข้าวและโรงสีต่อพวกฝรั่ง⁵⁴

"เมือง" เป็นสภาพแวดล้อมที่สำคัญของวัฒนธรรมกรรมพี นิธิมีความเห็นต่างจากจักรทิพย์ในประเด็นนี้อย่างชัดเจน โดยเสนอว่าเมืองเป็นที่ตั้งของอำนาจและเป็นที่ตั้งของตลาด ในฐานะที่ตั้งของอำนาจ เมืองเป็นชุมชนไปด้วยเพราะผู้ดำรงอำนาจต้องการมีคนไว้ใช้สอยและเป็นกำลังของตน ในส่วนฐานะของตลาดนั้นเมืองมักตั้งอยู่ในเส้นทางคมนาคม กล่าวคือสามารถใช้เป็นที่แลกเปลี่ยนสินค้าของราษฎรได้ในวงกว้างพอสมควร นิธิเห็นว่าเมืองของรัตนโกสินทร์ตอนต้นมี 2 สถานะคือเป็นศูนย์อำนาจและเป็นเมืองการค้าด้วย ตลาดที่อยู่ในเมืองนั้นเกิดจากการขยายตัวทั้งการค้าภายในและต่างประเทศ กรรมพีไม่ได้สร้างเมืองใหม่เหมือนในยุโรป เนื่องจากกรรมพีถือกำเนิดและพัฒนาขึ้นในหมู่ชนชั้นนำดังนั้นจึงอาศัยอยู่ในเมืองเก่าของศักดินา⁵⁵

ความเฟื่องฟูของเมืองกรรมพี ทำให้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีวัฒนธรรมของกรรมพีเกิดขึ้น โดยศึกษาได้จากงานวรรณกรรมต่าง ๆ ที่เกิดในสมัยนี้ วรรณกรรมแบบสัจนิยมและมนุษยนิยมจึงเกิดขึ้น "สัจนิยม" (Realism) เกิดจากกรรมพีที่ไม่นิยมบริโภควรรณกรรมที่ไกลตัวขัดกับความเป็นจริง การธุรกิจและความสำเร็จจากการธุรกิจสอนในกรรมพีให้ความสำคัญแก่โลกนี้และมีความเป็นเหตุเป็นผลมากขึ้น ซึ่งอาจเรียกว่าร่องรอยของสัจนิยมก็ได้ ดังเช่นวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผน⁵⁶ สัจนิยมทำให้เริ่มรังเกียจไสยศาสตร์บางประเภท ในขณะที่เดียวกันพุทธศาสนาแนวที่ได้รับการฟื้นฟูในต้นรัตนโกสินทร์เน้นความสำคัญของ "โลกนี้" มากขึ้น อีกทั้งให้ความสนใจกับความจริงเชิงประสบการณ์ของชนชั้นสูง ทำให้เห็นความสำคัญของมนุษย์มากกว่าสมัยที่ผ่านมา ที่อาจเรียกความสนใจเช่นนี้อย่างกว้าง ๆ ว่า "มนุษยนิยม" คือเห็นมนุษย์มากขึ้น ลักษณะมนุษยนิยมเห็นได้ชัดเจนขึ้นในสมัยนี้ ทำให้วรรณกรรมในสมัยนี้แตกต่างจากสมัยอยุธยา⁵⁷

ความหมายของกรรมพีของนิธินั้นไม่ใช่แต่เพียงพ่อค้าเท่านั้น ชนชั้นนาระบบศักดินาก็ได้เปลี่ยนแปลงตัวเองเป็นกรรมพีคือ มีทรัพย์สินเป็นรากฐานของอำนาจไม่น้อยไปกว่าการคุมกำลังไพร่ พันธะในระบบศักดินาเริ่มผ่อนคลายซึ่งเกิดการจ่ายเงินแทนการผูกเกณฑ์แรงงานเพิ่มขึ้น การลดการเข้าเวรของไพร่ เกิดแรงงานเสรีซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนจนที่อพยพเข้ามาเป็นแรงงานในไร่อ้อย พริกไทย ตลอดจนเป็นพ่อค้าเร่ พ่อค้าสำเภา พ่อค้านำเข้า-ออก การ

⁵⁴ เล่มเดิม, หน้า 138-139.

⁵⁵ เล่มเดิม, หน้า 152-153.

⁵⁶ เล่มเดิม, หน้า 196-197.

⁵⁷ เล่มเดิม, หน้า 205.

เปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจได้ส่งผลทางสังคมทำให้ชนชั้นสูงเปลี่ยนแปลงด้วย คือได้เป็นกลุ่มที่สร้างวัฒนธรรมกรรมกรขึ้นมา

แนวคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงสังคมโดยพลังภายในของ นิธิ นี้ได้รับการยอมรับในวงการวิชาการอย่างมาก และได้เกิดงานที่เดินตามการอธิบายเช่นนี้ ที่สำคัญคืองานของ เสกสรร ประเสริฐกุล มี 2 ชิ้น คือ บทความเรื่อง บทบาทของชนชั้นนายทุนเงินในสังคมไทย ในปีพ.ศ.2531⁵⁸ และวิทยานิพนธ์ในเรื่อง **The Transformation of The Thai State and Economic Change (1855-1945)** ในปีพ.ศ.2532⁵⁹ ประเด็นสำคัญที่เสกสรรเสนอในงานวิทยานิพนธ์นี้ คือ⁶⁰

1. สังคมไทยเป็นเช่นเดียวกับประเทศอื่น ๆ คือ มีพัฒนาการภายในที่ผ่านยุคก่อนทุนนิยม (pre-capitalism) ก่อนที่จะพัฒนาไปสู่ยุคทุนนิยม สภาพการผลิตของศักดินาไทยมีลักษณะกระจายศูนย์ บัณฑิตบุคคลสามารถเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตและเกือบทุกที่สามารถผลิตปัจจัยการผลิตต่าง ๆ เพื่อดำรงชีวิตได้ แรงงานจากไพร่ก็ไม่ถูกควบคุมอย่างเข้มงวด ไพร่สามารถถากถางพื้นที่ทำมาหากิน แม้ว่าในทางทฤษฎีจะบอกรวมศูนย์ก็ตาม การค้าเฟื่องฟูตั้งแต่สมัยศักดินายุทธยาในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา ระบบเศรษฐกิจเงินตราได้ขยายตัว การขยายตัวทางการค้าทำให้ชนบทมีรายได้จากการค้า ระบบศักดินาไม่ได้เข้มงวดอย่างที่คิดเพราะมีการเดินทางติดต่อเพื่อค้าขาย

2. ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ระบบไพร่ที่สร้างขึ้นใหม่ลดความเข้มงวดลงเนื่องจากรัฐใหม่มีปัญหาที่ต้องเผชิญมาก ทำให้เกิดการประนีประนอมระหว่างรัฐกับผู้อยู่ภายใต้การปกครอง สภาพดังกล่าวทำให้ระบบไพร่ไม่ใช่ที่มาของรายได้หรือทรัพย์สินต่าง ๆ ของรัฐอีกต่อไป ชนชั้นปกครองได้หันไปพึ่งพิงชาวจีนให้ช่วยในการจัดการค้าต่างประเทศ และต้องพึ่งพิงอยู่กับผลผลิตของชุมชนจีน ได้แก่ น้ำตาล และพริกไทย ในฐานะที่เป็นสินค้าออกที่สำคัญ การค้าของเอกชนจีนที่มากขึ้นทำให้รัฐหันมาสนใจภาษีการค้าและเพิ่มจำนวนภาษีใหม่ ๆ ในรัชกาลที่ 3 การค้ากับต่างประเทศส่งผลให้การค้าภายในขยายตัวตามไปด้วย ไพร่สามารถจ่ายเงินแทนแรงงานเกณฑ์ให้กับรัฐ รัฐนำเงินเหล่านี้ไปใช้จ่ายแรงงานเงินมาทำงานสาธารณะแทนไพร่ สภาพทั้งหมดนี้เป็นตัวกีดขวางรัฐศักดินา

⁵⁸ เสกสรร ประเสริฐกุล. บทบาทของชนชั้นนายทุนเงินในสังคมไทย. จัดพิมพ์ว่ามูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. ปีที่ 2 มิถุนายน 2531, หน้า 7.

⁵⁹ Seksan Prasertkul, "The Transformation of The Thai State and Economic Change (1855-1945)". A dissertation presented to The Faculty of The Graduate School for the degree of Doctor of Philosophy of Cornell University, 1989, PP.i - ii.

⁶⁰ Ibid, (สรุปจากการอ่านทั้งหมดจากหน้า 1-514).

3. เมื่อเปิดประเทศภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง เกิดระบบเศรษฐกิจการค้าเสรี ระบบเงินตราขยายตัวก่อนหน้าแล้ว การขยายตัวของการผลิตข้าวทำให้ที่ดินกลายเป็นสินค้าสำคัญ บรรดาเชื้อพระวงศ์และขุนนางได้ทำธุรกิจการค้าขายให้เช่าที่ดินจนก่อเป็นรูปนายทุนเจ้าที่ดิน (capitalist land ownership) เสกสรรค์มีความเห็นว่าความเป็นเจ้าของที่ดินนั้นเกิดขึ้นเมื่อองค์กรศักดินาเริ่มสลายตัวไปแล้ว ปัญหาเช่าที่ดินได้กลายเป็นปัญหา เมื่อสังคมไทยพัฒนาไปสู่ทุนนิยม ภาคกลางเป็นภาคที่เผชิญกับปัญหาเจ้าที่ดินมากที่สุด ซึ่งเป็นเขตระบบเศรษฐกิจเงินตรา

4. ชนชั้นนายทุนไทยไม่ได้อ่อนแอเนื่องจากถูกรอบงำโดยทุนต่างชาติ และต้นกำเนิดมาจากนายทุนเชื้อสายจีน ประเด็นนี้เสกสรรค์ต้องการโต้แย้งกับสำนักคิดของฉัตรทิพย์โดยตรง เห็นว่านายทุนเชื้อสายจีนเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทยมาตั้งแต่สมัยศักดินาแล้ว นายทุนกลุ่มนี้จึงไม่ถือว่าเป็นนายทุนต่างชาติและยังเข้มแข็งจนดำเนินธุรกิจแข่งขันกับตะวันตกจนประสบความสำเร็จในกิจการหลายประเภท เขาไม่เห็นด้วยกับแนววิเคราะห์ว่านายทุนจีนต้องทำธุรกิจโดยการพึ่งพิงอยู่กับขุนนางและนายทุนตะวันตก ชนชั้นนี้เป็นอิสระจากรัฐจักรวรรดินิยม และนอกจากไม่ใช่ลูกน้องทั้ง 2 กลุ่มแล้ว ยังสร้างปัญหาให้ทั้ง 2 กลุ่มด้วย

5. ความสำเร็จของระบบสมบูรณาญาสิทธิราชนั้น มาจากภาษีของชาวจีนและนายทุนจีนประเด็นนี้เสกสรรค์ได้เน้นไว้ในหลายที่ ชนชั้นนายทุนนั้นไม่จำเป็นต้องขัดกับรัฐ เพราะได้รับการเลี้ยงดูอย่างดีจากรัฐแบบเก่า การสลายตัวของรัฐศักดินาและเกิดขึ้นของระบบสมบูรณาญาสิทธิราชเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเติบโตของระบบทุนนิยม

ทั้งงานนิธิ เอียวศรีวงศ์ และเสกสรรค์ ประเสริฐกุล มีความเห็นว่าสังคมศักดินาไทยไม่หยุดนิ่งมีการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจ เศรษฐกิจเงินตราขยายตัว มีชนชั้นกรรมพีแล้ว นิธิยังเห็นว่าชนชั้นพ่อค้าไม่เข้มแข็งต้องอิงแอบอยู่กับผู้ปกครอง แต่วัฒนธรรมกรรมพีก็ได้ถูกสร้างขึ้นจากชนชั้นนำที่รับกระแสของการขยายตัวทางการค้าและโลกทัศน์ใหม่เข้าไป เสกสรรค์นั้นเสนอความเห็นที่ว่าชนชั้นกรรมพีของไทยเข้มแข็งจนเป็นผู้ที่เลี้ยงดูรัฐ ทั้งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นและในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราช แม้ว่าแนวคิดนี้จะเกิดการตื่นตัวในการค้นคว้าทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง แนวคิดอุดมการณ์ของสังคมเพื่อศึกษาพลังภายในของสังคม แต่ข้อวิจารณ์ที่มีสำหรับกลุ่มความคิดนี้ก็คือ การตีความไกลเกินหลักฐานในหลายเรื่องด้วยกัน

5) การศึกษาโดยใช้ทฤษฎีนีโอคลาสสิก (Neo-classic Theory) โดยหลักการของทฤษฎีนี้เชื่อในกลไกของตลาดและระบบทุนเป็นตัวกำหนดการเติบโตของเศรษฐกิจ เป็นทฤษฎีที่เชื่อเรื่องของตลาดที่มีทุนเป็นตัวกำกับอยู่เบื้องหลัง ทฤษฎีนี้ไม่ปฏิเสธระบบทุน ในส่วนของประวัติศาสตร์เศรษฐกิจทฤษฎีนี้ใช้อธิบายเรื่องของการเติบโตทางเศรษฐกิจ ในบางครั้งก็เรียกว่าทฤษฎีความเจริญเติบโต (growth theories) เนื้อหาของประวัติศาสตร์แนวนี้อธิบายว่าอะไรเป็นปัจจัยที่ทำให้เศรษฐกิจเจริญเติบโต ในขบวนการเติบโตนั้น ผลผลิต ปัจจัยการผลิต และผลิตภาพเปลี่ยนแปลงอย่างไร องค์ประกอบของผลผลิตของอุตสาหกรรมและของภูมิภาค

ทางภูมิศาสตร์เปลี่ยนแปลงอย่างไร การเจริญเติบโตที่เกิดจากการเพิ่มขึ้นของทุนต่างกับการเจริญเติบโตที่เกิดจากการเพิ่มขึ้นของแรงงาน หรือที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนเทคนิคในการผลิตอย่างไร วิพากษ์รายได้ถูกกระทบอย่างไรจากการเจริญเติบโตเป็นต้น⁶¹ นักประวัติศาสตร์แนวนี้จะสร้างแบบจำลองของการเติบโตทำให้สามารถอธิบายการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจในระยะยาวได้และใช้คณิตศาสตร์ระดับสูงสร้างสมมติฐานตั้งแต่เริ่มแรก ฉัตรทิพย์ นาถสุภาวิจารณ์ว่าความสนใจของงานจะรวมศูนย์อยู่เฉพาะกับข้อมูลเชิงปริมาณ และจงใจละเลยข้อมูลประเภทอื่นซึ่งอาจมีความสำคัญทัดเทียมหรือสูงกว่า

นักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจคนสำคัญผู้บุกเบิกการค้นคว้างาน โดยใช้ทฤษฎีนีโอคลาสสิกในเรื่องความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจคือ Jame C.Ingram เขียนงานวิจัยเรื่อง **Economic Change in Thailand 1850-1950**⁶² Ingram เสนอเป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกต่อ Cornell University ในปีพ.ศ.2495 ได้รับการพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในปี พ.ศ.2498 และพิมพ์เผยแพร่ครั้งที่ 2 ในปีพ.ศ.2513 ในการพิมพ์ครั้งที่ 2 นี้ Ingram ขยายเวลาการค้นคว้าจากเดิมเขียนถึง ค.ศ.1950 มาถึง ค.ศ.1970 งานชิ้นนี้นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของการค้นคว้าประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยอย่างจริงจังและมีบทบาทสำคัญในการใช้อธิบายประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยในระยะต่อมา งานวิจัยชิ้นนี้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจของไทยที่เข้าสู่สมัยใหม่นั้นเริ่มต้นตั้งแต่ เซอร์จอห์น เบาว์ริง(Sir John Bowring) เข้ามาทำสนธิสัญญาระหว่างไทยและอังกฤษ ในปี พ.ศ.2398 (ค.ศ.1855) หลังจากทำสนธิสัญญานับนี้แล้วการเปลี่ยนแปลงอย่างขนานใหญ่ได้เกิดกับประเทศไทยในช่วงสมัรัชกาลที่ 4 และที่ 5 การเปลี่ยนแปลงนี้อยู่ในช่วงระหว่าง ค.ศ .1850 ถึง ค.ศ.1910 เป็นสมัยที่ทั้งราชสำนักและชาติอยู่ภายใต้การนำของกษัตริย์ซึ่งเป็นผู้ยอมรับและทำการเปลี่ยนแปลงเอง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมาจากเบื้องบน

Ingram เป็นผู้วางรากฐานที่สำคัญในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงของประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย เศรษฐกิจของไทยก่อนมีการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงมีลักษณะเศรษฐกิจแบบพอเพียงเลี้ยงตัวเอง(self-sufficient economy) การทำสนธิสัญญาเบาว์ริงทำให้เศรษฐกิจไทยเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ สนธิสัญญานับนี้ทำให้ชาวอังกฤษได้รับสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ทำการค้าในไทยได้อย่างเสรี ภาษีสินค้าเข้าและสินค้าออกมีการตกลงกันอย่างชัดเจนโดยภาษีสินค้าเข้าเก็บร้อยละ 3 และ ภาษีสินค้าออกให้เก็บโดยศุลกากรไม่ใช่เก็บโดยความชอบใจของเจ้าหน้าที่รัฐ สนธิสัญญานับนี้ทำให้รัฐสิ้นสุดการทำการค้าแบบผูกขาด ยกเว้นภาษีฝิ่นและการพนันไม่ได้อยู่ช่อตกลงของสัญญา การทำสนธิสัญญานับนี้เป็นที่ตระหนัก Sir John

⁶¹ อาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. กรณนิพนธ์สรุปให้แก่ผู้วิจัย และ "การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ" เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย, หน้า 70.

⁶² ดู Ingram, James C. Economic Change in Thailand 1850-1970, Stanford University Press, Stanford California, 1971.

Bowring และรัชกาลที่ 4 เองว่าจะนำความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างยิ่งใหญ่มาสู่ประเทศไทยและหลังจากนั้นก็จะมีประเทศอื่น ๆ อีกหลายประเทศเข้ามาขอทำสัญญาในลักษณะเดียวกันนี้

หลังจากสนธิสัญญาเบาว์ริงแล้ว เศรษฐกิจของไทยเปลี่ยนไปสู่เศรษฐกิจเงินตรา (money-economy) สินค้าออกที่สำคัญลดน้อยลงมีไม่กี่ชนิด ในจำนวนนี้ข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญที่สุด กลุ่มคนที่มีบทบาทสำคัญในการผลักดันให้เกิดการผลิตข้าวคือ พ่อค้าคนกลางชาวจีนที่เป็นผู้นำผลผลิตมาสู่ท่าเรือเพื่อส่งออกและซื้อสินค้าต่าง ๆ ไปขายต่อให้ชาวนา การค้าและการลงทุนต่าง ๆ จะขึ้นอยู่กับชาวต่างชาติเป็นส่วนใหญ่ กรรมกรที่เข้ามาทำงานในเมืองส่วนใหญ่เป็นชาวต่างประเทศ ชาวไทยจะทำงานในภาคเกษตรโดยการเป็นชาวนา การขยายตัวทางการผลิตข้าวของไทยขยายเพิ่มขึ้น ภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือเข้าร่วมการผลิตข้าวเพื่อส่งออก หลังจากมีการตัดรถไฟไปถึง ประมาณว่าทศวรรษ 1920 ข้าวจากภูมิภาคทั้งสองได้ถูกขนมาทางรถไฟเข้าสู่กรุงเทพฯ มากขึ้น พร้อมกับการเพิ่มขึ้นของการส่งออกสินค้านำเข้าโดยเฉพาะฝ้ายก็เพิ่มขึ้นด้วยซึ่งจะส่งผลให้อุตสาหกรรมพื้นบ้านล่มสลาย การเพิ่มขึ้นของการผลิต การค้าและการส่งออกข้าวเหล่านี้เป็นไปตามแรงผลักดันอย่างอิสระของปัจเจกชนไม่ได้เป็นไปตามนโยบายของรัฐ การเพิ่มขึ้นของผลผลิตข้าวก็สืบเนื่องมาจากการใช้ที่ดินและแรงงานเพิ่มขึ้นไม่ได้มาจากการใช้และพัฒนาเทคโนโลยี สรุปแล้วก็คือการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของไทยได้รับแรงกระตุ้นจากปัจจัยภายนอกคือเพื่อตอบสนองความต้องการข้าวของตลาดโลก

นอกจากการวางพื้นฐานในการวิเคราะห์เศรษฐกิจไทยที่เริ่มต้นจากสนธิสัญญาเบาว์ริงแล้ว ข้อเด่นสำคัญของงานชิ้นนี้คือ การนำเสนอข้อมูลเชิงปริมาณ สถิติต่าง ๆ ได้แก่ การแสดงรายการและมูลค่าสินค้าออกในราว ค.ศ.1850 ตารางแสดงปริมาณและมูลค่าการส่งออกข้าวจาก ค.ศ.1857 ถึง 1951 การเพิ่มขึ้นของประชากรจาก ค.ศ.1911 ถึง 1947 สถิติการเพิ่มพื้นที่การผลิตข้าว รายการสินค้าประเภทอื่น ๆ ที่ส่งออก เป็นต้น ตารางและข้อมูลเชิงสถิติเหล่านี้มีความน่าเชื่อถือและยังคงใช้ในการอ้างอิงในงานวิจัยต่าง ๆ จนถึงปัจจุบัน ประเด็นที่ Ingram เสนอไว้ไม่ว่าจะเป็นปัญหาในกระบวนการผลิตข้าว ปัญหาหนี้สินของชาวนา พ่อค้าคนกลาง ประเด็นเหล่านี้มีความละเอียดอ่อนและยังคงเป็นสิ่งที่นักวิชาการสนใจค้นคว้าอยู่เช่นกัน

นักวิชาการคนอื่น ๆ ที่ค้นคว้าเรื่องนี้ได้แก่ เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม นักเศรษฐศาสตร์ที่สนใจการค้นคว้าประวัติศาสตร์เศรษฐกิจในแง่ของความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ค้นคว้าเรื่อง การเปลี่ยนแปลงของธุรกิจไทยในรอบ 25 ปี⁶³ ระหว่าง พ.ศ.2500 - 2525 ผลงานอีกชิ้นหนึ่งของเกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม ที่อธิบายเศรษฐกิจในแง่ของความเติบโตคือ เรื่อง วิวัฒนาการของระบบธนาคารพาณิชย์ในประเทศไทย พิมพ์เผยแพร่ในปี

⁶³ ดู เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม. การเปลี่ยนแปลงธุรกิจไทยในรอบ 25 ปี. สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525.

พ.ศ.2529⁶⁴ งานวิจัยชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาระบบธนาคารพาณิชย์ของไทยตั้งแต่เริ่มต้นจนถึง พ.ศ.2525 ในปี พ.ศ.2532 สมภพ มานะรังสรรค์เผยแพร่งานวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก ชื่อ **Economic Development of Thailand 1850-1950**⁶⁵ ศึกษาที่ University of Groningen ประเทศเนเธอร์แลนด์ งานชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์จะสำรวจอุปสรรคและแบบแผนในการพัฒนาเศรษฐกิจของไทยเมื่อเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจระหว่างประเทศตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยให้ความสนใจกับปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาการผลิตสินค้าส่งออกที่สำคัญคือ ข้าว ติบुक ไม้สัก ยางพาราและน้ำตาล การเปลี่ยนแปลงตลาดผลผลิต การค้าระหว่างประเทศ การแบ่งงานกันทำและนโยบายการเงินและการคลังของรัฐบาลซึ่งมีผลต่อแนวโน้มของการพัฒนาเศรษฐกิจ ในการศึกษาผู้วิจัยได้ใช้ข้อมูลเชิงปริมาณในการอธิบายเรื่องราวเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น

งานวิจัยอีกเรื่องหนึ่งของสมภพคือเรื่อง แนวโน้มพัฒนาการเศรษฐกิจไทย ในช่วงก่อนและหลังการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว⁶⁶ พิมพ์เผยแพร่ในปี พ.ศ.2536 จุดประสงค์เพื่อให้ภาพของการพัฒนาของเศรษฐกิจไทยก่อนและหลังการปฏิรูปการปกครอง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทำให้เห็นถึงพัฒนาการของเศรษฐกิจไทยในเชิงมหภาค (macro economics) เป็นการศึกษาเศรษฐศาสตร์เชิงปริมาณโดยการวัดผลิตภัณฑ์ประชาชาติเบื้องต้น (gross domestic product - GDP) ระยะเวลา ๆ เพื่อดูถึงแนวโน้มของอัตราความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (economic growth) ของประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงก่อนปี พ.ศ.2493 ตัวเลขอัตราความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจจะระยะยาว ๆ จะทำให้การศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการทางเศรษฐกิจเป็นระบบและมีรูปธรรมที่ชัดเจน นอกจากนี้ยังสามารถนำไปเปรียบเทียบกับของประเทศอื่น ๆ ทำให้การศึกษาด้านพัฒนาการทางเศรษฐกิจเปรียบเทียบมีลักษณะลุ่มลึกและมีมิติที่หลากหลายยิ่งขึ้น

โครงสร้างความคิดทั้งงานวิทยานิพนธ์และงานวิจัยของสมภพมีลักษณะเหมือนกัน คือ การให้ความสำคัญกับตลาดต่างประเทศเป็นจักรสำคัญทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจของไทย สมภพเห็นว่าสนธิสัญญาเบาว์ริงในพ.ศ.2398 ทำให้เศรษฐกิจไทยเปลี่ยนจากเศรษฐกิจแบบพอเพียงเลี้ยงตัวเอง (self-sufficiency) ไปสู่เศรษฐกิจส่งออก (export economy) ที่ขึ้นอยู่กับสินค้าเฉพาะอย่างเพียงไม่กี่ชนิด ในจำนวนนี้ข้าวได้กลายเป็นสินค้าที่

⁶⁴ ดู เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม. วิวัฒนาการของระบบธนาคารพาณิชย์ในประเทศไทย. สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529.

⁶⁵ Sompop Manarungsan. Economic Development of Thailand 1850 - 1950 : Reponse to The Challenge of The World Economy. Institute of Asian Studies Chulalongkorn University, 1989, PP.3-4.

⁶⁶ ดู สมภพ มานะรังสรรค์. แนวโน้มพัฒนาการเศรษฐกิจไทยในช่วงก่อนและหลังการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.

สำคัญที่สุด การส่งออกข้าวนั้นถูกกระตุ้นมาจากความต้องการของตลาดโลก ดังนั้นการขยายตัวของเศรษฐกิจไทยในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 20 ส่วนสำคัญมาจากการผลิตข้าว การผลิตข้าวเพื่อส่งออกของไทยยังขึ้นอยู่กับระบบขนส่งภายในประเทศด้วย ความแตกต่างทางด้านระบบขนส่งในแต่ละพื้นที่ของไทย ส่งผลให้การผลิตข้าวในพื้นที่เหล่านี้มีค่าที่แตกต่างกันด้วย ตัวอย่างเช่น ภาคกลางโดยเฉพาะอย่างยิ่งในลุ่มน้ำเจ้าพระยา ซึ่งมีระบบการขนส่งเชื่อมต่อกับกรุงเทพฯ ได้ดี การผลิตข้าวเพื่อขายของชาวนาก็จะมีมากกว่าในพื้นที่อื่น ๆ จนกลายเป็นแหล่งผลิตข้าวเพื่อส่งออกที่สำคัญของไทยขณะนั้น

สมภพให้ข้อสังเกตว่า การขยายตัวของการผลิตและการค้าข้าวของไทยที่เริ่มตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ไม่ได้ดำรงอยู่นานนัก ในช่วงระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 และ 2 ราคาข้าวกระเตื้องขึ้นเฉพาะช่วงสั้น ๆ หลังจากที่สงครามโลกครั้งที่ 1 สิ้นสุดลง หลังจากนั้นราคาข้าวมีแนวโน้มลดต่ำลงมีภาวะผันผวนสูงโดยเฉพาะอย่างยิ่งในทศวรรษ 1930 ดุลการค้าของไทยมีสภาพได้ดุลเกือบตลอดแม้ว่าจะเปิดประเทศสู่ระบบการค้าเสรีนับตั้งแต่ทำสนธิสัญญาเบาว์ริง การนำเข้าของไทยก็ไม่ได้เพิ่มขึ้นมาก สินค้าเข้าประกอบด้วยสินค้าต่าง ๆ มากชนิด แต่ละชนิดมีปริมาณเพียงเล็กน้อย ยิ่งไปกว่านั้นสินค้าทุนยังมีระดับต่ำกว่าสินค้าเพื่อการบริโภค สินค้าทุนส่วนใหญ่นำมาใช้ในโครงการสาธารณูปโภคของรัฐบาลเช่น สร้างทางรถไฟ การที่มีสินค้านำเข้ามากชนิดนี้ทำให้เป็นการยากที่จะผลิตสินค้านี้ดั่งกล่าวทดแทนภายในประเทศ อุปสรรคสำคัญของการเพิ่มการนำเข้าและการพัฒนาอุตสาหกรรมภายในประเทศคือตลาดภายในประเทศมีขนาดเล็กเพราะประชาชนยังมีน้อย และประชากรดังกล่าวก็อาศัยอยู่อย่างกระจัดกระจายเนื่องจากขณะนั้นระบบคมนาคมขนส่งก็ยังไม่ดี

นอกจากการอธิบายประวัติศาสตร์เศรษฐกิจในเรื่องของการเจริญเติบโตแล้ว อีกแนวหนึ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของนีโอคลาสสิกคือทฤษฎีราคา ทฤษฎีนี้ระบุว่าอุปสงค์ (demand) และอุปทาน (supply) กำหนดราคาสินค้าในตลาดผูกขาดราคาสูงกว่าในตลาดแข่งขัน อุปสงค์และอุปทานเช่นเดียวกันนี้กำหนดค่าตอบแทนต่อปัจจัยการผลิต ไม่ว่าจะเป็นที่ดินแรงงานหรือทุน ทฤษฎีนี้อาจใช้ได้ดีในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์เศรษฐกิจเฉพาะเรื่อง เช่นการศึกษาเฉพาะสินค้าหรือเฉพาะอุตสาหกรรม สภาพตลาดและสภาพการผลิตสินค้าชนิดหนึ่งชนิดใดในเวลาสั้น ๆ ข้อดีของทฤษฎีราคา คือ เป็นการศึกษาที่แยกกิจกรรมทางเศรษฐกิจออกจากสังคมและการเมือง เป็นการศึกษาปรากฏการณ์ในภาวะสถิตี ไม่สามารถใช้วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงระยะยาว⁶⁷

นักวิชาการอีกท่านหนึ่งที่ศึกษาในเรื่องของราคา คือ อัมมาร์ สยามวาลา ในปี พ.ศ.2518 อัมมาร์ได้เขียนบทความเรื่อง **A History of Rice Price Policies in Thailand**,

⁶⁷ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. เล่มเดิม, หน้า 70.

from Finance, Trade and Economic Development in Thailand⁶⁸ บทความนี้กล่าวถึงนโยบายการค้าข้าวเสรีนับตั้งแต่หลังสนธิสัญญาเบาว์ริง และนโยบายการค้าข้าวหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 นับตั้งแต่ พ.ศ.2488 ถึง พ.ศ.2497 เป็นช่วงที่ไทยต้องตกอยู่กับพันธสัญญาต้องส่งมอบข้าวให้กับฝ่ายสัมพันธมิตร ทำให้รัฐได้เข้ามาควบคุมธุรกิจข้าว การค้าข้าวกลายเป็นธุรกิจผูกขาดโดยรัฐซึ่งจัดตั้งสำนักงานข้าวขึ้นมาควบคุมจนถึงปี พ.ศ.2497 รัฐใช้นโยบายการเก็บพรีเมียมข้าว (premium) ในการควบคุมธุรกิจการค้าข้าวของเอกชนในการส่งออกนับตั้งแต่ พ.ศ.2498 เป็นต้นมาจนถึงปี พ.ศ.2509 มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องของอัตราพรีเมียมข้าว บทความนี้สิ้นสุดถึงพ.ศ.2516

6) การศึกษาโดยใช้ทฤษฎีพึ่งพิง (Dependency Theory) การศึกษาแนวนี้เชื่อว่าระบบเศรษฐกิจทุนนิยมของไทยกำเนิดและพัฒนาขึ้นอยู่กับทุนจากตะวันตก การใช้ทฤษฎีนี้มี 2 ลักษณะ คือ ใช้ทฤษฎีแบบยึดในกรอบทฤษฎีอย่างเข้มงวดและใช้ทฤษฎีแบบประยุกต์ ผู้นำการศึกษาคือ สุทธิ ประศาสน์เศรษฐกิจซึ่งจะใช้ทฤษฎีแบบยึดในกรอบอย่างเข้มงวด ในปี พ.ศ. 2522 สุทธิเผยแพร่งานเรื่อง วิวัฒนาการของชนชั้นนายทุนไทย โดยเสนอว่าชนชั้นนายทุนไม่สามารถที่จะเกิดขึ้นได้อย่างเป็นปึกแผ่นภายในสังคมไทย กล่าวคือ ไพโรทาสของไทยประสบอุปสรรคในการที่จะขยายการค้าและการสะสมทุน ขณะที่บรรดาเจ้านายขุนนางต่างก็ยึดมั่นในค่านิยมแบบดั้งเดิมที่ถูกเหยียดหยามการค้าขายว่าเป็นของต่ำต้อยไม่ควรค่าแก่ศักดิ์ศรีแห่งชนชั้นในสังคม⁶⁹ ทั้งระบบสังคมและวัฒนธรรมศักดินาไม่เอื้อที่จะเกิดชนชั้นนายทุน สุทธิเห็นว่าระบบทุนนิยมของประเทศไทยเป็นแบบทุนนิยมพึ่งพา (dependency capitalism) เช่นเดียวกับประเทศโลกที่สามอื่น ๆ ชนชั้นนายทุนที่เกิดขึ้นจึงเป็นเพียงนายทุนนายหน้า (comprador) ซึ่งเกิดหลังจากประเทศเปิดรับทุนนิยมโลก พ.ศ.2398 ทุนนิยมโลกที่สามนี้มีอำนาจต่อรองน้อย มูลค่าส่วนเกินหรือรายได้จากโลกที่สามส่วนใหญ่จะถูกถ่ายเทไปสู่ประเทศทุนนิยมตะวันตก⁷⁰

การที่นายทุนท้องถิ่นมีลักษณะเป็นเพียงนายหน้าทำให้ขาดพลัง นายทุนท้องถิ่นทำหน้าที่เพียงบริการทางการค้าให้กับนายทุนตะวันตก การประกอบธุรกิจขึ้นอยู่กับนายทุนตะวันตก นายทุนนายหน้านั้นนอกจากต้องพึ่งพาตะวันตกแล้วยังต้องพึ่งชนชั้นนำในสังคมไทยด้วย เพราะคนเหล่านี้เป็นคนจีนต่างด้าวต่างแดน ทำให้ขาดฐานอำนาจทางการเมือง ดังนั้นอำนาจทางเศรษฐกิจที่สร้างขึ้นมาจึงอยู่ในสภาวะที่ไม่แน่นอน นายทุนนายหน้าต้องแบ่งปัน

⁶⁸ Ammar Siamwalla. A History of Rice Price Policies in Thailand ;from Finance, Trade and Economic Development in Thailand . Bank of Thailand, Department of Economic Research, Somporn Press, 1995 PP.141-165.

⁶⁹ สุทธิ ประศาสน์เศรษฐกิจ. "วิวัฒนาการของชนชั้นนายทุนไทย". วิวัฒนาการทุนนิยมไทย ฉัตรทิพย์ นาถสุภา บรรณาธิการ, ฝ่ายวิชาการ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและกลุ่มเศรษฐศึกษา, 2523 หน้า. 115

⁷⁰ เล่มเดิม, หน้า 121.

ผลประโยชน์ให้ชนชั้นนำเพื่อขอการคุ้มครอง ลักษณะฟุ้งพาทของนายทุนนายหน้าต่อนายทุนตะวันตกและต่อชนชั้นนำในสังคมไทยทำให้นายทุนนายหน้าปราศจากวิญญาณนายทุนอิสระ และมีความอนุรักษนิยมเต็มตัวไม่กล้าที่จะทำลายต่อระบบ พัฒนาการของนายทุนในประเทศไทยจึงมีขอบเขตจำกัดอยู่เพียงแค่การค้าขายเก็งกำไรจากที่ดิน จากการขายสินค้าและจากเงินตราต่างประเทศ ทุนที่พัฒนาขึ้นมาจึงไม่ก้าวขึ้นไปเป็นทุนอุตสาหกรรม และไม่มีข้อสงสัยเลยว่าอิทธิพลจากการขยายตัวของจักรวรรดินิยม ดังได้กล่าวแล้วย่อมเป็นการทำลายโอกาสที่ไทยจะพัฒนาอุตสาหกรรมขึ้นมาเอง⁷¹

บทความเรื่อง วิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจในรอบ 200 ปี ของสุธี ชีให้เห็นว่านับแต่ พ.ศ. 2398 เป็นต้นมา ไทยได้เข้าร่วมอยู่ในวงจรการแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศแบบอาณานิคม โดยไทยเป็นผู้ผลิตสินค้าขั้นปฐมเพื่อส่งออกเป็นการแลกเปลี่ยนกับสินค้าสำเร็จรูปที่ผลิตโดยประเทศทุนนิยมศูนย์กลาง ผลที่สำคัญของการพัฒนาในลักษณะนี้คือเกิดการเริ่มก่อรูปเป็นระบบทุนนิยมรอบนอก หรือทุนนิยมแบบฟุ้งพาท การที่ระบบเศรษฐกิจไทยเข้าผูกพันเป็นผู้ผลิตสินค้าขั้นปฐม เป็นการตัดโอกาสในการพัฒนาทางเทคโนโลยีของสังคม นายทุนพาณิชย์ที่พัฒนาควบคู่กับการขยายการผลิตข้าว และการค้ามีลักษณะเป็นนายทุนฟุ้งพาท มิได้เป็นนายทุนอิสระที่อาจพัฒนาความสัมพันธ์แบบทุนนิยมได้รวดเร็วขึ้น นายทุนพาณิชย์ที่เกิดขึ้นในประเทศไทยต้องฟุ้งพาทเจ้านายขุนนางเนื่องจากขาดฐานการเมืองและสังคมในแง่ที่เป็นคนต่างด้าว อีกด้านหนึ่งต้องฟุ้งพาทนายทุนตะวันตก⁷²

การเข้าสู่การแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศแบบอาณานิคม ทำให้ไทยสูญเสียความสามารถควบคุมเป้าประสงค์ในการผลิต การผลิตเพื่อสนองต่อตลาดภายในอันจะเป็นรากฐานให้แก่การพัฒนาระบบการสะสมทุนอย่างเป็นอิสระถูกทำลายลง หลังจากทำสนธิสัญญาเบาว์ริงการผลิตพื้นบ้านและหัตถกรรมดั้งเดิมถูกทำลาย โดยสินค้าเข้าจากทุนนิยมศูนย์กลาง หน่ออ่อนแห่งทุนอุตสาหกรรมก็ถูกทำลาย แม้จะมีการฟื้นตัวมาบ้างในช่วงทศวรรษ 1930 ถึงทศวรรษ 1950 มีการดำเนินทุนนิยมโดยรัฐแต่มันก็ถูกสกัดกั้นไม่ให้เติบโตใหญ่เป็นอิสระระยะต่อมา สุธีสรุปว่าในช่วงก่อนทศวรรษ 1960 จึงเป็นการก่อรูประบบทุนนิยมรอบนอกหรือทุนนิยมแบบฟุ้งพาทขึ้นในประเทศไทย รูปแบบนี้ได้มีการพัฒนาขึ้นถึงขั้นวุฒิภาวะตั้งแต่ทศวรรษ 1960 จนถึงปัจจุบัน⁷³

ยุคเศรษฐกิจหลังปี 1960 เป็นยุคที่อยู่ภายใต้การนำของบรรษัทข้ามชาติ การพัฒนาอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นที่แท้จริงเป็นเพียงกระบวนการในการจัดระเบียบการผลิตขึ้นในระดับโลก โดยกลุ่มบรรษัทข้ามชาติ การผลิตสินค้าอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นจะอยู่ภายใต้การควบคุมของ

⁷¹ เล่มเดิม, หน้า 123-125.

⁷² สุธี ประศาสน์เศรษฐ. วิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจไทยในรอบ 200 ปี ปาจารสาร ปีที่ 9 ฉบับที่ 1 (มกราคม 2525), หน้า 16.

⁷³ เล่มเดิม.

บริษัทข้ามชาติ มีการย้ายการผลิตจากทุนนิยมศูนย์กลางมาสู่ทุนนิยมรอบนอก ในสภาพเช่นนี้นายทุนไทยได้เข้าร่วมทุนกับนายทุนต่างชาติ หรือไม่ก็ดำเนินการผลิตเองโดยอาศัยเทคโนโลยีและเครื่องจักรกลจากต่างประเทศ การปรับเปลี่ยนหรือสร้างองค์กรใหม่ๆ ในประเทศก็เพื่อรองรับการลงทุนของนายทุนต่างประเทศ นายทุนใหญ่ของไทยเข้าร่วมมือกับนายทุนต่างชาติ กลุ่มพวกนี้เติบโตขึ้น แต่เป็นการเติบโตที่นำประเทศไปสู่ความผูกพันและพึ่งพากัน บริษัทข้ามชาติมากขึ้นทุกที⁷⁴

ในปี พ.ศ. 2532 รังสรรค์ พิมพ์เผยแพร่งานวิจัยที่ใช้ทฤษฎีพึ่งพาแบบประยุกต์โดยให้ความสำคัญกับปัจจัยภายในมากขึ้นชื่อเรื่อง กระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจในประเทศไทย : บทวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมือง พ.ศ.2475-2530⁷⁵ รังสรรค์มีความเห็นว่ากระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจที่วิเคราะห์จากปฏิสัมพันธ์ระหว่างอุปสงค์กับอุปทานของนโยบาย ตามแบบสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองนีโอคลาสสิก (Neo-classic Political Economics) ไม่เพียงพอที่จะเข้าใจกระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจในประเทศไทยได้อย่างถ่องแท้ จำเป็นต้องพิจารณาถึงโครงสร้างส่วนบน (super structure) ของระบบเศรษฐกิจและความเป็นไปในระบบทุนนิยมโลกด้วย ทั้งนี้เพราะกระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจในระบบเศรษฐกิจไทยไม่เพียงแต่จะปรับเปลี่ยนไปตามการเปลี่ยนแปลง โดยโครงสร้างส่วนบนของระบบเศรษฐกิจเท่านั้น หากยังเปลี่ยนแปลงไปตามพัฒนาการของระบบทุนนิยมโลกด้วย งานวิจัยชิ้นนี้ให้ความสำคัญกับปัจจัยอื่นที่ไม่ใช่เศรษฐกิจ (non-economic factors) ดังเช่น โครงสร้างอำนาจทางการเมืองทั้งภายในประเทศและในระบบทุนนิยมโลก วัฒนธรรม จารีตประเพณี และความสัมพันธ์ทางสังคม งานชิ้นนี้เริ่มต้นด้วยสมมุติฐานว่านโยบายเศรษฐกิจเป็นผลมาจากปฏิสัมพันธ์ของเหตุปัจจัย 4 กลุ่มด้วยกัน คือ ระบบทุนนิยมโลก โครงสร้างส่วนบนของเศรษฐกิจ อุปทานของนโยบาย และอุปสงค์ของนโยบายเศรษฐกิจ

งานศึกษาชิ้นนี้มีข้อสรุปว่ากระบวนการกำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจนับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศ พ.ศ.2475 ถึง สิงหาคม พ.ศ.2531 (ก่อนการจัดตั้งรัฐบาลของพลตรีชาติชาย ชุณหะวัณ) มีข้อสรุป 8 ประการคือ⁷⁶

1. แนวความคิดของสำนักนีโอคลาสสิกที่พิจารณา ในเรื่องอุปสงค์และอุปทานนโยบายเศรษฐกิจไม่เพียงพอที่จะทำความเข้าใจกระบวนการกำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจของไทย การอธิบายเรื่องดังกล่าวจำเป็นต้องพิจารณาถึงความสำคัญของโครงสร้างส่วนบนของระบบเศรษฐกิจ (โดยเฉพาะอย่างยิ่งโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ใน

⁷⁴ เล่มเดิม.

⁷⁵ รังสรรค์ ชนะพรพันธุ์. กระบวนการกำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจในประเทศไทยบทวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมือง พ.ศ.2475-2530. สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2532, หน้า 5-7.

⁷⁶ เล่มเดิม, หน้า 149 - 152.

สังคมไทย) ในการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจและสำนักนีโอคลาสสิกมิได้พิจารณาถึงบทบาทของระบบทุนนิยมโลกในการแทรกแซงตลาดนโยบายเศรษฐกิจในประเทศไทย

2. กระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจในประเทศไทยปรับเปลี่ยนไปตามการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างส่วนบนของระบบเศรษฐกิจและโครงสร้างของระบบทุนนิยมโลก ในระหว่างปี พ.ศ.2475-2516พลังอำนาจประชาธิปไตยประสบความสำเร็จในการผูกขาดอำนาจในการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจเนื่องจากสามารถควบคุมรัฐได้ ระหว่างพ.ศ.2516-2531 พลังประชาธิปไตยมีบทบาทในการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจมากขึ้น ได้แก่ พ่อค้านายทุน กลุ่มเกษตรกรบางกลุ่มชาวไร่อ้อย ส่วนชาวนายังคงเป็นกลุ่มผู้เสียเปรียบในสังคมต่อไป ความขัดแย้งในผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจมีส่วนสำคัญในการผลักดันให้มีการรวมกลุ่มผลประโยชน์และผลักดันให้กลุ่มผลประโยชน์เหล่านั้นสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับชนชั้นนำทางอำนาจ

3. ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ (Patron-client relationship) นับว่าเป็นระบบความสัมพันธ์ที่สำคัญ ในระหว่างพ.ศ.2475-2516 ยุคพลังอำนาจประชาธิปไตยกุมอำนาจทางการเมืองการปกครอง ผู้นำทางการเมืองต้องสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับผู้นำทหาร และยังคงแผ่ขยายความสัมพันธ์นี้กับชนชั้นนำทางอำนาจนอกราชการ ผู้นำท้องถิ่นและฐานมวลชนมากขึ้น ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ทำให้เกิดความจำเป็นต้องแสวงหาค่าเช่าจากการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระหว่างพ.ศ.2516-2531 คือ สัดส่วนของการแบ่งปันผลประโยชน์จะตกอยู่กับบุคคลนอกกระบวนการมากกว่าพลังอำนาจประชาธิปไตยในระบบราชการ

4. ระบบทุนนิยมโลกมีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายทางเศรษฐกิจของไทย นับตั้งแต่ พ.ศ. 2475 - 2480 ไทยยังต้องอยู่ภายใต้พันธสัญญาที่ไม่เสมอภาคที่ทำไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2398 ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 พ.ศ.2484-2488 ญี่ปุ่นได้มีบทบาทในการสร้างข้อจำกัดในการดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจของไทย หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ไทยได้กลับเข้าสู่และปฏิบัติตามระเบียบของทุนนิยมโลกอีกครั้งหนึ่งโดยดำเนินนโยบายเศรษฐกิจตามหลักปรัชญาเสรีนิยมและนับตั้งแต่มีการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม พ.ศ.2504 ระบบทุนนิยมโลกก็คอยกำกับให้รัฐบาลไทยดำเนินยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบเปิดประเทศและส่งเสริมการลงทุนจากต่างประเทศ การแทรกแซงนโยบายเศรษฐกิจไทยมีมากขึ้นหลังจากที่เกิดวิกฤตการณ์น้ำมันขึ้นครั้งที่สองในปี พ.ศ. 2522 จนตลาดนโยบายเศรษฐกิจไทยเป็นตลาดที่ไร้พรมแดนภูมิศาสตร์

5. ตลาดนโยบายเศรษฐกิจ เป็นตลาดที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างอุปสงค์กับอุปทานของนโยบายเศรษฐกิจปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ มีพื้นฐานมาจากโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและจารีตธรรมเนียมประเพณีในสังคม กระบวนการต่อรองระหว่างกลุ่มและสถาบันต่าง ๆ ในสังคม ทำให้มีการเลือกเป้าหมายทางเศรษฐกิจที่มีลักษณะเป็นเป้าหมายสูงสุด (maximum) หรือ

เป้าหมายที่ต่ำสุด (minimum) ได้ เป้าหมายที่จะเป็นไปได้จึงเป็นเพียงเป้าหมายระดับที่นำพึงพอใจระดับหนึ่งเท่านั้น (Satisfying Theory)

6. ระเบียบเศรษฐกิจระหว่างประเทศที่เปิดช่องให้กลุ่มประเทศมหาอำนาจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสหรัฐอเมริกา ประชาคมยุโรป และญี่ปุ่น สามารถตรึงราคาพืชผลเกษตรโดยการให้เงินอุดหนุนการผลิตทางเกษตร ทำให้การดำเนินนโยบายเพื่อแก้ปัญหาความยากจน และปัญหาการกระจายรายได้เป็นเรื่องที่ยากจะเป็นไปได้ ขณะเดียวกันกลุ่มชนชั้นนำทางอำนาจและกลุ่มขุนนางนักวิชาการก็ให้ความสำคัญกับการจำริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจมากกว่าการแก้ปัญหาดังกล่าว พ่อค้าจะสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับกลุ่มอำนาจทางการเมือง ผลักดันนโยบายที่เกื้อกูลกับผลประโยชน์ของกลุ่มตน นโยบายที่เกิดขึ้นจึงไม่สามารถเป็นประโยชน์กับสังคมโดยรวมได้ ประโยชน์ของนโยบายจะตกอยู่กับกลุ่มที่เป็นฐานอำนาจของผู้ทรงอำนาจทางการเมือง

7. สังคมการเมืองไทยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เป็นสังคมอำมาตยาธิปไตย (Bureaucratic Policy) จนถึงปีพ.ศ.2531 แม้ในยุคหลังที่ประชาธิปไตยเติบโตพลังอำมาตยาธิปไตยยังคงครอบงำกระบวนการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจในประเทศไทย การกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ดี การผลักดันแผนการพัฒนาอุตสาหกรรมบริเวณชายฝั่งตะวันออก ซึ่งจะมีผลกระทบอย่างมหาศาลต่อชะตากรรมทางเศรษฐกิจของประชาชนชาวไทยในอนาคตที่ดี การดำเนินนโยบายแบบรัดเข็มขัดระหว่างปีพ.ศ.2425-2530 ซึ่งมีผลในการสร้างข้อจำกัดในการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจอื่น ๆ ก็ดี ล้วนแล้วแต่เกิดจากการผลักดันของพลังอำมาตยาธิปไตย

8. ความไม่สมบูรณ์ของสารสนเทศ (imperfect information) นับเป็นลักษณะเด่นของตลาดนโยบายเศรษฐกิจในประเทศไทยซึ่งเกิดจากระบบการเมืองการปกครองที่มีลักษณะเผด็จการ คณาธิปไตย ขณะเดียวกันพลังอำมาตยาธิปไตยก็พยายามยึดกุมและผูกขาดสารสนเทศไว้ในระบบราชการทำให้เป็นเสมือนทรัพย์สินส่วนบุคคลโดยอ้างว่าเป็นความลับของราชการเปิดเผยมิได้ การผูกขาดสารสนเทศมีผลในการบั่นทอนประสิทธิภาพ และประสิทธิผลของสภาผู้แทนราษฎรในการควบคุมการบริหารราชการแผ่นดินของรัฐบาล ตลอดจนปิดหูปิดตาประชาชนมิให้มีสิทธิรับรู้ปัญหาของบ้านเมือง และกีดกันประชาชนในการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาของบ้านเมือง ในอีกด้านหนึ่งการผูกขาดสารสนเทศยังช่วยเกื้อกูลในการแสวงหาผลประโยชน์จากการดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจ แม้ในปัจจุบันจะมีการปกครองที่มีลักษณะประชาธิปไตยมากขึ้น แต่ปัญหาความไม่สมบูรณ์ของสารสนเทศยังคงมีอยู่ ทำให้ประชาชนไม่มีความสามารถในการวิเคราะห์ที่จะรับหรือไม่รับนโยบายทางเศรษฐกิจของรัฐบาลได้ และทำให้นโยบายเศรษฐกิจที่ออกมาไม่สามารถถึงประโยชน์สูงสุดกับประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศได้

การวิเคราะห์ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจโดยใช้ทฤษฎีฟิงฟิงนี้จะให้ความสำคัญกับปัจจัยภายนอกมาก มองว่าการเปลี่ยนแปลงมาจากปัจจัยภายนอกทั้งหมด ซึ่งทฤษฎีนี้มีข้ออ่อนอยู่

มากตรงที่มองข้ามปัจจัยภายใน แนววิเคราะห์ของ รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ เป็นการใช้ทฤษฎี ฟังฟังแบบประยุกต์ คือ มองว่าการเปลี่ยนแปลงในโครงขอบใหญ่ๆ แล้วมาจากภายนอก ยังเป็นระบบทุนนิยมที่ต้องฟังฟังอยู่กับศูนย์กลาง แต่ปัจจัยภายใน คือ โครงสร้างส่วนบนก็เป็นตัวกำหนดให้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นผลประโยชน์จะตกอยู่กับคนกลุ่มไหน

7) การศึกษาโดยใช้ทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์การเมืองแบบผสม เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจโดยมองความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจกับการเมืองแต่ไม่ได้ยึดในทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่งอย่างเข้มงวดเป็นการผสมความรู้ทางเศรษฐศาสตร์การเมืองหลายๆ แนวเข้ามาและไม่มีอุดมการณ์ทางการเมืองอย่างเด่นชัด เป็นแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองที่ต้องการหากฎเกณฑ์ของการสร้างกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ หรือต้องการเสนอบางประเด็นที่เป็นปัญหาในการพัฒนาทุนนิยมไทย

ในปี พ.ศ.2519 จักรทิพย์ นาถสุภา ได้เผยแพร่ผลงานที่ได้เขียนร่วมกับสุธี ประศาสน์ เศรษฐ เมื่อ 2 ปีก่อน เรื่อง **The Political Economy of Siam 1851-1910**⁷⁷ ต่อมาในปี พ.ศ.2521 ก็มีงานเผยแพร่ เรื่องราวทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจต่อเนื่องที่ทั้ง 2 คนเขียนร่วมกันอีกคือเรื่อง **The Political Economy of Siam 1910-1932**⁷⁸ งานชิ้นที่หนึ่งต้องการชี้ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง โดยดูเรื่องของการผลิตและสถาบันทางเศรษฐกิจการเมืองทั้งในระบบเศรษฐกิจแบบศักดินาและการเปลี่ยนแปลงเมื่อเข้าสู่ระบบทุนนิยมโลก งานชิ้นที่สองต้องการเสนอปัญหาวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นอย่างรุนแรงภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 จนถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศ พ.ศ.2475 งานทั้ง 2 ชิ้นนี้ถือได้ว่าเป็นการจุดประกายการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจยุคใหม่ของกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองที่แยกการศึกษาออกจากอุดมการณ์ทางการเมือง ซึ่งลักษณะการศึกษาเช่นนี้จะต่างกับแนวทางการศึกษาของกลุ่มที่ใช้ทฤษฎีความขัดแย้งที่การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจจะมุ่งรับใช้อุดมการณ์ทางการเมืองอย่างเห็นได้ชัดเจน เศรษฐศาสตร์การเมืองถูกใช้ในฐานะเป็นงานวิชาการมากกว่างานทางการเมือง

สาระที่นำเสนอคือ ต้องการเสนอเศรษฐกิจไทยก่อนหน้าทำสนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียงชีพ การแบ่งงานกันทำและการผลิตเฉพาะอย่างยังไม่พัฒนา แต่ละครอบครัวผลิตของจำเป็นแทบทุกอย่างเอง การค้าภายในประเทศอยู่ในขอบเขตแคบและเป็น การแลกของกันเอง การใช้เงินไม่แพร่หลาย องค์กรประกอบสถาบันและวิวัฒนาการของสังคมไทย ทำให้กระบวนการแบ่งงานกันทำไม่อาจเกิดขึ้นจากภายในได้ การแบ่งงานกันทำ

⁷⁷ จักรทิพย์ นาถสุภาและสุธี ประศาสน์ เศรษฐ. "ระบบเศรษฐกิจไทย พ.ศ.2394-2453" **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย จนถึง พ.ศ.2484.** สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยและธรรมศาสตร์ร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2527 หน้า 169-201.

⁷⁸ จักรทิพย์ นาถสุภาและสุธี ประศาสน์ เศรษฐ. **ระบบเศรษฐกิจไทย พ.ศ.2453-2475** เล่มเดิม, หน้า 445-461.

ระหว่างประเทศเท่านั้นที่ทำให้เศรษฐกิจผลยังชีพของไทยแตกสลาย หลังจากไทยเข้าร่วมในการค้าระหว่างประเทศใน พ.ศ.2398 ก็มีการเปลี่ยนแปลงสำคัญในโครงสร้างสินค้าออกและสินค้าตั้งเดิม เกิดมีการผลิตเฉพาะอย่าง สินค้าที่แต่เดิมประกอบด้วยสินค้าฟุ่มเฟือยเพื่อการบริโภคของชนชั้นนำก็เปลี่ยนมาเป็นสินค้าหลายชนิดเพื่อการบริโภคของคนทั่วไป ส่วนสินค้าออกซึ่งตลอดมาประกอบด้วยสินค้าจำนวนน้อยมากชนิด ก็เปลี่ยนลักษณะเป็นสินค้าสำคัญมากไม่กี่ชนิด

นอกจากกลุ่มทุนจากต่างประเทศแล้วกลุ่มคนที่ได้รับผลประโยชน์กับการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น คือ ผู้ปกครองและนายทุนพ่อค้า (ชาวจีน) เจ้านายศักดินาฉวยโอกาสนี้พัฒนาที่ดินเพื่อการเพาะปลูก ทำให้ได้กำไร ส่วนเกินมาจากการค้าที่ดิน เจ้านายยังให้นายทุนพ่อค้ากู้ยืมเงินเพื่อทำโรงสีและดำเนินธุรกิจต่าง ๆ ในแง่เงินทุนเงินกู้กับทุนการค้าพึ่งพากัน ต่างขึ้นอยู่กับ การขยายตัวของ การผลิตข้าว ในกิจการป่าไม้สักขึ้นอยู่กับทุนตะวันตกเป็นส่วนใหญ่ ส่วนในกิจการเหมืองแร่มีทั้งทุนจีนและทุนตะวันตกที่เข้าไปมีบทบาท

การขยายตัวของ การผลิตเพื่อการค้าแบบเมืองขึ้น ทำให้เกิดชนชั้นนายทุนการค้าทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมระหว่างชาวบ้านในไร่นากับตลาดโลก นายทุนการค้าขนส่งผลผลิตจากชาวนามาขายให้บริษัทการค้าในกรุงเทพฯ ขณะเดียวกันก็นำสินค้าเข้าไปแลกเปลี่ยนกับชาวนาด้วยซึ่งเป็นทั้งการแลกเปลี่ยนของกับของและการใช้เงินเป็นสื่อกลาง การค้ากับต่างประเทศทำให้การค้าภายในและทุนการค้าขยายตัวเป็นลูกโซ่ เศรษฐกิจเงินตรา(money economy) ในเมืองไทยผุดขึ้นพร้อมกับการขยายตัวของ การผลิตเพื่อการค้าแบบเมืองขึ้น เงินตราไม่ขยายไปทุกภูมิภาคจนกระทั่งมีการตัดทางรถไฟผ่านแล้วหลายปีการผลิตเพื่อการค้าแบบเมืองขึ้นไม่ได้ทำให้เกิดการพัฒนาในการผลิตข้าวของชาวบ้าน ชาวนายังคงใช้เทคนิคการผลิตแบบเดิมเหมือนในระบบการผลิตพออยู่พอกิน

วิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 พระองค์มิได้ทำการปฏิรูปเศรษฐกิจการเมือง ทรงใช้จ่ายเงินจำนวนมากในราชสำนัก ทั้งทรงผูกขาดอำนาจรัฐไว้ แม้แต่หลังกฎ ร.ศ.130 รัชกาลที่ 6 ก็ยังไม่ทรงยอมประนีประนอมกับกลุ่มประชาธิปไตย ตรงกันข้ามพระองค์กลับเร่งฟื้นฟูวัฒนธรรมศักดินา พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือหลายเล่มเสนอชาตินิยมแบบศักดินาเป็นอุดมการณ์ของชาติ มีการตั้งกองเสือป่าถวายความจงรักภักดีเฉพาะต่อพระองค์ นโยบายแก้ปัญหาคณะเฉพาะหน้าเช่นนี้ขัดขวางพัฒนาการของระบบเศรษฐกิจการเมืองโดยสันติ ตรงกันข้ามกลับนำไปสู่การปฏิวัติ ปี 1932 ซึ่งล้มละลายระบบเศรษฐกิจศักดินาที่ดำรงมาช้านานลงได้บางส่วน

งานวิจัยทั้ง 2 ชิ้นนี้ได้รับการ วิจารณ์ว่ามองสังคมไทยในลักษณะหยุดนิ่งไปโดยเฉพาะเรื่องของระบบเศรษฐกิจสมัยศักดินาที่นักวิชาการหลายคนค้นคว้าว่ามีการเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจมากกว่าที่งานวิจัยชุดนี้เสนอ นอกจากนี้การนำเสนอเรื่องราวทางประวัติศาสตร์

เศรษฐกิจยังมีลักษณะเป็นกรอบความคิดทางทฤษฎีมากไปจนดูเหมือนว่าเป็นการจัดข้อมูลทางประวัติศาสตร์ใส่กรอบที่มีอยู่แล้ว ข้อมูลขาดความเป็นอิสระที่จะเสนอเรื่องราวทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจโดยตัวของมันเองแต่มุมมองทางเศรษฐกิจของงานชุดนี้ นักวิชาการยังคงนำมาใช้จนถึงปัจจุบัน

Suehiro Akira ชาวญี่ปุ่นเขียนประวัติศาสตร์ของทุนไทยนับตั้งแต่หลังสนธิสัญญาเบาว์ริงจนถึงปี พ.ศ.2528 เรื่อง **Capital Accumulation in Thailand 1855-1985**⁷⁹ งานชิ้นนี้พิมพ์เผยแพร่และปรับปรุง 2 ครั้งด้วยกัน ครั้งแรกพิมพ์ในนามของสถาบันวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในปี พ.ศ.2528 ครั้งต่อมาได้มีการปรับปรุงทั้งกรอบความคิดและข้อมูลใหม่พิมพ์เผยแพร่ในนาม The Centre for East Asian Cultural Studies for UNESCO งานชิ้นนี้เสนอประวัติพัฒนาการของทุนไทยนับตั้งแต่เป็นทุนการค้าจนเข้าสู่ทุนอุตสาหกรรม โดยดูว่าการพัฒนาของนายทุนไทยเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างทุนท้องถิ่นกับทุนต่างประเทศ Suehiro Akira เริ่มต้นการศึกษาปี พ.ศ.2398 เป็นปีที่ไทยทำสนธิสัญญาทางการค้ากับอังกฤษซึ่งเป็นผู้นำไทยไปผนวกเข้ากับระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโลก

งานวิจัยชิ้นนี้ Suehiro ได้ตั้งสมมุติฐาน ดังนี้

1. กลุ่มทุนที่มีบทบาทนับตั้งแต่กำเนิดจนถึง พ.ศ. 2503 (1960) ประกอบด้วย 3 กลุ่มคือ 1. ทุนของรัฐรวมทั้งทุนข้าราชการด้วย 2. กลุ่มทุนเอกชนท้องถิ่น 3 กลุ่ม บริษัทข้ามชาติ (MNEs) รวมทั้งบริษัทการค้าข้ามชาติและบริษัทธนาคารข้ามชาติด้วย สามกลุ่มเศรษฐกิจนี้มีบทบาทสำคัญในการค้าขายเศรษฐกิจไทย และองค์กรทางอุตสาหกรรมเหมือนกับม้า 3 ขา (tripod structure) ทฤษฎีโครงสร้างม้า 3 ขาของกลุ่มทุนนี้บทบาทต่อเศรษฐกิจเป็นทฤษฎีที่ใช้ศึกษาประวัติศาสตร์การสะสมทุนของไทยในช่วงนี้

2. ทฤษฎีม้า 3 ขามีกำเนิดในช่วงต้นของการพัฒนาทุนตั้งแต่ พ.ศ. 2413-2463 (1870-1920) และดังนั้นจึงมีความต่อเนื่องในการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเกิดขึ้นในโครงสร้างของกลุ่มทุน

3. พันธมิตรและความขัดแย้งระหว่างกลุ่มเศรษฐกิจ 3 กลุ่ม เป็นตัวกำหนดแบบแผนการสะสมทุนของทุนท้องถิ่นและเป็นตัวกำหนดอนาคตของการพัฒนาทุนในประเทศไทย ในอีกด้านหนึ่งการเติบโตของทุนท้องถิ่นก็ถูกกำหนดโดยการขยายตัวของ 2 กลุ่ม คือ การเข้ามาเกี่ยวกับเศรษฐกิจของกลุ่มอำนาจทางการเมืองภายในและกลุ่มพลังภายนอกที่มีบทบาททางเศรษฐกิจมาก่อน

งานชิ้นนี้ได้กล่าวถึงข้อจำกัดในการเติบโตของทุนท้องถิ่น ข้อจำกัดนั้นเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์การพัฒนาของกลุ่มด้วย มีดังนี้⁸⁰

⁷⁹ Suehiro Akira Capital Accumulation in Thailand 1855-1985. Silkworm Books, Chiang Mai, Thailand, 1996, PP. 1-6.

⁸⁰ Ibid, pp. 273-286.

1. กลุ่มทุนผูกขาดท้องถิ่นสร้างอำนาจการผูกขาดโดยอาศัยอำนาจทางการเมือง ดังนั้นอำนาจการผูกขาดทางเศรษฐกิจจึงอยู่ในระดับที่ต่ำเฉพาะตลาดภายในประเทศเท่านั้น และยังคงได้รับการสนับสนุนจากทั้งรัฐและทุนต่างประเทศ ซึ่งจะต้องช่วยเหลือในรูปแบบของเทคโนโลยีและเงินทุนและนี่คือความอ่อนแอของกลุ่มทุนท้องถิ่น

2. ปัญหานี้เกี่ยวข้องกับเรื่องของม้า 3 ขา ทุนท้องถิ่นมีฐานทางเศรษฐกิจที่จำกัดอยู่ในสาขาการเงินและการอุตสาหกรรมเกษตรเท่านั้น ดังนั้นในอนาคตของการพัฒนาทุนกลุ่มนี้ต้องเผชิญกับปัญหาเรื่องของตลาดภายในที่จำกัดและยังต้องแข่งขันกับทุนกลุ่มต่าง ๆ ที่มีความพร้อมในการพัฒนาอุตสาหกรรมมากขึ้น

3. ปัญหาการพัฒนาของกลุ่มทุนท้องถิ่นของไทยในประเทศอุตสาหกรรมทั้งหลายพัฒนาการของทุนภายในจะพัฒนาจากทุนการค้าเข้าสู่ทุนอุตสาหกรรมและทุนการเงิน แต่สำหรับประเทศไทยเป็นการยากในการกล่าวถึงทุนอุตสาหกรรมเนื่องจากกลุ่มทุนอุตสาหกรรมมีพื้นฐานอยู่บนอุตสาหกรรมทดแทนการนำเข้าและอุตสาหกรรมส่งออกการเกษตร ทุนอุตสาหกรรมยังแสดงบทบาทในด้านความเป็นพ่อค้าและนักการตลาดมากกว่าจะเป็นนักอุตสาหกรรมที่แท้จริง

4. ปัญหาเรื่องโครงสร้างการรวมกลุ่มและความเป็นเจ้าของของของทุนท้องถิ่น กลุ่มธุรกิจขนาดใหญ่ของไทยเกือบทั้งหมดพัฒนารูจิกจากธุรกิจครอบครัว การบริหารและการลงทุนจึงขึ้นอยู่กับสมาชิกของตระกูล ลักษณะนี้จะต่างจากประเทศอุตสาหกรรมเป็นระบบการดำเนินงานของบริษัทซึ่งระบบการร่วมทุนโดยการร่วมถือหุ้นและเงินทุนมาจากตลาดหลักทรัพย์เป็นสำคัญ การพัฒนาที่เชื่องช้าของตลาดหลักทรัพย์ในไทย ทำให้แบบแผนการดำเนินธุรกิจแบบตระกูลยังคงมีบทบาทสำคัญอยู่

ผาสุก พงษ์ไพจิตร เป็นนักวิชาการอีกคนหนึ่งในกลุ่มของเศรษฐศาสตร์การเมืองที่อธิบายประวัติศาสตร์เศรษฐกิจในเรื่องการสะสมทุน ในปี พ.ศ.2539 เธอเขียนงานร่วมกับคริส เบเคอร์ เรื่อง เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ เพื่อต้องการเสนอภาพรวมเศรษฐกิจการเมืองไทยตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบัน งานชิ้นนี้ไม่มีกรอบหรือสมมุติฐานที่เด่นชัดมีเพียงการเน้นบางประเด็นที่น่าสนใจคือ การให้ความสำคัญกับ "ผู้บุกเบิก" โดยเสนอว่าประเทศไทยเข้าสู่ยุคสมัยใหม่เมื่อประมาณ 150 ปีมานี้ เป็นผลมาจากสองขบวนการบุกเบิกของคนกลุ่มใหม่ กลุ่มแรกคือ การขยายพื้นที่เพาะปลูกโดยชาวนาชาวลาวไรที่มีลักษณะเป็นอิสระจากการควบคุมของระบบศักดินาบนพื้นที่กว้างใหญ่ตามที่ราบลุ่มแม่น้ำ ตามที่ราบลุ่มและเขตป่าเขา กลุ่มที่สองคือ การอพยพของผู้ใช้แรงงานและพ่อค้าจากเขตเมืองท่าทางตะวันออกเฉียงใต้ของ

ประเทศจีนเพื่อแสวงหารายได้ส่งกลับไปบ้านเกิด ต่อมาแรงงานอพยพและนักผจญภัยเหล่านี้ได้บุกเบิกลงทุนในธุรกิจการค้าและอุตสาหกรรม ลงหลักปักฐานอยู่ในประเทศไทย⁸¹

ภาพรวมประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมืองมีความแตกต่างจากงานชิ้นอื่น ๆ คือ แบ่งออกเป็น 3 ภาค ได้แก่ ภาคบ้าน ภาคเมือง และภาคเศรษฐกิจการเมือง โดยเริ่มจากบทนำเรื่อง "ชีวิตของขุนแผน"⁸² การนำเสนอไม่ได้ตั้งประเด็นไว้แต่พอสรุปได้ว่าเป็นภาพชีวิตของชาวบ้านที่ต้องดิ้นรนภายใต้โครงสร้างอำนาจที่กษัตริย์เป็นเจ้าของชีวิต ในที่สุดก็ต้องยอมรับว่าหนทางที่ดีที่สุดของชีวิตของชาวบ้านก็คือ การเป็นข้าราชการรับใช้กษัตริย์ ในบทส่งท้ายเรื่อง "มรณกรรมของฟุ่มพวง ดวงจันทร์" ผู้เขียนเห็นว่าฟุ่มพวงเป็นตัวแทนของสภาพปัญหาสังคมในปัจจุบันที่เมืองเอาเปรียบชนบท ชีวิตของฟุ่มพวงต้องดิ้นรนและเดินบนเส้นทางการเป็นนักร้องใช้ชีวิตอยู่ท่ามกลางการเอาเปรียบของคนเมืองหลวงแม้ว่า เสียชีวิตแล้วยังไม่วายถูกเป็นเครื่องมือของผู้แสวงหาผลประโยชน์จากสังคม นักการเมืองต่างแย่งกันเป็นเจ้าของงานศพ เพื่อจะอาศัยร่างที่ไร้วิญญาณเป็นเครื่องมือการหาเสียงในหมู่บ้าน เป็นการเอาวัดเอาเปรียบหมู่บ้านต่อไป จากบทนำและบทส่งท้ายจะเห็นได้ว่า งานชิ้นนี้ต้องการเน้นภาพของชาวบ้านในการเป็นผู้ผลักดันการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจแต่ต้องตกอยู่ในฐานะผู้เสียเปรียบตลอดการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจกรุงเทพฯ

งานชิ้นนี้เป็นวิจัยที่ศึกษาจากเอกสารชั้นรองเป็นส่วนใหญ่ ภาพประวัติศาสตร์กรุงเทพฯ ที่นำเสนอก็เป็นระยะยาวถึง 200 กว่าปี จึงไม่มีลักษณะวิเคราะห์เจาะลึก งานนี้ออกมาเป็นการต่อภาพจากงานวิจัยชิ้นต่าง ๆ การนำเสนอไม่มีประเด็นที่ตั้งคำถามไว้ว่าประวัติศาสตร์กรุงเทพฯ มีปัญหาสำคัญอย่างไรและต้องการนำไปสู่คำตอบใดที่ชัดเจน การกล่าวถึงภาพของกรุงเทพฯ ที่เปลี่ยนแปลงก็ไม่ได้ชี้ให้เห็นถึงปัจจัยแห่งการเปลี่ยนแปลงในแต่ละระยะอย่างชัดเจน ความเด่นของงานชิ้นนี้จึงอยู่ที่การพยายามนำเอาเรื่องราวของชนบทและการให้ความสำคัญกับชาวไร่ชาวนาต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ขณะเดียวกันงานชิ้นนี้ให้ความสำคัญกับปัจจัยจากต่างประเทศน้อยมาก แม้จะมีการกล่าวถึงบ้างแต่การนำเสนอในเชิงข้อมูลแทบไม่ปรากฏเลย การไม่ให้ความสำคัญกับปัจจัยต่างประเทศทำให้เราไม่เข้าใจความเชื่อมโยงระหว่างเศรษฐกิจไทยกับต่างประเทศรวมทั้งความเชื่อมโยงระหว่างทุนนิยมไทยกับระบบทุนนิยมโลกด้วย

งานชิ้นนี้แม้ว่าจะมีข้ออ่อนทั้งทางด้านกรอบคิดและหลักฐานที่นำมาอธิบายแต่ก็ได้รับการตอบรับอย่างดีในวงวิชาการเนื่องจากการขาดแคลนประวัติศาสตร์ที่อธิบายแนวพัฒนาการและการมองประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเชิงโครงสร้างที่เชื่อมโยงถึงปัจจุบัน

⁸¹ ศาสตราจารย์ไพจิตร และคริส เบเคอร์. ถ้อยแถลงเศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ. สำนักพิมพ์ซิดเวอรัมบุคส์, 2539 หน้า 9ถ้อยแถลง.

⁸² เล่มเดิม, หน้า 1-3.

งานวิจัยของ พรณี บัวเล็ก มีผลงานที่เผยแพร่ ทั้งหมด 5 ชิ้นที่สำคัญนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2529 เป็นต้นมา งานทั้งหมดเป็นการศึกษาพัฒนาการของทุนนิยมในประเทศไทย ซึ่งจะศึกษาในด้านของชนชั้นเป็นสำคัญทั้งทางด้านของชนชั้นนายทุนและชนชั้นผู้ใช้แรงงาน โดยที่ในประวัติศาสตร์กลุ่มคนเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นชาวจีนอพยพ งานวิจัยเกี่ยวกับชนชั้นนายทุนได้แก่ เรื่อง วิเคราะห์นายทุนธนาคารพาณิชย์ไทย พ.ศ. 2475-2516⁸³ จัดพิมพ์ในปี 2529 งานชิ้นนี้กล่าวถึงการพัฒนาของชนชั้นนายทุนธนาคารพาณิชย์นับตั้งแต่กำเนิดประมาณทศวรรษ 2440 จนในที่สุดได้กลายเป็นทุนผูกขาดเมื่อประมาณปี 2516 ปัจจัยสำคัญในการเกิดและพัฒนาของนายทุนธนาคารพาณิชย์ไทยมาจากปัจจัย 4 ประการคือ 1. การขยายตัวเข้ามาของทุนจากต่างประเทศ 2. ลักษณะการลงทุนที่สอดคล้องกับสถานการณ์และการเปลี่ยนแปลงการปรับตัวเองของกลุ่มทุน 3. การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มทุนด้วยกันเอง กลุ่มทุนธนาคารที่เข้มแข็งจะต้องมีกลุ่มธุรกิจที่เข้มแข็งรองรับอยู่หรืออยู่ในเครือข่าย 4. นอกจากนี้นายทุนธนาคารยังต้องสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มการเมืองที่มีอำนาจด้วยจึงจะสามารถแสวงหาผลประโยชน์และสร้างความได้เปรียบในธุรกิจ เป็นลักษณะอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของผู้มีอำนาจบารมี การวิจัยได้ศึกษาเปรียบเทียบนายทุนทั้งหมด 4 กลุ่มได้แก่นายทุนกลุ่มเก่า 2 กลุ่มคือ หวังหลี ล้าซ่า และกลุ่มใหม่ 2 กลุ่มคือ เตชะไพบูรณ์และโสภณพาณิชย์

เรื่อง จักรวรรดินิยมญี่ปุ่นกับพัฒนาการทุนนิยมไทย ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1-2 (พ.ศ. 2457-2488)⁸⁴ จัดพิมพ์ในปี 2540 งานวิจัยชิ้นนี้ชี้ให้เห็นความสำคัญของทุนนิยมญี่ปุ่นกับเศรษฐกิจไทยในทางประวัติศาสตร์นับตั้งแต่ พ.ศ. 2457-2488 และลักษณะพิเศษของทุนญี่ปุ่นที่แตกต่างจากทุนตะวันตกทั่วไป ทุนนิยมญี่ปุ่นแม้ว่าจะเข้ามามีบทบาทในทางเศรษฐกิจไทยหลังทุนนิยมจากตะวันตกก็ตาม แต่ก็สามารถประสบความสำเร็จเหนือทุนนิยมจากตะวันตกในระยะเวลาอันสั้น ความสำเร็จนี้แสดงให้เห็นศักยภาพของทุนกลุ่มนี้ว่า สามารถเอาชนะและครอบงำเศรษฐกิจของประเทศอื่นให้อยู่ใต้ระบบทุนนิยมของตนดังปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน นอกเหนือจากภาพของการขยายทุนอย่างชัดเจนแล้ว งานวิจัยชิ้นนี้ยังแสดงให้เห็นวิธีการขยายตัวของทุนกลุ่มนี้ทั้งภาวะปกติและภาวะสงคราม ในระหว่างสงครามมหาเอเชียบูรพาซึ่งเป็นช่วงที่ความสัมพันธ์ของญี่ปุ่นและไทยดำเนินไปอย่างใกล้ชิดที่สุดในช่วงดังกล่าวสังคมไทยโดยรวมต้องประสบความยากลำบาก แต่ช่วงดังกล่าวก็กลับกลายเป็นโอกาสในการสร้างความรู้รวยของคนกลุ่มหนึ่งจนกลายเป็นเศรษฐกิจสงคราม สำหรับทุนญี่ปุ่นนั้นเป็นเรื่องที่ถูกกละเลยในการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยมาโดยตลอด

⁸³ ดู พรณี บัวเล็ก วิเคราะห์นายทุนธนาคารพาณิชย์ไทย พ.ศ. 2475-2516 สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ กรุงเทพฯ 2529.

⁸⁴ ดู พรณี บัวเล็ก จักรวรรดินิยมญี่ปุ่นกับพัฒนาการทุนนิยมไทยระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1-2 (พ.ศ. 2457-2488) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) กรุงเทพฯ 2540.

ในปี พ.ศ. 2545 ได้จัดพิมพ์เผยแพร่เรื่อง ลักษณะของชนชั้นนายทุนไทยพ.ศ.2457-2482: บทเรียนจากความรุ่งโรจน์สู่โศกนาฏกรรม⁸⁵ งานชิ้นนี้ เริ่มต้นจากการตั้งคำถามองค์ความรู้และกรอบคิดในการอธิบายชนชั้นนายทุนไทยที่ผ่านมาว่า ถึงแม้ว่าจะมีการอธิบายเกี่ยวกับชนชั้นนี้แตกต่างกันที่ผ่านมา แต่ข้อสรุปคำอธิบายส่วนใหญ่ยังคล้ายกัน คืออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนายทุนกับกลุ่มการเมืองชั้นนำในสังคมไทย แต่การคงอยู่กับการอธิบายอย่างนี้ไม่สามารถทำให้เข้าใจสังคมไทยผ่านชนชั้นนายทุนได้อย่างแท้จริง การอธิบายการสะสมทุนของชนชั้นนายทุนโดยดูความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนี้กับสังคม โดยเฉพาะผ่านกระบวนการเชื่อมโยงระหว่างเมืองหลวงกับชนบทน่าจะเป็นแนวทางใหม่ที่เข้าใจชนชั้นนี้ดีขึ้น และสามารถเข้าใจสังคมเศรษฐกิจไทยมากขึ้นด้วย นอกจากนี้การอธิบายเรื่องราวของชนชั้นนี้โดยเน้นเฉพาะปัจจัยภายในโดยมองข้ามปัจจัยภายนอกทั้งจากตะวันตกและตะวันออกก็ทำให้ไม่เข้าใจชนชั้นนี้ดีพอ อีกทั้งการศึกษาชนชั้นนายทุนที่ผ่านมามักจะนำเสนอแต่ภาพของความสำเร็จ แต่ในความเป็นจริงแล้วชนชั้นนายทุนไทยส่วนใหญ่เป็นกลุ่มทุนอายุสั้น คือมีระยะเวลาเดินสู่ความสำเร็จและพบกับการล่มสลายในเวลาชั่วเวลาไม่กี่ปี นายทุนรายใหญ่จำนวนหนึ่งล้มละลายและหายไปจากประวัติศาสตร์ไทย งานวิจัยชิ้นนี้จึงต้องการนำเสนอข้อมูลทั้งความรุ่งโรจน์และล้มเหลว ดังนั้นงานวิจัยชิ้นนี้จึงกำหนดแนวทางการศึกษาคือ 1. กระบวนการที่ทุนขยายตัวเข้าสู่ชนบท 2. กลไกต่างๆของกลุ่มทุนที่นายทุนสร้างขึ้นเพื่อขยายทุน 3. ความคิดจิตวิญญาณที่เกี่ยวข้องกับการสร้างทุนและขยายทุน รวมทั้งความคิดบางประการที่เป็นอุปสรรคต่อการสะสมทุนภายในสังคมไทยในช่วงระยะเวลา พ.ศ. 2457-2482 วิธีการศึกษาใช้วิธีการสร้างข้อสรุปภาพรวมจากการศึกษาภาพย่อยแต่จำนวนหนึ่ง คือผู้วิจัยได้กำหนดกลุ่มทุนที่เห็นว่ามีสำคัญในแต่ละช่วงเวลาและกำหนดประเด็นขึ้นมาจำนวนหนึ่งเพื่อศึกษาอย่างเจาะลึก ต่อจากนั้นก็นำภาพย่อยมาสร้างเป็นภาพรวมในบทสรุป ข้อมูลที่นำมาใช้ในการศึกษามาจากเอกสารชั้นต้นและชั้นรอง รวมทั้งเอกสารจากภาษาอังกฤษและภาษาจีน เอกสารสำคัญที่ถูกนำมาใช้เรื่องเกี่ยวกับทะเบียนสมาคม ของกรมตำรวจ และเรื่องของสมาคมจีนที่ปรากฏอยู่ในเอกสารภาษาจีน

งานวิจัยชิ้นนี้มีข้อสรุปดังนี้

1. ชนชั้นนายทุนกลุ่มแรกของไทยเป็นนายทุนเจ้าภาษีนายอากร คนกลุ่มนี้เกิดขึ้นในตอนกลางและปรากฏตัวให้เห็นอย่างชัดเจนในตอนปลายอยุธยา ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3-4 แห่งรัตนโกสินทร์เจ้าภาษีนายอากรได้เป็นกลุ่มคนและระบบสำคัญ ระบบเจ้าภาษีนายอากรเกิดขึ้นพร้อม ๆ กันในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 และล้มไปพร้อม ๆ กันในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ก่อนเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 (2457) ระบบนี้เกิดจากการขยายตัวเข้ามาของการค้าโพ้นทะเลจากลัทธิพาณิชย์นิยมและทุนนิยมอุตสาหกรรมของยุโรป การ

⁸⁵ ดู พรณี บัวเล็ก ลักษณะของนายทุนไทยในช่วงระหว่าง พ.ศ.2457-2482 :บทเรียนจากความรุ่งโรจน์สู่โศกนาฏกรรม สำนักพิมพ์พันธกิจ กรุงเทพฯ 2545.

ขยายตัวทางการค้าทำให้เกิดปัญหาว่ากลไกภายในรัฐศักดินาไม่อาจรองรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นได้ ระบบนี้เป็นระบบชั่วคราวและหมดไปเมื่อมีการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 นอกจากนี้ระบบเจ้าภาษีนายอากรก็พิสูจน์ตัวเองว่าไม่สามารถแก้ปัญหาการคลังเมื่อมีความสับสนทางเศรษฐกิจมากขึ้น รวมทั้งความซื่อสัตย์ของตัวเจ้าภาษีนายอากรเอง

นายทุนเจ้าภาษีนายอากรเกิดขึ้นภายใต้การอุปถัมภ์ของรัฐ ระบบเจ้าภาษีนายอากรถูกยกเลิกไปเมื่อไม่สามารถเอื้อประโยชน์ให้กับรัฐ กำเนิดของของทุนกลุ่มนี้ไม่ได้ช่วยพัฒนาเศรษฐกิจภายในสังคมอย่างแท้จริง การเกิดของระบบนี้เป็นเพียงการสร้างกลไกซ้อนทับเข้าไปในระบบเดิม ผลกำไรที่คนกลุ่มนี้สร้างได้ก็แบ่งกันระหว่างเจ้าภาษีนายอากรกับชนชั้นศักดินาชนชั้นนี้ไม่ได้สร้างวัฒนธรรมใหม่ของตนเองแต่รับวัฒนธรรมศักดินาเอาไว้ และปรับตัวกลายเป็นชนชั้นสูงในสังคมศักดินาไทย

2. นายทุนพาณิชย์เกิดขึ้นภายหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง (2398) พื้นฐานของทุนกลุ่มนี้มาจาก 2 ลักษณะ คือ 1. เจ้าภาษีนายอากรที่ผันตัวสู่การเป็นนายทุนพาณิชย์เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ 2. นายทุนที่มาจากการสะสมทุนโดยอิสระ นายทุนทั้ง 2 กลุ่มต่างมีสายสัมพันธ์ทั้งทางเครือญาติและทางธุรกิจ ในช่วงปี พ.ศ. 2410-2450 คนเหล่านี้ทำธุรกิจโรงสีข้าว ทำการค้าส่งสินค้าออกและนำสินค้าเข้า บางคนก็ทำอาชีพเป็นคอมปราโดร์ (comprador) ทำหน้าที่เป็นตัวกลางการค้าระหว่างท้องถิ่นกับการค้าต่างประเทศ ในช่วงทศวรรษ 2450 ได้เกิดปรากฏการณ์สำคัญ คือกลุ่มนายทุนที่มาจากเจ้าภาษีนายอากรล้มลงเป็นจำนวนมาก สาเหตุสำคัญมาจาก การไม่สามารถแข่งขันได้ เนื่องจากคนกลุ่มนี้เคยชินอยู่กับวัฒนธรรมการค้าแบบเดิม คือระบบอภิสิทธิ์กับอุปถัมภ์ซึ่งเป็นวัฒนธรรมของชนชั้นศักดินา นอกจากนี้บรรดาลูกหลานของพวกเจ้าภาษีนายอากรไม่สืบทอดการค้า บุตรชายผันตัวเข้าเป็นข้าราชการ ส่วนบุตรสาวก็ถวายตัวเป็นเจ้าจอมหม่อมห้ามภายในราชสำนัก หลายตระกูลของเจ้าภาษีนายอากรขาดทายาททางการค้า

3. การเชื่อมโยงระหว่างทุนที่เมืองหลวงกับชนบท เป็นประเด็นสำหรับงานวิจัยชิ้นนี้ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ระบบทุนนิยมได้ขยายตัวสู่ชนบทไทย เนื่องจากเงื่อนไขต่างๆ มากมาย ทั้งจากยุโรปที่ต้องการสินค้าข้าวจำนวนมากเนื่องจากอยู่ในภาวะสงคราม รวมทั้งทุนนิยมญี่ปุ่นที่กำลังรุกคืบเข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และประสบความสำเร็จในการแทรกตัวเข้าสู่ชนบทของไทย ชนบทไทยได้กลายเป็นแหล่งผลิตสินค้าข้าวเพื่อการส่งออกและกลายเป็นแหล่งระบายสินค้าทั้งที่ผลิตจากเมืองหลวงและผลิตจากต่างประเทศ ในระยะนี้นายทุนในสังคมไทยได้แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ที่เชื่อมโยงกันและต่างเป็นเงื่อนไขของการเติบโตซึ่งกันและกัน นายทุนที่เมืองหลวงที่ทำธุรกิจโรงสีข้าวและคอมปราโดร์เริ่มพบกับขีดจำกัดในการเติบโต กลุ่มทุนที่เกิดขึ้นใหม่กลายเป็นพ่อค้าข้าวที่สามารถเชื่อมโยงต่อพ่อค้าหรือเจ้าของโรงสีในชนบทได้ดีกว่า

4. สมาคมการค้าและองค์กรการค้า ทั้งสภาหอการค้า(Chamber of Commerce)และสมาคมการค้า(guild) สมาคมการค้ามีมาตั้งแต่ปลายกรุงศรีอยุธยาแล้ว ในระยะแรกจัดตั้งโดยพ่อค้าคนจีนและจัดตั้งในประเทศจีนเพื่ออำนวยความสะดวกทางการค้าทั้ง 2 ประเทศ ต่อมาเมื่อประมาณต้นพุทธศตวรรษ 2400 ได้มีการจัดตั้งสมาคมประเภทนี้ที่สำเพ็งโดยใช้ชื่อ ชั่วเถาเกากงเก็ก เพื่อใช้ควบคุมการค้าระหว่างท่าเรือชั่วเถากับสำเพ็ง ในช่วง พ.ศ. 2457-2482 สมาคมประเภทนี้มีไม่ต่ำกว่า 70 แห่ง และเป็นองค์กรที่เป็นกลไกช่วยทำให้พ่อค้าจีนประสบความสำเร็จ นอกจากนี้ยังมีสภาหอการค้าทำหน้าที่เป็นองค์กรกลางในการควบคุมสมาคมการค้าทั้งหมด

5. ความคิดและจิตวิญญาณของชนชั้นนายทุน เนื่องจากองค์ประกอบส่วนใหญ่ของชนชั้นนายทุนไทยเป็นเชื้อสายจีน จึงทำให้นายทุนกลุ่มนี้ยังคงผูกพันกับบ้านเกิดคือประเทศจีน ลักษณะดังกล่าวส่งผลกับการดำเนินธุรกิจ 2 ประการคือ 1. กระตุ้นให้เกิดการสร้างตัวเพื่อครอบครัว และพยายามแข่งขันกับชาติมหาอำนาจทั้งหลายทั้งตะวันตกและตะวันออก ที่เป็นศัตรูของชาติจีน การแข่งขันกับชาติมหาอำนาจทำให้เกิดการพัฒนาทุนภายในสังคมไทยอย่างรวดเร็ว นายทุนจีนมิได้ยินยอมหรือเป็นสุนัขรับใช้ตะวันตกแต่มีความคิดที่จะแข่งขันกับทุนตะวันตกด้วย 2. ในระยะนี้กระแสชาตินิยมจีนและการเมืองในประเทศจีนได้เข้ามายุ่งเกี่ยวกับชาวจีนโพ้นทะเลมาก กลุ่มการเมืองต่างๆพยายามปลุกเร้าชาวจีนโพ้นทะเลที่ถูกทอดทิ้งไปนานให้กลับมาสนับสนุนกลุ่มการเมืองต่างๆ ชาวจีนโพ้นทะเลมีพื้นฐานผูกพันกับแผ่นดินเกิดจึงทุ่มเททั้งกำลังเงินและกำลังกายเพื่อชาติ การระดมเงินเพื่อชาติจึงเกิดตลอดเวลา การระดมเงินกลับบ้านเกิดทำให้ชาดการสะสมทุนภายในสังคมไทยและเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาสังคมไทยด้วยกระแสชาตินิยมจีนทำให้เกิดกระแสชาตินิยมไทยตื้นเขินมาซึ่งเห็นได้ทั้งในสมัยรัชกาลที่ 6 และในสมัยจอมพล ป. พิบูลย์สงคราม

งานวิจัยที่เกี่ยวกับชนชั้นผู้ใช้แรงงาน ได้แก่ เรื่อง กุลีลากรรกับประวัติศาสตร์แรงงานไทย⁸⁶ งานชิ้นนี้เผยแพร่ในปี พ.ศ. 2542 งานชิ้นนี้เริ่มต้นจากคำถามองค์ความรู้และการอธิบายประวัติศาสตร์แรงงานโดยใช้ทฤษฎีความขัดแย้ง ที่ออกมาในลักษณะศึกษาขบวนการแรงงานและการต่อสู้ทางชนชั้นของผู้ใช้แรงงาน งานเหล่านั้นมักจะให้ความสำคัญกับสภาพแรงงานและองค์กรแรงงานในฐานะเป็นองค์กรที่แสดงถึงการรวมกลุ่มต่อสู้อย่างมีจิตสำนึกทางชนชั้น การศึกษาผู้ใช้แรงงานแนวนี้เป็นการตอบสนองอุดมการณ์ทางการเมือง ซึ่งทำให้ไม่เข้าใจประวัติศาสตร์แรงงานอย่างแท้จริง เพราะชนชั้นแรงงานของไทยในยุคแรกเป็นชาวจีนและมีชีวิตอยู่ในกระบวนการผลิตที่ล่าสมัย นอกจากนี้ยังมีการรวมกลุ่มในรูปสมาคมอั้งยี่ ซึ่งไม่อยู่ในมาตรฐานทางทฤษฎีที่ใช้ศึกษากัน มีแรงงานเพียงจำนวนน้อยที่เข้าสังกัดในองค์กรสมัยใหม่ในรูปสหภาพ การศึกษากุลีลากรรจึงเป็นแนวทางในการทำความเข้าใจแรงงานยุคแรกของไทยที่

⁸⁶ ดู พรรณี บัวเล็ก กุลีลากรรกับประวัติศาสตร์แรงงานไทย (พิมพ์ครั้งที่2) สำนักพิมพ์พันธกิจ กรุงเทพฯ 2546.

ต้องอยู่ภายใต้กิจกรรมและความสัมพันธ์ที่ล้าหลัง กุลีลากรรตเป็นกุลีลาขั้นต่ำที่สุด เกิดขึ้นในยุคที่กรุงเทพฯกำลังพัฒนาไปสู่เมือง “ศิวิไลซ์” ในสมัยรัชกาลที่ 5 และหมดไปเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2496 เมื่อการสัญจรแบบรถยนต์ได้เข้าแทนที่ในเมืองหลวงแห่งนี้ ในการศึกษาได้แสดงความสัมพันธ์ของกุลีลากับคนกลุ่มต่างๆ ได้แก่ กุลีลากรรตกับรัฐ กุลีลากรรตกับเจ้าของกิจการรถลาก กุลีลากรรตกับชุมชนจีน รวมทั้งกุลีลากรรตกับสังคมไทย

เรื่อง ระบบกงสี: กำเนิดและวิถีชีวิตชนชั้นแรงงานรับจ้างในประเทศไทย ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19⁸⁷ งานวิจัยชิ้นทำเสร็จในปี พ.ศ. 2549 งานวิจัยชิ้นนี้ตั้งคำถามถึงกำเนิดชนชั้นแรงงานรับจ้างในสังคมไทยว่าเกิดขึ้นเมื่อไหร่ ภายใต้ระบบการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิตอย่างไร และวิถีชีวิตของชนชั้นแรงงานรับเหล่านั้นเป็นอย่างไร งานวิจัยนี้ยังตั้งคำถามกับการศึกษาประวัติศาสตร์แรงงานที่ผ่านมาว่า มักให้ภาพของแรงงานรับจ้างว่าเป็นแรงงานจีน เข้ามาทำงานสาธารณะรับใช้รัฐไทยในกิจการต่างๆ ตั้งแต่ทำถนน ก่อสร้าง ขุดคูคลอง และเข้าทำงานแทนแรงงานเกณฑ์(ไพร่) แรงงานรับจ้างชาวจีนนี้มีจำนวนมากในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ การให้ภาพกำเนิดของชนชั้นแรงงานรับจ้างว่ามารับใช้รัฐไทยอาจไม่ใช่ภาพที่แท้จริงของประวัติศาสตร์แรงงานไทย แรงงานรับจ้างชาวจีนนั้นอยู่ในภาคการผลิตจำนวนมาก ซึ่งการศึกษาภาคดังกล่าวจะเป็นการสะท้อนภาพประวัติศาสตร์แรงงานที่แท้จริงมากกว่า นอกจากนี้ในภาคการผลิตของชาวจีนในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ก็ใช้การจัดการแบบนิคมแรงงานที่เรียกว่า “กงสี” นิคมแรงงานแบบกงสีนี้เป็นทั้งแหล่งผลิต ความสัมพันธ์ทางการผลิต และวัฒนธรรมในการผลิตด้วย ซึ่งลักษณะดังกล่าวเกิดขึ้นเหมือนกันทั่วทั้งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีแรงงานจีนเข้าไปทำงาน แต่แนวการศึกษาที่ยังไม่มีการนำมาใช้ในประวัติศาสตร์แรงงานไทย การศึกษาประวัติศาสตร์แรงงานในช่วงดังกล่าวต้องคำนึงถึงปัจจัยเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในประเทศจีน อิทธิพลของตะวันตกที่มีต่อดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งปัจจัยภายในสังคมไทยด้วย

การศึกษาได้ใช้วิธีการศึกษาเจาะลึกในภาพย่อยเพื่อสร้างภาพรวม การรวบรวมข้อมูลก็มาจากข้อมูลที่มีลักษณะหลากหลายตามที่ปรากฏอยู่ในเอกสาร ภาพย่อยที่ศึกษาคือ สภาพการอพยพของแรงงานจีนเข้าสู่สังคมไทย แรงงานจีนในอุตสาหกรรมการเดินเรือและการต่อเรือ แรงงานจีนในอุตสาหกรรมน้ำตาล แรงงานจีนในอุตสาหกรรมเหมืองแร่ โจรสลัดจีนกับวิถีชีวิตแรงงานจีนอพยพ และแรงงานจีนในโรงสีข้าว โรงเลื่อยและกิจการสาธารณะต่างๆในเมืองหลวง ซึ่งแรงงานเหล่านี้เกิดขึ้นและเกี่ยวข้องกับภาคการส่งออกทั้งสิ้น

8. การศึกษาแนวโน้มหรือแนวโน้มหนังสือพิมพ์ เป็นการศึกษาเพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐาน การศึกษาแนวโน้มจะเป็นเรื่องราวของบริษัทหรือประวัติศาสตร์ของกลุ่มทุนต่าง ๆ ไม่ได้เน้นการ

⁸⁷ ดู พรณี บัวเล็ก กงสี: กำเนิดและวิถีชีวิตชนชั้นแรงงานรับจ้างในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19 รายงานวิจัยเสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) กรุงเทพฯ 2549.

อธิบายปัจจัยการเติบโตหรือเชื่อมโยงกับกระบวนการต่าง ๆ ทางสังคม ผู้ศึกษาแนวโน้มจะอยู่ในกลุ่มหนังสือพิมพ์ ความสนใจของการศึกษากลุ่มนี้จะอยู่ในช่วงต้นทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นระยะที่กลุ่มทุนต่าง ๆ ได้ปรากฏตัวในรูปของทุนผูกขาดอย่างชัดเจน การเขียนจะมีสีสันอ่านสนุกแต่ก็มีการค้นคว้าข้อมูลบางเล่มทำได้ดีจนสามารถเทียบเคียงกับงานวิชาการที่มีมาตรฐาน จุดมุ่งหมายในการเขียนก็เพื่อให้ประชาชนทั่วไปอ่าน

งานของกลุ่มนี้ได้แก่ เรื่อง มาเฟียเศรษฐกิจ : แฉเจ็ดตระกูลอิทธิพลทางการเงิน คุมชะตาชีวิตคน 45 ล้านคน⁸⁸ ของฝ่ายเศรษฐกิจสยามนิกร ได้รับการตีพิมพ์ในช่วง 2523-2524 ถึง 3 ครั้ง เป็นงานที่ได้รับความสนใจในหมู่ผู้ที่สนใจปัญหาการเมืองและเศรษฐกิจเรื่อง รวยแบบขุนศึก⁸⁹ ของบุญชัย ใจเย็น เสนอเรื่องราวการมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของกลุ่มนักการเมืองได้แก่ กลุ่มชอยราชครู กลุ่มถนอม-ประภาส-ณรงค์ เรื่อง ธนราชันย์ : ชินโสภณพนิช คิงออฟเดอะแบงก์⁹⁰ ของกองบรรณาธิการมติชน เสนอเรื่องราวของนายธนาคารพาณิชย์คนสำคัญที่ก่อร่างสร้างตัวจากการเป็นกู่ลีไปสู่นายธนาคารที่ร่ำรวยที่สุดของไทย เรื่องราวการสร้างตัวนอกจากความสามารถส่วนตัวแล้วยังพัวพันกับนักการเมืองเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ เรื่อง เกิดมารวย : แหวกสาแหวก 45 ตระกูลเศรษฐี⁹¹ เขียนโดย วีระ ชีรภัทร เป็นเรื่องราวประวัติของ 45 ตระกูลที่มีบทบาทในเศรษฐกิจไทย เรื่อง ชีวิต 25 มหาเศรษฐี⁹² ของชูพงศ์ มณีน้อย เป็นชีวประวัติของ 25 เศรษฐีของประเทศไทย

นอกจากนี้ยังมีเรื่อง จอมยุทธ์ไคว่ตุงหมง ประสิทธิ์ กาญจนวัฒน์⁹³ เขียนโดย อภิวัฒน์ วรรณกร เป็นชีวประวัติของนักธุรกิจที่ก้าวเข้ามามีบทบาททางการเมือง นายประสิทธิ์ผู้นี้ได้เล่นบทบาทในการเป็นกู่ชื้อให้กับ นายชิน โสภณพนิช หนังสือเล่มนี้ได้เสนอเคล็ดลับในการประสบความสำเร็จของนักธุรกิจ-นักการเมืองผู้นี้ เรื่อง จอมยุทธ์น้ำเมา เจริญศิริวัฒน์ภักดี ผู้หาญกระตุกหนดสิงห์⁹⁴ เขียนโดยสรกล อุดุลยานนท์ เป็นการเสนอเรื่องราว

⁸⁸ ดู ฝ่ายเศรษฐกิจสยามนิกร, "มาเฟียเศรษฐกิจ : แฉเจ็ดตระกูลอิทธิพลทางการเงินคุมชะตาชีวิตคน 45 ล้านคน. สำนักพิมพ์อาทิตย์ปัดย์, กรุงเทพฯ : 2524

⁸⁹ ดู บุญชัย ใจเย็น. รวยแบบขุนศึก. สำนักพิมพ์บุญชัยเพรส จำกัด, กรุงเทพฯ : พ.ศ.2524.

⁹⁰ ดู กองบรรณาธิการมติชน. ธนราชันย์ ชิน โสภณพนิช คิงออฟเดอะแบงก์. บริษัทมติชนจำกัด. กรุงเทพฯ : 2533.66.

⁹¹ ดู วีระ ชีรภัทร. เกิดมารวย : แหวกสาแหวก 45 ตระกูลเศรษฐี. สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, กรุงเทพฯ : 2532.

⁹² ดู ชูพงศ์ มณีน้อย. ชีวิต 25 มหาเศรษฐี. สำนักพิมพ์การเงินการธนาคาร, กรุงเทพฯ : 2527.

⁹³ ดู อภิวัฒน์ วรรณกร. จอมยุทธ์ "ไคว่ตุงหมง" ประสิทธิ์ กาญจนวัฒน์ สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, กรุงเทพฯ : 2539.

⁹⁴ ดู สรกล อุดุลยานนท์. จอมยุทธ์น้ำเมา : เจริญ สิริวัฒน์ภักดี ผู้หาญกระตุกหนดสิงห์. สำนักพิมพ์มติชน, กรุงเทพฯ : 2539.

เกี่ยวกับชีวิตของนักธุรกิจและกลยุทธ์ในการประสบความสำเร็จจนเป็นเจ้าของธุรกิจเหล่านี้ที่ใหญ่ที่สุดของไทยคือ แม่โขง เรื่อง ทักษิณ ชินวัตร อัศวินคลื่นลูกที่สาม⁹⁵ เขียนโดย สรกล อดุลยานนท์ งานชิ้นนี้เสนอการทำธุรกิจของทักษิณ ชินวัตร ผู้ซึ่งประสบความสำเร็จในธุรกิจการสื่อสาร เรื่อง ไกลเกินฝัน ชีวิตที่พลิกผัน ของทรงศักดิ์ โอพาร⁹⁶ เขียนโดยประสาร มฤคพิทักษ์ เป็นเรื่องราวทางเดินชีวิตของนักธุรกิจประดิษฐ์ดอกไม้ส่งออกรายใหญ่

การเขียนนวนิยายที่ทำได้ดีจนเทียบระดับงานวิชาการคือ เรื่อง สหพัฒนาฯ โดแล้วแตกและแตกแล้วโต⁹⁷ เขียนโดย สมใจ วิริยะบัณฑิตกุล เป็นเรื่องราวของเทียม โชควัฒนาผู้นำในสหพัฒนาพิบูล ซึ่งเป็นกลุ่มที่ผลิตสินค้าในครัวเรือนรายใหญ่ที่สุดของไทย นอกจากนี้ยังนำเสนอในลักษณะประวัติการดำเนินธุรกิจของกลุ่มสหพัฒนรวมทั้งการบริหารธุรกิจด้วย มีการค้นคว้าเอกสารชั้นต้นชั้นรองและมีการสัมภาษณ์เช่นเดียวกับงานวิชาการ แต่การนำเสนอยังคงสร้างสีสันและเสนอประเด็นหรือหาวา เช่น ในหัวข้อ “เมื่อสิงโตต้องเลียแผล”

จุดมุ่งหมายของการเขียนนวนิยายนี้คือให้ประชาชนทั่วไปอ่าน หนังสือที่ออกจำหน่ายจะเผยแพร่กว้างและขายดี ในระยะหลังเรื่องราวของงานจะเป็นเรื่องกลยุทธ์ในการประสบความสำเร็จทางธุรกิจมากกว่าจะเป็นการแจบเบื้องหลังธุรกิจที่ลึกลับ เป็นการเปลี่ยนทัศนคติการมองกลุ่มนายทุนใหม่ในด้านดีขึ้น การที่หนังสือประเภทนี้ได้รับการตอบรับจากตลาดมากเนื่องจากเป็นการถ่ายทอดประสบการณ์การดำเนินธุรกิจที่ประสบความสำเร็จ ซึ่งสังคมกำลังต้องการประสบการณ์และบทเรียนของนักธุรกิจชั้นนำ

สรุป การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยมี 2 ลักษณะใหญ่ๆ คือไม่ใช้ทฤษฎีและใช้ทฤษฎีการศึกษาสามารถแบ่งออกเป็น 8 แนวทางดังที่ได้กล่าวไว้แล้ว ในระยะแรกความสนใจศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยเกิดขึ้นในกลุ่มผู้นำก่อนเป็นการเล่าเรื่องราวต่างๆ ที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเป็นเรื่องๆ เช่น “ตำนานภาชีอากร” เขียนโดยสมเด็จพระยาदारงราชานุภาพ “ประวัติการค้าของไทย” เขียนโดยขุนวิจิตรมาตราเป็นต้น ผู้ที่นับได้ว่าเป็นผู้ให้กำเนิดการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยอย่างแท้จริงคือหลวงวิจิตรวาทการที่ได้บรรยายประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยให้นักศึกษาธรรมศาสตร์ฟังเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2493 เป็นการศึกษาแบบไม่ใช้ทฤษฎี หลวงวิจิตรวาทการเห็นว่าประวัติศาสตร์เศรษฐกิจควรมีวิธีการศึกษาเช่นเดียวกับวิชาประวัติศาสตร์ คือศึกษาจากส่วนย่อยไปสู่ส่วนใหญ่ที่เรียกว่า “Induction” ประวัติเศรษฐกิจของหลวงวิจิตรยังคงมีลักษณะการเล่าเรื่องส่วนย่อยอย่างละเอียด

⁹⁵ ดู สรกล อดุลยานนท์. ทักษิณ ชินวัตร อัศวินคลื่นลูกที่สาม. สำนักพิมพ์มติชน, กรุงเทพฯ : 2540.

⁹⁶ ดู ประสาร มฤคพิทักษ์. ไกลเกินฝัน ชีวิตที่พลิกผันของทรงศักดิ์ โอพาร. สำนักพิมพ์มติชน, กรุงเทพฯ : 2539.

⁹⁷ ดู สมใจ วิริยะบัณฑิตกุล. สหพัฒนาฯ โดแล้วแตก และแตกแล้วโต. สำนักพิมพ์ผู้จัดการ, กรุงเทพฯ : 2534.

ความตื่นตัวในการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของสังคมเกิดขึ้นในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา เมื่อความคิดทางการเมืองทั้งฝ่ายเสรีนิยมและสังคมนิยมต่างเข้ามาเคลื่อนไหวในสังคมไทย นักวิชาการฝ่ายเสรีนิยมที่ทำการค้นคว้าประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยอย่างจริงจัง คือ Jame C. Ingram เขียนเรื่อง "Economic Change in Thailand 1850-1950" โดยใช้วิธีการศึกษาแบบนีโอคลาสสิก ในระยะเดียวกันนี้นักวิชาการฝ่ายสังคมนิยมก็นำทฤษฎีความขัดแย้งของลัทธิมาร์กซ์และลัทธิเหมา มาศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยเช่นกัน ได้แก่ เรื่อง "โฉมหน้าศักดินาไทย" ของจิตร ภูมิศักดิ์ และเรื่อง "ไทยกึ่งเมืองขึ้น" ของอรรถฎุ์ พรหมชมพู การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจรวมทั้งการเผยแพร่ผลงานของฝ่ายสังคมนิยมหยุดลงเมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำการปฏิวัติและปกครองประเทศใน พ.ศ.2500 การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจทั้งหมดก็ซบเซาไปด้วยถึงแม้นักประวัติศาสตร์บางคน เช่น ชัย เรื่องศิลป์ จะทำการค้นคว้าประวัติศาสตร์ แต่เป็นการค้นคว้าอย่างเงิบๆ และผลงานก็ยังไม่ได้ทำการเผยแพร่สู่สาธารณชน การค้นคว้าประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของไทยส่วนใหญ่ดำเนินการโดยนักวิชาการต่างชาติ

หลังการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง 14 ตุลาคม พ.ศ.2516 สังคมมีเสรีภาพมากขึ้น ความตื่นตัวในการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ และผลงานของฝ่ายสังคมนิยมที่ใช้แนวการศึกษาแบบทฤษฎีความขัดแย้งได้กลับมาเผยแพร่อีกครั้งหนึ่ง งานของจิตร ภูมิศักดิ์ และอรรถฎุ์ พรหมชมพูได้รับความสนใจในหมู่นักศึกษา ปัญญาชนอย่างมาก แต่ทางการศึกษามีลักษณะยึดงานเก่าเป็นคัมภีร์มากกว่าการพัฒนาทั้งในแง่ทฤษฎีและเนื้อหาของงานประวัติศาสตร์ ในปี พ.ศ.2517 นักเศรษฐศาสตร์ 2 คน คือ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสุธี ประศาสน์เศรษฐ ได้ทำการค้นคว้างานประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเพื่อตอบคำถามว่าเหตุใดสังคมไทยจึงอ่อนแอซึ่งเป็นคำถามหลักของสังคมที่เกิดขึ้นในขณะนั้น การศึกษาใช้แนวเศรษฐศาสตร์การเมืองแบบผสม คือไม่ยึดกับทฤษฎีอย่างเข้มงวดและให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ไทยช่วงการเปลี่ยนไปสู่ทุนนิยมหลังการเปิดประเทศ พ.ศ.2398 จนถึงการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง พ.ศ.2475 ชัยอนันต์ สมุทวณิช เป็นนักวิชาการอีกท่านหนึ่งที่แสวงหาคำตอบว่าเหตุใดสังคมไทยจึงอ่อนแอ แต่ชัยอนันต์ไม่เห็นด้วยกับการใช้ทฤษฎีมาร์กซิสต์แบบตายตัวที่จิตร ภูมิศักดิ์นำมาใช้ ในปีพ.ศ.2518 ชัยอนันต์เสนอทฤษฎีสังคมพลังน้ำ ของ Wittfogel ซึ่งเป็นวิธีการผลิตแบบเอเชียมาใช้วิเคราะห์สังคมไทย ทฤษฎีสังคมพลังน้ำ แม้ไม่ได้รับการยอมรับแต่ในเรื่องวิธีการผลิตแบบเอเชียที่มาร์กซ์เองก็เคยเสนอไว้ นี้ได้รับการสานต่อโดยฉัตรทิพย์ นาถสุภา ซึ่งให้ความสนใจในแนวทางการศึกษานี้หลังปี พ.ศ.2520 เป็นต้นมา ฉัตรทิพย์ใช้แนวทฤษฎีวิธีการผลิตแบบเอเชีย อธิบายความสัมพันธ์เชิงขั้วที่รัฐและทุนมีต่อหมู่บ้านทำให้หมู่บ้านมีลักษณะล้าหลัง

ความหลากหลายในการใช้ทฤษฎี และการตั้งคำถามกับสังคมไทยมีมากขึ้นในทศวรรษ 2520 เป็นต้นมาโดยเฉพาะหลังจากพรรคคอมมิวนิสต์พบกับวิกฤตการณ์จนแตกสลาย ในปี พ.ศ. 2524 การวิเคราะห์สังคมที่ใช้ทฤษฎีความขัดแย้งตามลัทธิมาร์กซ์และลัทธิเหมาแบบเดิมไม่เพียงพอในการอธิบายสังคมที่ซับซ้อนมากขึ้น คำถามเรื่องพลวัตของสังคมไทยได้เข้ามา

แทนที่ความอ่อนแอของสังคมไทย นิธิ เอียวศรีวงศ์เสนอแนวการศึกษาเรื่องพัฒนาการภายในของสังคมศักดินาไทย โดยให้ภาพการค้าและวัฒนธรรมกรรมพีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สตรี ประศาสน์เศรษฐ์นำทฤษฎีฟิงฟิงมาอธิบายเศรษฐกิจไทยที่ต้องผูกพันไปกับเศรษฐกิจโลก อย่างแบบเข้มข้น ทฤษฎีนี้มีลักษณะตรงกันข้ามกับแนวการศึกษาที่นิธินำเสนอ ในส่วน นักวิชาการเศรษฐศาสตร์การเมืองก็มีการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจในลักษณะพลวัตมากขึ้น แนวการศึกษานี้นับว่าเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดที่ให้ความสนใจกับการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ เช่นเดียวกับกลุ่มนีโอคลาสสิกที่หาปัจจัยตัวใหม่ๆ ในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจไทยซึ่งไกลไปกว่าการอธิบายของ Jame C. Ingram ที่มุ่งให้ภาพรวมทางเศรษฐกิจงานเหล่านี้ได้แก่ งานของสมภพ มานะรังสรรค์ ที่อธิบายเรื่องการเติบโตของประชากรกับระบบเศรษฐกิจ การคมนาคมกับระบบเศรษฐกิจ งานของเกริกเกียรติ พิพัฒนเสรีธรรม ในเรื่องระบบธนาคารพาณิชย์ นอกจากนักวิชาการแล้วนักหนังสือพิมพ์ยังมีส่วนเข้าร่วมในการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจด้วย งานเขียนของนักหนังสือพิมพ์เป็นแนวโน้มซึ่งทำการเผยแพร่กับประชาชนในวงกว้าง ในระยะหลังนี้ผลงานประวัติศาสตร์เศรษฐกิจมักจะเป็นเรื่องประวัติบุคคล และประวัติของกลุ่มธุรกิจที่เขียนโดยนักหนังสือพิมพ์เป็นส่วนใหญ่

จากการศึกษาในเรื่องกรอบแนวคิดและวิธีการในการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย พบว่าการถ่ายทอดกรอบทฤษฎีของนักคิดจากต่างประเทศเข้าสู่สังคมไทยที่ผ่านมายังมีไม่มากพอ ในระยะ 10 ปีหลังนี้ เกือบไม่มีทฤษฎีใหม่ๆ ที่ถ่ายทอดเข้าสู่สังคมไทยเลย ปัญหาหลายเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจที่มีการถกเถียงกันทั้งทางทฤษฎีและเนื้อหา ก็ไม่มีการค้นคว้าพิสูจน์ให้เห็นจริง เช่น การผลิตในสังคมศักดินาไทยเป็นอย่างไร ข้อถกเถียงนี้อยู่ในงานของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ และฉัตรทิพย์ นาถสุภา แต่ดูเหมือนข้อถกเถียงจะค้างคาอยู่ในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยเพราะไม่มีงานที่มีการค้นคว้าต่อยอดจากงานเหล่านั้นอีก ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเป็นสาขาวิชาสำคัญ ที่สามารถนำมาอธิบายวิถีชีวิตของคนปัจจุบันหรือปัญหาต่างๆ ที่เราเผชิญได้อย่างดี ในระยะหลังนี้ไม่มีนักวิชาการที่ค้นคว้างานประวัติศาสตร์เศรษฐกิจในลักษณะพัฒนาการ สิ่งนี้เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้งานในสาขานี้ขาดการพัฒนาทั้งในด้านทฤษฎีและการตั้งคำถามใหม่ในการค้นคว้าประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ